НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МАРЧЕНКО ТЕТЯНА ЮРІЇВНА

УДК 343.131.5

ДИСЕРТАЦІЯ

ПРАВО ПІДОЗРЮВАНОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО МАТИ ЧАС І МОЖЛИВОСТІ, НЕОБХІДНІ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ СВОГО ЗАХИСТУ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Т.Ю. Марченко

Науковий керівник – Підгородинська Анастасія Вікторівна
кандидат юридичних наук, доцент

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

Марченко Т.Ю. **Право підозрюваного, обвинуваченого мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту: теорія і практика реалізації у кримінальному провадженні України.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

Дисертацію присвячено дослідженню права підозрюваного, обвинуваченого мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту, в розрізі європейських стандартів з прицілом на особливості реалізації даного права в кримінальному провадженні України.

З позицій усталеної прецедентної практики ЄСПЛ встановлено зміст права сторони захисту на достатній час та права на достатні можливості для підготовки позиції у справі шляхом виокремлення складових / аспектів вказаних прав, визначення умов, за яких ці права вважатимуться дотриманими. Визначено наступні аспекти (складові) права на достатній час для підготовки стороною захисту позиції у справі:

– право бути вчасно поінформованим про природу та причину обвинувачення, зміну обвинувачення, нові обставини у справі, в т.ч. подання стороною обвинувачення додаткових доказів;

– вчасно отримувати правничу допомогу та допомогу перекладача, мати достатньо часу для зустрічей та комунікації із захисником;

– вчасно отримати доступ до матеріалів справи та мати достатній час для ознайомлення з ними, підготовки нотатків та фотокопій, обговорення їх із захисником;

– мати достатньо часу для залучення свідків, отримання експертних висновків;

– мати достатньо часу для вивчення повного тексту судового рішення з метою підготовки позиції для його оскарження у судах вищих інстанцій та бути поінформованим про строки для його оскарження.

Своєю чергою, «Компонентами / аспектами» права на достатні можливості для підозрюваного, обвинуваченого з метою підготовки ефективного захисту є:

– можливість підозрюваного, обвинуваченого віч-на-віч з дотриманням правил конфіденційності зустрічатися, радитись, готувати позицію захисту зі своїми захисниками. При цьому, задля ефективного захисту кількість зустрічей не може бути обмеженою та носити «дозвільний» характер на кшталт видачі перепусток зі сторони правоохоронців;

– можливість безперебійного конфіденційного листування із захисником без втручання та нагляду зі сторони правоохоронців;

– можливість просити заміни захисника у випадку його неефективності або ж абсентеїзму. У разі заміни захисника мати достатню можливість комунікації з ним для вироблення позиції захисту. У разі призначення захисника державою, повинна бути врахована реальна можливість такого захисника повноцінно брати участь у справі;

– можливість захисника максимально активно брати участь у проведенні процесуальних дій, коментувати, заперечувати, скаржитись на дії представників органів, що проводять досудове розслідування, клопотати про перенесення судового засідання у разі наявності на те вагомих підстав. Додатково захиснику повинна надаватись реальна / не ілюзорна можливість взяти участь у судовому засіданні із врахуванням зі сторони судових органів його завантаженості / щільності графіку роботи;

– можливість підозрюваного, обвинуваченого бути не лише присутнім в судовому засідання, але й брати в ньому участь та слідкувати за судовим розглядом, можливість ознайомитись під час судового засідання з матеріалами, які демонструються. При цьому, заходи на кшталт утримання обвинуваченого із застосуванням скляного бар’єру, що значною мірою впливає

на комунікацію із захисником та можливість користування нотатками повинні бути детально обґрунтовані та виправдані, із застосуванням компенсаційних заходів зі сторони держави;

– належні умови утримання, які б дозволяли обвинуваченому концентруватися, не зазнавати перевтоми та застосовувати розумову спритність при захисті своєї позиції;

– право на отримання та використання у судовому процесі альтернативного експертного висновку в разі наявності на те вагомим підстав. Можливості впливати на вибір особи експерта, брати участь у проведенні експертизи та допиті експерта;

– забезпечення доступу та права на ознайомлення із матеріалами провадження на усіх його етапах.

В кожній із цих складових «присутні» елементи прав сторони захисту, які передбачені ст. 6 Конвенції та є взаємопов'язаними.

Визначено ступінь та характер відображення європейських стандартів дотримання права на достатній час та права на достатні можливості у нормах національного законодавства, зокрема, аргументовано, що незважаючи на декларування у законодавстві ряду важливих положень, які направлені на гарантування прав сторони захисту та відповідають європейським стандартам, передбаченим Конвенцією та виробленим ЄСПЛ, є нагальна потреба в удосконаленні як положень КПК України, так і суттєвій роботі правозастосовного характеру.

Запропоновано доповнити ч. 10 ст. 290 КПК України умовами, які повинні враховуватись слідчим суддею при розгляді клопотання про встановлення строку на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, розширивши існуючі критерії (обсяг та складність матеріалів, умови доступу). Пропонується щонайменше додатково регламентувати наступні умови:

– дотримання порядку відкриття слідчим, прокурором матеріалів для ознайомлення;

– здійснення відкриття слідчим, прокурором матеріалів для ознайомлення в межах строку досудового розслідування;

– суворість ймовірного покарання;

– особові дані підозрюваного: вік, освіта, професія, стан здоров'я, здатність до сприйняття складної та об'ємної інформації, обставини особистого життєвого укладу підозрюваного та захисника;

– застосований запобіжний захід;

– наявність / заміна захисника, завантаженість захисника та графік його роботи;

– факт, строк та умови тримання під вартою, здатність захисника дістатися місця утримання його підзахисного;

– кількість підозрюваних, які аналогічно потребують доступу до матеріалів досудового розслідування;

– поведінка учасників ознайомлення та слідчого, прокурора;

– інші підстави, які об'єктивно унеможливлюють ознайомлення в запропоновані слідчим, прокурором строки (зокрема, пандемія, карантинні обмеження, обмеження руху транспорту тощо).

З метою дотримання європейських стандартів забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого, його захисника мати можливості в частині безперешкодного доступу та ознайомлення із результатами та протоколами НСРД, необхідними для підготовки захисту, запропоновано внести зміни та доповнення до ч. 1 ст. 255 та ч. 5 ст. 290 КПК України.

Виокремлено за допомогою комплексного аналізу рішень ЄСПЛ умови (критерії), які повинні враховуватись слідчими суддями, суддями при визначенні питання щодо можливості / доцільності надання стороною обвинувачення доступу та права на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, які сторона обвинувачення не вбачає за необхідне надати стороні захисту та притримується позиції щодо обмеження таких матеріалів для сторони захисту. До таких умов віднесено:

– за загальним правилом стороні захисту повинен бути наданий доступ до усіх матеріалів кримінального провадження з метою підготовки позиції захисту у справі, обмеження можуть бути виправдані у надзвичайно виняткових випадках і ні в якому разі не повинні вважатись звичною практикою;

– стороні захисту повинна надаватися можливість доступу не лише до доказів, що безпосередньо стосуються фактичних обставин справи, але й інших доказів, які можуть стосуватися прийнятності, достовірності й повноти перших;

– обмежувальний захід, що застосовується, не повинен обмежувати або зменшувати доступ до інформації, наданої особі таким чином, або в такій мірі, яка б суттєво зменшувала сутність права; обмеження повинно бути строго необхідним;

– конкуруючі інтереси, такі як національна безпека, або необхідність захисту свідків, які піддаються ризику репресій, або збереження секретних методів розслідування злочину повинні бути оцінені (зважені) щодо прав підозрюваного, обвинуваченого. Слідчий суддя, суд повинні оцінити реальну загрозу вказаним конкуруючим інтересам;

– в деяких випадках право на доступ може бути обмежено шляхом приховування певних доказів від сторони захисту з метою захисту основних прав іншої особи або захисту важливих суспільних інтересів;

– слідчий суддя, суд повинні встановити легітимність та обґрунтованість / виправданість застосування обмежувального заходу;

– при оцінці необхідності будь-якого обмеження обвинуваченому повинен бути забезпечений справедливий судовий розгляд, а тому будь-які труднощі, викликані обмеженням прав захисту, повинні бути належним чином компенсовані (врівноважені) адекватними процесуальними гарантіями;

– обмеження повинно буде пропорційне меті, яку очікується досягти;

– стороні захисту повинна надаватись можливість доступу та ознайомлення із матеріалами, що можуть виправдати обвинуваченого або

зменшити обсяг обвинувачення, або сприяти пом'якшенню покарання. В разі строгої необхідності у обмеженні повинен встановлюватись баланс між публічним інтересом, необхідністю збереження у таємниці відомостей щодо факту, методів проведення негласних слідчих (розшукових) дій, осіб, які їх проводять та осіб, які залучалися до їх проведення, інформації, отриманої в результаті їх проведення, та правом підозрюваного, його захисника мати можливості, необхідні для підготовки захисту;

– протягом усього розгляду справи слідчий суддя, суд повинен мати змогу та активно реалізовувати таке повноваження щодо оцінки нерозкриття інформації у розрізі справедливості такого обмеження; оцінці підлягає етап досудового розслідування, на якому потенційно може застосовуватись обмеження, запропонована стороною обвинувачення тривалість обмеження; оцінці підлягає чи пізнє ознайомлення стороною захисту дозволить повноцінно реалізувати право, передбачене ст. 6(3)b Конвенції; суд повинен оцінювати ступінь значення для сторони захисту приховуваної інформації як до, так і в ході судового розгляду.

– слідчий суддя, суд повинні оцінити наскільки потенційне обмеження для захисту буде відповідати належним процесуальним гарантіям і чи буде виправданим законними інтересами та чи може таке обмеження перешкодити обвинуваченому обґрунтувати свою позицію захисту;

– повинно оцінюватись наскільки кожен із конфіденційних матеріалів зможе допомогти стороні захисту в підготовці позиції у справі; слідчий суддя, суд повинні брати до уваги як зміст секретних доказів, так і враховувати характер справи;

– врахуванню підлягає чи обвинувачення потенційно може бути обґрунтоване матеріалами, до яких планується обмежити доступ, та в якій мірі такі матеріали можуть бути використані стороною обвинувачення в суді;

– чи бере сторона захисту участь у вирішенні питання щодо обмеження наскільки це можливо з урахуванням чутливості матеріалів, чи повідомлена вона належним чином стосовно такого права;

– при вирішенні питання повинен враховуватись об’єм та зміст наданих стороні захисту матеріалів для ознайомлення, можливість робити заяви і брати участь в процесуальних діях, наскільки це було можливо без розкриття відповідних матеріалів.

Шляхом аналізу значної кількості рішень ЄСПЛ удосконалено підхід щодо розуміння кореляції права на захист, права на достатній час та можливості, права на справедливий судовий розгляд, принципу рівності сторін та змагальності.

Підтверджено необхідність встановлення змагальної процедури вирішення питання щодо матеріалів, ознайомлення з якими може бути обмежене на певному етапі досудового розслідування та запропоновано встановити критерії (умови) обмеження ознайомлення в порядку ст. 221 КПК України. Підтримано точку зору щодо необхідності встановлення переліку документів, які обов’язково (щонайменше) мають надаватися стороні захисту для ознайомлення в порядку ст. 221 КПК України.

Охарактеризовано необхідність гарантування особі, яка набула статусу підозрюваного, достатнього часу для підготовки захисту після повідомлення про підозру до моменту надання доступу до матеріалів досудового розслідування в порядку ст. 290 КПК України.

З метою урівноваження права сторони захисту та сторони обвинувачення в частині продовження строку досудового розслідування слідчим суддею, запропоновано доповнити норми 295 та 295^{-1} КПК України положенням, що в разі невручення підозрюваному та його захиснику копії такого клопотання в порядку, визначеному статтею 295 КПК України, прокурор, слідчий суддя при розгляді клопотання відмовляє у задоволенні клопотання та продовженні строку досудового розслідування.

Запропоновано законодавчо закріпити положення, яке б напряму вказувало, що розумні строки повинні бути збалансованими щодо часу, необхідного підозрюваному, обвинуваченому для підготовки свого захисту.

Ключові слова: право на захист, достатній час, достатні можливості, доступ до матеріалів кримінального провадження, Європейський суд з прав людини.

SUMMARY

T. Marchenko. **The right of the suspect, accused to have adequate time and facilities for the preparation of his defence: theory and practice of implementation in the criminal proceedings of Ukraine.** – Research paper (manuscript). PhD thesis in Law, major 081 – Law. – National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2021.

The dissertation is devoted to the study of the right of the suspect, accused to have adequate time and facilities for the preparation of his / her defence, in the context of European standards with a view to the peculiarities of the implementation of this right in the criminal proceedings of Ukraine.

From the standpoint of the established case law of the ECtHR, the content of the right of the defence to adequate time and the right to adequate facilities to prepare a position in the case was defined by identifying components / aspects of these rights, determining the conditions under which these rights will be respected. The following aspects (components) of the right to adequate time for the defence to prepare a position in the case are identified:

– the right to be informed in time about the nature and cause of the accusation, change of the accusation, new circumstances in the case, including submission of additional evidence by the prosecution;

– receive timely legal assistance and assistance from an interpreter, have enough time for meetings and communication with counsel;

– have timely access to case materials and have enough time to examine them, prepare notes and photocopies, discuss them with counsel;

– have adequate time to involve witnesses, obtain expert opinions;

– have adequate time to study the full text of the court decision in order to prepare a position for its appeal in the courts of higher instances and to be informed about the deadlines for its appeal.

The «components / aspects» of the right to adequate facilities for the suspect, accused in order to prepare an effective defence are:

– the opportunity for the suspect, accused to meet face to face with the rules of confidentiality, to consult, to prepare a position of defence with their counsels. At the same time, for the sake of effective defence, the number of meetings cannot be limited and have a «permissive» character, such as the issuance of passes by law enforcement officers;

– the possibility of uninterrupted confidential correspondence with the lawyer without the intervention and supervision of law enforcement officers;

– the opportunity to request the replacement of a lawyer in case of his ineffectiveness or absenteeism. In case of replacement of the counsel to have a sufficient opportunity to communicate with him in order to develop a defensive position. In case of appointment of a defence counsel by the state, the real possibility of such a counsel to fully participate in the case must be taken into account;

– the opportunity for the defence counsel to participate as actively as possible in the proceedings, to comment, object, complain about the actions of representatives of the agencies conducting the pre-trial investigation, to request a postponement of the court hearing if there are good reasons. In addition, the defence counsel should be given a real / non-illusory opportunity to take part in the court hearing, considering of his workload / density of work schedule by the judicial authorities;

– the possibility for the suspect or accused not only to be present at the court hearing, but also to participate in it and monitor the trial, the opportunity to examine during the court hearing the materials on display. At the same time, measures such as detention of the accused with the use of a glass barrier, which significantly affects the communication with the defence counsel and the possibility of using the notes must be substantiated and justified, with the application of compensatory measures by the state;

– adequate conditions of detention that would allow the accused to concentrate, not to become overtired and to use mental dexterity in defending his position;

– the right to obtain and use in court litigation an alternative expert opinion if there are good reasons for it. Opportunities to influence the choice of the expert, to participate in the examination and interrogation of the expert;

– access to the case materials and the right to examine them at all stages of proceedings.

In each of these components there are «elements» of the rights of the defence, which are provided by Art. 6 of the Convention and are interrelated.

The degree and nature of reflection of European standards of observance of the right to adequate time and the right to adequate facilities in the norms of national legislation are determined, in particular, it is argued that despite the declaration in the legislation of a number of important provisions aimed at guaranteeing the rights of the defence and meeting European standards provided by the Convention and developed by the ECtHR, there is an urgent need to improve both the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine and substantial enforcement work.

It is proposed to supplement Part 10 of Art. 290 of the CPC of Ukraine by conditions that must be taken into account by the investigating judge when considering a request to set a deadline for reviewing the materials of the pre-trial investigation, expanding the existing criteria (scope and complexity of materials, conditions of access). It is proposed to define at least in addition the following criteria:

– compliance with the order of opening of materials for acquaintance by the investigator, the prosecutor;

– opening of materials by the investigator, prosecutor for acquaintance within the term of pre-trial investigation;

– severeness of probable punishment;

– personal data of the suspect: age, education, profession, state of health, ability to perceive complex and voluminous information, circumstances of the personal life of the suspect and defence counsel;

– preventive measure applied;

– presence / replacement of a defence counsel, workload of a counsel and schedule of his work;

– fact, term and conditions of detention, ability of the counsel to reach the place of detention of his client;

– the number of suspects who similarly need access to the materials of the pre-trial investigation;

– behavior of the participants of the reviewing and the investigator, the prosecutor;

– other grounds that objectively make it impossible to review the materials within the timeframe proposed by the investigator, prosecutor (in particular, pandemic, quarantine restrictions, traffic restrictions, etc.).

In order to comply with European standards of ensuring the right of the suspect, accused, his defence counsel to have the opportunity in terms of unimpeded access and acquaintance with the results and protocols of covert investigative (detective) actions necessary for the preparation of defence, it is proposed to amend Part 1 of Art. 255 and Part 5 of Art. 290 of the CPC of Ukraine.

The conditions (criteria) to be taken into account by investigating judges, judges in determining the possibility / expediency of providing access by the prosecution and the right to review the materials of criminal proceedings, which the prosecution does not consider necessary to provide the defence and adheres to the position of restricting such materials to the defence were identified. These conditions / criteria include:

– as a general rule, the defence should be given access to all materials of the criminal proceedings in order to prepare a defence position in the case, restrictions may be justified in extremely exceptional cases and should in no case be considered common practice;

– the defence should be given access not only to evidence directly related to the facts of the case, but also to other evidence that may relate to the admissibility, reliability and completeness of the former;

– the restrictive measure applied must not restrict or reduce access to the information provided to the person in such a way or to such an extent as to significantly reduce the essence of the right; restrictions must be strictly necessary;

– competitive interests, such as national security, or the need to protect witnesses who are at risk of repression, or the preservation of secret methods of crime investigation, must be assessed (weighed) in relation to the rights of the suspect or accused. The investigating judge, the court must assess the real threat to these competing interests;

– in some cases, the right of access may be restricted by concealing certain evidence from the defence in order to protect the fundamental rights of another person or to protect important public interests;

– the investigating judge, the court must establish the legitimacy and validity / justification of the restrictive measure;

– when assessing the need for any restriction, the accused must be provided with a fair trial, and therefore any difficulties caused by the restriction of the rights of the defence must be adequately compensated (balanced) by adequate procedural guarantees;

– the restriction should be proportional to the goal expected to be achieved;

– the defence should be given access to those materials that may acquit the accused or reduce the charge or mitigate the sentence. In case of strict need for restriction, a balance must be struck between the public interest, the need to keep secret information about the fact, methods of covert investigative (search) actions, persons conducting them and persons involved in their conduct, information obtained as a result of such conducting, and the right of the suspect, his defence counsel to have the adequate facilities to prepare the defence;

– throughout the case, the investigating judge, the court must be able and actively exercise authority to assess non-disclosure of information in terms of the fairness of such a restriction; the stage of the pre-trial investigation at which the restriction could be potentially applied, the duration of the restriction proposed by the prosecution, should be assessed; it is necessary to assess whether the late acquaintance by the defence will allow to fully exercise the right provided by Art. 6 (3) b of the Convention; the court must assess the degree of significance for the defence of hidden information both before and during the trial.

– the investigating judge, the court must assess the extent to which the potential restriction on the defence will meet the appropriate procedural guarantees and whether it will be justified by legitimate interests and whether such a restriction may prevent the accused from justifying his position of defence;

– it should be assessed to what extent each of the confidential materials will be able to assist the defence in preparing a position in the case; the investigating judge, the court must take into account both the content of secret evidence and take into account the nature of the case;

– it is necessary to take into account whether the accusation can potentially be substantiated by the materials to which it is planned to restrict access, and to what extent such materials can be used by the prosecution in court;

– whether the defence is involved in resolving the issue of limitation as far as possible, taking into account the sensitivity of the materials, and whether it has been duly notified of such a right;

– when deciding, the volume and content of the materials provided to the defence for review, the opportunity to make statements and participate in procedural actions should be taken into account, as far as possible without disclosing the relevant materials.

Due to analyzing a significant number of ECtHR decisions, the approach to understanding the correlation between the right to defence, the right to adequate time and facilities, the right to a fair trial, the principle of equality of arms and adversarial proceedings has been improved.

The need to establish a competitive procedure for resolving the issue on materials, access to which may be limited at a certain stage of the pre-trial investigation was confirmed, and proposed to establish criteria (conditions) for restricting access in accordance with Art. 221 of the CPC of Ukraine. The point of view on the need to establish a list of documents that must (at least) be provided to the defence for review in accordance with Art. 221 of the CPC of Ukraine was supported.

The necessity of guaranteeing a person who has acquired the status of a suspect sufficient time to prepare a defence after notification of suspicion until the moment of granting access to the materials of the pre-trial investigation in accordance with Art. 290 of the CPC of Ukraine was characterized.

In order to balance the rights of the defence and the prosecution in terms of extending the pre-trial investigation by the investigating judge, it is proposed to supplement norms 295 and 295^1 of the CPC of Ukraine with the provision that in case the suspect and his defence counsel are not served with a copy of such a petition in the manner prescribed by Article 295 of the CPC of Ukraine, the prosecutor, investigating judge refuses to satisfy the petition and extend the pre-trial investigation.

It is proposed to legislate a provision that explicitly states that reasonable timeframes should be balanced in terms of the time required for a suspect or accused to prepare his or her defence.

Key words: right to defence, adequate time, adequate facilities, access to materials of criminal proceedings, European Court of Human Rights.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Список публікацій здобувача, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Марченко Т.Ю. Деякі аспекти реалізації права підозрюваного мати час та можливості, необхідні для підготовки свого захисту в Україні. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування* : колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 368-394. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/9497
2. Гловюк І.В., Марченко Т.Ю. Проблеми доступу сторони захисту до результатів негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний журнал: Право України.* 2018. № 8. С. 48-59. URL: https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2018_8/pravo_2018_8_s3/
3. Марченко Т.Ю. Сутність права обвинуваченого на достатній час та можливості для підготовки свого захисту у світлі практики Європейського суду з прав людини за 2019 рік. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 548-552
4. Marchenko Tetiana. The right of the accused to have adequate time and facilities for the preparation of his / her defence in ECHR's decisions: the main criteria to be considered by national courts. *Evropský Politický a Právní Diskurz*. 2021. V. 8, Iss. 1. p. 68-77. URL: https://eppd13.cz/?page_id=1653
5. Марченко Т.Ю. Кореляція права на доступ до інформації у кримінальному провадженні та права, гарантованого ст. 6(3)b Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод крізь призму рішень ЄСПЛ. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 7. С. 250-253. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2021/64.pdf

Список публікацій здобувача, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати

6. Марченко Т.Ю. Право захисника мати достатній час та можливості для підготовки до захисту як складова права, передбаченого статтею 6(3)b Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Верховенство права очима правників-початківців*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 18 листопада 2017 р. / за ред. Г. О. Ульянової ; уклад.: Ю. Д. Батан, М. В. Сиротко [та ін.]. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2017. С. 256-258

7. Марченко Т.Ю. Право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження: застосування національними судами практики Європейського суду з прав людини. *Практика Європейського суду з прав людини як джерело національного права*: матеріали круглого столу, 24 листопада 2017 року. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 29-32

8. Марченко Т.Ю. Єдність статей 6(3)a та 6(3)b Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у національній судовій практиці : матеріали III Дистанційної наукової конференції до 20-річчя НУ ОЮА та 170-річчя Одеської школи права, 11 грудня 2017 року. Одеса, 2017. С. 234-237

9. Марченко Т.Ю. Забезпечення конфіденційності зустрічей обвинуваченого із його захисником як складова права, гарантованого статтею 6(3)b Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези II Всеукраїнської науково-практичної конференції, Хмельницький, 2 березня 2018 року. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2018. С. 494-497

10. Марченко Т.Ю. Зв’язок принципу «equality of arms» та права, гарантованого статтею 6(3) в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Modern jurisprudence of the European Union: the*

interaction of law, rulemaking and practice : materials of International research and training conference, April 17, 2018. Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie, 2018. C. 174-177

11. Martschenko T. JU. Überblick über die nationalen rechtsvorschriften über den grundsatz des rechts der verdächtigen, angeklagten, die zeit und möglichkeiten, die für die vorbereitung eines schutzes in der Ukraine benötigt werden. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 18 травня 2018 р. У 2-х т. / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 2. С. 364-367

12. Марченко Т.Ю. Пропорційність обмеження права мати достатній час та можливості для захисту в контексті відкриття матеріалів досудового розслідування. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи* : матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції, 13 червня 2018 року. Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С.127-131

13. Марченко Т.Ю. Заміна захисника після відкриття матеріалів: забезпечення права на ознайомлення. *Адвокатура: минуле сучасність та майбутнє* : матер. VIII Міжнар. наук.-практ. конф., 17 листопада 2018 р. / редкол.: Н.М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 672-675

14. Гловюк І.В., Марченко Т.Ю. Право мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту, та доступ сторони захисту до результатів негласних слідчих (розшукових) дій. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 26 жовтня 2018 року. Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 123-126

15. Марченко Т.Ю. Право обвинуваченого на час та можливості, необхідні для підготовки свого захисту: практика ЄСПЛ 2018 року. *Правове життя сучасної України* : у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 17 трав.

2019 р. / відп. Ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т.2. С. 369-373

16. Hloviuk I.V., Marchenko T. Yu. The problem of access to the results of covert investigative (detective) actions: the ECHR case-law overview and national aspect of the issue. *ECHR's Lirisprudance in Digital Era*: proceedings of the Int. sci. conf., May 31 – June 1, 2019. MES of Ukraine, Nat. Univ. «Odes. Acad. Of Law», SRC NALSU. exec. eds. H.A. Ulianova, V.A. Tuliakov. Odesa : Publishing house «Helvetika», 2019. 176-179

17. Марченко Т.Ю. Тенденції у застосуванні статті 6 (3) b Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод українськими судами: аналіз практики за жовтень 2019 року. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу* : матеріали VIII Всеукраїнського науково-практичного семінару, 06 грудня 2019 року. Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 36-42

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ……...…3
ВСТУП……..…….4
РОЗДІЛ 1. ЗМІСТ ФУНКЦІЇ ЗАХИСТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ
1.1. Концепт ефективного захисту в контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини……...……...15
1.2. Імплементація прав обвинуваченого, гарантованих статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в кримінальному процесуальному законодавстві
України……..……...49
РОЗДІЛ 2. ПРАВО ОБВИНУВАЧЕНОГО У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ МАТИ ЧАС, НЕОБХІДНИЙ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ СВОГО ЗАХИСТУ У КОНТЕКСТІ ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ
2.1. Зміст права мати час, необхідний для підготовки свого захисту: європейські стандарти…….……..68
2.2. Проблеми та тенденції вдосконалення забезпечення права на час, необхідний для підготовки захисту в Україні: нормативний та правозастосовний аспекти……..…97
РОЗДІЛ 3. ПРАВО ОБВИНУВАЧЕНОГО У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ МАТИ МОЖЛИВОСТІ, НЕОБХІДНІ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ СВОГО ЗАХИСТУ, У КОНТЕКСТІ ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ
3.1. Практика Європейського суду з прав людини та особливості реалізації права в Україні……..…….……..123
3.2. Питання доступу до матеріалів кримінального провадження……..….168
ВИСНОВКИ……219
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..……...232
ДОДАТОК……...269

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БВПД – безоплатна вторинна правова допомога

БПД – безоплатна правова допомога

ВП ВС – Велика Палата Верховного Суду

ВС – Верховний Суд

ВССУ – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ

ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень

ЄСПЛ, Суд – Європейський суд з прав людини

ЗЗКП – заходи забезпечення кримінального провадження

ЗУ – Закон України

ККС ВС – Касаційний кримінальний суд Верховного Суду

Конвенція –Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року

НС(Р)Д – негласна слідча (розшукова) дія

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ОРД – оперативно-розшукова діяльність

ОРЗ – оперативно-розшукові заходи

П. – пункт

СІЗО – слідчий ізолятор

Ст. – стаття

Ч. – частина

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розвиток ефективного інституту захисту у кримінальному провадженні слугує запорукою існування сучасної правової держави, яка в змозі гарантувати справедливий судовий розгляд з дотриманням основоположних принципів кримінального процесу, таких як змагальність, рівність сторін, пропорційність та ін. Незважаючи на значні напрацювання законодавця в напрямку гарантування права на захист, все ж правозастосування впроваджених норм виступає індикатором прогалин та інших упущень несумісних із першоціллю, яка, серед іншого, полягала у збалансуванні прав сторони захисту та сторони обвинувачення, у наданні стороні захисту більше можливостей для реалізації свого права на захист на всіх стадіях кримінального провадження. Сьогодні саме правильне застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (надалі – Конвенція) та прецедентної практики Європейського суду з прав людини (надалі – Суд, ЄСПЛ) дає змогу наблизити ситуацію, що склалась для сторони захисту, до прийнятної. Імплементаційні процеси щодо релевантного послідовного впровадження напрацювань європейської спільноти тривають в більшій мірі завдяки вітчизняним науковцям, практикуючим правникам та міжнародним експертам, які висвітлюють нагальні проблеми у своїх працях, шляхом участі у конференціях, круглих столах та інших важливих заходах та обґрунтовуючи, пропонують можливі шляхи їх подолання. Право на захист в кримінальному провадженні містить багато складових прав, дотримання яких в сукупності дозволяє стверджувати про дотримання права в цілому.

Однією із таких складових виступає право підозрюваного, обвинуваченого мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту, передбачене ст. 6 (3)b Конвенції. В той же час, лише прецедентна практика ЄСПЛ дозволяє з’ясувати дійсний зміст даного права та встановити, які умови (критерії) повинні виконуватись задля встановлення факту дотримання права як на достатній час, так і на достатні можливості для підготовки позиції захисту стороною обвинувачення на всіх стадіях кримінального провадження.

Важливо, що на даному етапі існує проблема законодавчого визначення та розуміння сутності понять «достатній час» та «достатні можливості» в контексті вище вказаної норми. У зв'язку з тим, що зміст даних складових права розкривається у практиці ЄСПЛ дещо по-різному з огляду на обставини кожної конкретної справи в розрізі обставин, що склались, виникають протиріччя щодо визначення та закріплення самого часу та можливостей, які були б достатніми для підготовки до захисту підозрюваним, обвинуваченим.

Своєю чергою, Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) містить досить обмежений ряд норм, які покликані гарантувати дотримання права підозрюваного, обвинуваченого мати час та можливості, необхідні для підготовки позиції захисту. Водночас, КПК України потребує значного вдосконалення. Про це свідчить і чисельність рішень ЄСПЛ проти України, в яких були констатовані систематичні порушення права на захисту, зокрема, права гарантованого ст.6(3)b Конвенції.

Проблеми забезпечення реалізації права на захист, в тому числі і права підозрюваного, обвинуваченого на достатній час та можливості для підготовки свого захисту розглядались у роботах таких зарубіжних вчених, як Довидаса Віткаускаса, Джеремі Макбрайд, Ед Кейп, Заза Наморадзе, J Summers та національних вчених та практикуючих правників, як Ю.П. Аленін, Т.В. Бабчинська, О.Р. Балацька, І.М. Бігунець, Н.Л. Боржецька, Т.Б. Вільчик, Т.В. Волошанівська, І.В. Гловюк, Ю.В. Горб, О.М. Дроздов, І.В. Дубівка, О.В. Дудко, В.В. Єрохін, В.А. Завтур, Я.О. Іваницький, Н.С. Карпов, С.О. Ковальчук, О.Ю. Костюченко, І.В. Кузіна, О.П. Кучинська, О.Ю. Лань, О.В. Малахова, О.В. Маслюк, М.Г. Моторигіна, В.Т. Нор, І.М. Одинцова, М.А. Погорецький, М.М. Погорецький, Д.В. Пономаренко, В.О. Попелюшко, С.О. Січко, Є.В. Смирнов, О.С. Старенький, В.М. Тертишник, О.О. Торбас, Т.І. Фулей, О.О. Юхно, О.Г. Яновська та ін. Така кількість досліджень свідчить про нагальну необхідність вирішення існуючих для сторони захисту проблем як в законодавчому полі, так і на правозастосовному рівні, які позбавляють можливості говорити про справедливе судочинство в Україні.

Варто зауважити, що спеціальних досліджень, пов’язаних із аналізом прецедентної практики ЄСПЛ та національного законодавства щодо застосування Конвенції в частині забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення мати достатній час та можливості для підготовки свого захисту як необхідного елементу права на ефективний захист та, відповідно, справедливого судового розгляду кримінального провадження, не проводилось. В той же час, враховуючи важливість та прецедентність висновків ЄСПЛ, вкрай необхідним вбачається визначення сутності права на достатній час та права на достатні можливості (в тій мірі, в якій їх можливо розмежувати), встановити умови, за яких такі права будуть вважатися дотриманими, в т.ч. з врахуванням можливих обмежень, з’ясувати зв'язок вказаних прав з іншими складовими права на ефективний захист.

Позаяк наразі невиправдано стверджувати про забезпечення змагальності та рівності сторін у кримінальному провадженні України, інститут захисту беззаперечно продовжує потребувати законодавчого та правозастосовного розвитку та удосконалення, то актуальне дослідження, яке таргетоване саме на прискіпливе вивчення права, гарантованого ст. 6(3)b Конвенції, як в розрізі практики ЄСПЛ, так і через призму українського законодавства та правозастосування є вкрай пріоритетним та «на часі».

Правові питання, пов’язані із реалізацією права підозрюваного, обвинуваченого на достатній час та можливості для підготовки позиції захисту, потребують глибинного наукового аналізу та вимагають подальшого дослідження для вироблення стійких обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства у частині гарантування вказаного права, що, своєю чергою, зумовлює актуальність представленої дисертаційної роботи, її наукове та практичне значення.

Наведені обставини зумовлюють актуальність даної теми та необхідність її розроблення у рамках дисертаційного дослідження.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертація виконана в межах плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія» «Динаміка кримінального процесуального законодавства України: досвід та перспективи» на 2016–2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Відповідно до встановленого об'єкта (суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням права підозрюваного, обвинуваченого мати час та можливості, необхідні для підготовки захисту, на всіх стадіях кримінального провадження) і предмета дисертації (право підозрюваного, обвинуваченого мати час та можливості, необхідні для підготовки захисту, в кримінальному провадженні) її метою є розробка науково обґрунтованої концепції релевантного змісту права підозрюваного, обвинуваченого мати час та можливості, необхідні для підготовки захисту, гарантованого ст. 6(3)b Конвенції та формування обґрунтованих рекомендацій щодо вирішення проблемних питань регламентації та реалізації даного права в Україні.

Для досягнення зазначеної мети при дослідженні були поставлені наступні завдання:

1) розкрити зміст ефективного захисту в контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики ЄСПЛ, зокрема, узагальнено розкрити кожен із елементів даного права, з'ясувати кореляцію складових права на захист з принципами рівності сторін (equality of arms) та змагальності шляхом комплексного аналізу позицій ЄСПЛ;

2) з'ясувати яким чином право на захист, гарантоване Конвенцією, відображене в національному законодавстві України;

3) встановити зміст права підозрюваного, обвинуваченого на достатній час та можливості для підготовки захисту та виокремити складові (аспекти) даного права в розрізі рішень ЄСПЛ;

4) визначити умови (критерії), які необхідно враховувати при визначенні «достатності» часу для підготовки стороною захисту позиції у справі;

5) встановити ступінь імплементації права на достатній час в національному законодавстві;

6) визначити проблеми регламентації та реалізації права на достатній час та запропонувати шляхи їх вирішення;

7) з'ясувати сутність права на достатні можливості для підготовки свого захисту, виокремити та згрупувати компоненти / аспекти права на достатні можливості для підозрюваного, обвинуваченого з метою підготовки ефективного захисту;

8) визначити тенденції відображення права на достатні можливості в національному кримінальному процесуальному законодавстві, проблеми реалізації вказаного права в Україні;

9) виокремити проблеми реалізації права на доступ до матеріалів кримінального провадження, як однієї із складових права, гарантованого ст. 6(3)b Конвенції;

10) сформулювати науково обґрунтовані пропозиції внесення змін та доповнень до КПК України у сфері права підозрюваного, обвинуваченого мати час та можливості, необхідні для підготовки захисту.

Методологія дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи становить сукупність методів пізнання, що застосовуються в сучасній правовій науці. З урахуванням специфіки цілей, задач, об'єкта та предмета дисертації для повного розкриття змісту її теми використовувалися як загальні, так і спеціальні методи. Діалектичний метод дозволив поглибити понятійний апарат, встановити, зокрема, сутність права на захист, принципу рівності сторін в практиці ЄСПЛ (п. 1.1). Формально-юридичний метод застосовувався задля здійснення аналізу чинного кримінального процесуального законодавства України та практики ЄСПЛ з метою встановлення особливостей реалізації права підозрюваного, обвинуваченого на час та можливості, необхідні для підготовки позиції захисту (п.п. 1.2, 2.2, 3.2). Системний

та системно-структурний метод підлягали використанню з метою визначення місця вказаного права серед інших прав, що є складовими права на захист, встановлення кореляції між «складовими» права на ефективний захист, з'ясувати їх зв'язок із принципом рівності сторін та співвідношення з правом на справедливий суд, визначення складових / аспектів права на «достатній час» та права на «достатні можливості», та мінімальних умов, за яких вказані права, гарантовані ст. 6(3)b Конвенції, вважатимуться дотриманими (п.п. 1.1, 2.1, 3.1). За допомогою порівняльно-правового методу було зіставлено та проаналізовано норми КПК України в частині регламентації права підозрюваного, обвинуваченого на достатній час та можливості для підготовки позиції захисту та норми Конвенції та релевантні позиції ЄСПЛ (п.п. 1.2, 2.2, 3.2). Логіко-нормативний метод та метод моделювання використовувались задля формулювання пропозицій щодо внесення змін та доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства (п.п. 2.2, 3.2). Автором використано теоретичні напрацюваннння не лише вітчизняних науковців, але й європейських, проаналізовано надзвичайно великий об'єм релевантної прецедентної пракики ЄСПЛ, не кажучи вже про національну судову практику.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше у вітчизняній юридичній науці з урахуванням положень Конституції та законів України, правозастосовної практики, прецедентної практики ЄСПЛ розроблено концепцію права підозрюваного, обвинуваченого мати час та можливості, необхідні для підготовки захисту, гарантоване ст. 6(3)b Конвенції. До найважливіших положень, що містять наукову новизну, слід віднести наступні:

Вперше:

- з позицій усталеної прецедентної практики ЄСПЛ встановлено зміст права сторони захисту на достатній час та права на достатні можливості для підготовки позиції у справі шляхом виокремлення складових / аспектів вказаних прав, визначення умов, за яких ці права вважатимуться дотриманими (викладено в п. 4, п. 5 та п. 7 Висновків);
- визначено ступінь та характер відображення європейських стандартів дотримання права на достатній час та права на достатні можливості у нормах

національного законодавства, зокрема, аргументовано, що незважаючи на декларування у законодавстві ряду важливих положень, які направлені на гарантування прав сторони захисту та відповідають європейським стандартам, передбаченим Конвенцією та виробленим ЄСПЛ, є нагальна потреба в удосконаленні як положень КПК України, так і суттєвій роботі правозастосовного характеру;

- запропоновано доповнити ч. 10 ст. 290 КПК України умовами, які повинні враховуватись слідчим суддею при розгляді клопотання про встановлення строку на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, розширивши існуючі критерії (обсяг та складність матеріалів, умови доступу) (умови викладені у пп. d п. 6 Висновків);

- з метою дотримання європейських стандартів забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого, його захисника мати можливості в частині безперешкодного доступу та ознайомлення із результатами та протоколами НСРД, необхідними для підготовки захисту, запропоновано внести зміни та доповнення до ч. 1 ст. 255 та ч. 5 ст. 290 КПК України;

- виокремлено за допомогою комплексного аналізу рішень ЄСПЛ умови (критерії), які повинні враховуватись слідчими суддями, суддями при визначенні питання щодо можливості / доцільності надання стороною обвинувачення доступу та права на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, які сторона обвинувачення не вбачає за необхідне надати стороні захисту та притримується позиції щодо обмеження таких матеріалів для сторони захисту (умови викладені у п. 15 Висновків).

удосконалено:

- шляхом аналізу значної кількості рішень ЄСПЛ підхід щодо розуміння кореляції права на захист, права на достатній час та можливості, права на справедливий судовий розгляд, принципу рівності сторін та змагальності;

- аргументацію необхідності закріплення у КПК України права підозрюваного, захисника заявляти клопотання слідчому, прокурору про виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, як під час, так і після

ознайомлення з матеріалами досудового розслідування і до моменту надання копії обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та копії реєстру матеріалів досудового розслідування вищеназваним суб'єктам провадження, а також обов'язок слідчого, прокурора розглянути такі клопотання з вказівкою на ст. 220 КПК України, як таку, що визначає порядок розгляду клопотань під час досудового розслідування;

- тезу щодо умов, за яких можна стверджувати про ефективний захист;
- тезу про те, що гарантії, вкладені в право на захист стосуються не лише підозрюваного, обвинуваченого, але й автоматично надаються захиснику для здійснення релевантних повноважень в повному обсязі;
- пропозицію щодо змагальної процедуру вирішення питання щодо матеріалів, ознайомлення з якими може бути обмежене на певному етапі досудового розслідування та запропоновано встановити критерії (умови) обмеження ознайомлення в порядку ст. 221 КПК України;
- точку зору щодо необхідності встановлення переліку документів, які обов'язково (щонайменше) мають надаватися стороні захисту для ознайомлення в порядку ст. 221 КПК України;

набули подальшого розвитку:

- положення щодо сутності права на ефективний захист з позиції ЄСПЛ;
- теза щодо гарантування особі, яка набула статусу підозрюваного, достатнього часу для підготовки захисту після повідомлення про підозру до моменту надання доступу до матеріалів досудового розслідування в порядку ст. 290 КПК України;
- положення щодо порядку продовження строку досудового розслідування слідчим суддею, зокрема, запропоновано доповнити норми 295 та 295-[1] КПК України положенням, що в разі невручення підозрюваному та його захиснику копії такого клопотання в порядку, визначеному статтею 295 КПК України, прокурор, слідчий суддя при розгляді клопотання відмовляє у задоволенні клопотання та продовженні строку досудового розслідування;
- тезу стосовно того, що розумні строки повинні бути збалансованими

щодо часу, необхідного підозрюваному, обвинуваченому для підготовки свого захисту;

- теоретичні положення про необхідність удосконалення доступу до матеріалів досудового розслідування, а саме щодо встановлення контролю слідчого судді, суду в частині визначення об'єму матеріалів, які підлягатимуть відкриттю стороні захисту.

Особистий внесок здобувача. Дисертація становить самостійне дослідження, висновки та пропозиції, викладені у дисертації, становлять особистий здобуток автора. У тезах доповіді, опублікованих у співавторстві із І.В. Головюк «Право мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту, та доступ сторони захисту до результатів негласних слідчих (розшукових) дій», автором проведено аналіз практики ЄСПЛ та сформульовано пропозиції змін та доповнень до ч. 3 ст. 254 КПК України. У статті, опублікованій у співавторстві із І.В. Головюк «Проблеми доступу сторони захисту до результатів негласних слідчих (розшукових) дій», автором проведено аналіз практики ЄСПЛ та сформульовано пропозиції змін та доповнень до ст. ст. 255, 290 КПК України. У тезах доповіді, опублікованих у співавторстві із І.В. Головюк «The problem of access to the results of covert investigative (detective) actions: the ECtHR case-law overview and national aspect of the issue», автором проведено аналіз практики ЄСПЛ та сформульовано висновки. Ідеї та пропозиції співавтора наукових публікацій у дисертації не використовувалися.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені і обґрунтовані у дисертації положення, висновки та рекомендації можуть допомогти слідчим, прокурорам, захисникам, слідчим суддям та суддям при реалізації їх повноважень у кримінальному провадженні, особливо в частині застосування положень ЄСПЛ, підібраних та згрупованих у роботі. Сформульовані у дисертації теоретичні положення і висновки можуть бути використані:

- у правотворчій діяльності – для вдосконалення норм чинного кримінального процесуального законодавства України щодо регламентації права підозрюваного,

обвинуваченого мати час та можливості, необхідні для підготовки захисту;

- у практичній площині – шляхом використання при повсякденному здійсненні повноважень слідчими, прокурорами, слідчими суддями, адвокатами;

- у науково-дослідній роботі – як підґрунтя для подальшого теоретичного дослідження усіх складових права на ефективний захист у кримінальному провадженні;

- у навчальному процесі – для підготовки навчальних програм, підручників, посібників, викладання відповідних спецкурсів.

Апробація матеріалів дослідження. Основні положення, результати та висновки дисертаційного дослідження обговорювались на фаховому семінарі кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія» та науково-практичних конференціях, зокрема: Всеукраїнській науковій конференції «Верховенство права очима правників-початківців» (м. Одеса, 18 листопада 2017 року), круглому столі «Практика Європейського суду з прав людини як джерело національного права» на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, 24 листопада 2017 року), ІІІ Дистанційній науковій конференції до 20-річчя НУ ОЮА та 170-річчя Одеської школи права (м. Одеса, 11 грудня 2017 року), ІІ Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Хмельницький, 2 березня 2018 року), International research and training conference «Modern jurisprudence of the European Union: the interaction of law, rulemaking and practice» (Lublin, April 17, 2018), Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 р.), І Міжнародній науково-практичній конференції «Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи» (м. Київ, 13 червня 2018 року), VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» (м. Одеса, 17 листопада 2018 р.), VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Протидія злочинності: теорія та практика» (Київ, 26 жовтня 2018 року), Міжнародній науково-

практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2019 року), International scientific conference «ECHR's Lirisprudance in Digital Era» (Odesa, May 31 – June 1, 2019), VIII Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу» (м. Івано-Франківськ, 06 грудня 2019 року).

Структура та обсяг дисертації зумовлені її метою та поставленими завданням. Праця складається із анотації, переліку умовних позначень, вступу, 3 розділів, які містять 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 273 аркуші (без урахування посилань – 249 аркушів), з яких основного тексту дисертації – 231 аркуш (без посилань – 207 аркушів), список використаних джерел (316 найменувань) – на 37 аркушах та 1 додаток на 5 аркушах.

РОЗДІЛ 1
ЗМІСТ ФУНКЦІЇ ЗАХИСТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

1.1. Концепт ефективного захисту в контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини

Розглядаючи питання ефективного захисту у кримінальному провадженні України, слід виходити із розуміння функції захисту як обумовленого завданнями кримінального провадження напрямку діяльності підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), засудженого, виправданого, особи, щодо якої ведеться провадження із застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, їх законних представників та захисників, спрямованого на: заперечення законності та обґрунтованості кримінального переслідування; виявлення обставин, що спростовують підозру, виправдовують обвинуваченого (підсудного), виключають або пом'якшують його відповідальність, пом'якшують покарання та інші наслідки засудження особи; на охорону особистих та майнових прав; на сприяння застосуванню інституту реабілітації; а також недопущення порушень та необґрунтованих обмежень прав і свобод при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, що реалізується за допомогою кримінально-процесуальних засобів в формі, регламентованій кримінальним процесуальним законодавством[1].

Європейськими стандартами забезпечення прав людини у кримінальному процесі є положення, що відображають загальні принципи і практику забезпечення прав людини, встановлені Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод (надалі – Конвенція) і протоколами Ради Європи до неї, а також ухваленими на її основі рішеннями Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ, Суд) (судові прецеденти) і є обов'язковими для

[1] Главюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. С. 368-369

виконання національними компетентними органами під час кримінального судочинства[2].

Право на справедливий суд є одним із фундаментальних прав, які повинні гарантуватись державою задля нормального функціонування сучасного демократичного суспільства. Дане право закріплене у низці міжнародних актів, зокрема, у статті 6 Конвенції, яку ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997 року. Вказана стаття скомпонована з ряду елементів – загальних (general guarantees) та особливих гарантій (specific guarantees), які в сукупності дають можливість говорити про забезпечення права на справедливий суд. Так, стаття 6 Конвенції є однією із найоб'ємніших статей Конвенції, та закріплена наступним чином:

*«**Право на справедливий суд***

1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або - тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

---

[2] Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. С. 15

a) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

c) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або - за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника - одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

e) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, - одержувати безоплатну допомогу перекладача.»

Аналіз статті 6 Конвенції дозволяє виділити загальні (процесуальні) вимоги, які, серед іншого, стосуються питань дотримання справедливості (зокрема, рівності сторін та змагальності провадження, мотивованості судового рішення, права зберігати мовчання і не свідчити проти себе, використання доказів, отриманих незаконно або ж із порушеннями Конвенції та ін.), публічності провадження та розумних строків (ст. 6 (1) Конвенції).

До особливих гарантій, в свою чергу, належать дотримання презумпції невинуватості (ст. 6 (2) Конвенції) та прав сторони захисту (ст. 6 (3) Конвенції).

Зосередимо увагу на правах, гарантованих стороні захисту у кримінальному провадженні, які з огляду на вищепроцитовану норму втілені щонайменше у п’яти компонентах (a – e).

Реалізація конвенційних норм безпосередньо пов’язана із прецедентною практикою ЄСПЛ. Саме ЄСПЛ у своїх рішеннях тлумачить норми Конвенції, тобто, розкриває їх зміст та вказує на правильний доречний підхід правозастосування, в тому числі із врахуванням викликів сьогодення, задля уникнення спотворення змісту гарантії та зловживання під час реалізації норми.

Такі рішення Суду наділені всіма властивостями судового прецеденту, а тому національним судам під час вирішення питання, чи було особі забезпечене

право на ефективний захист, необхідно звертатися до критеріїв, які вироблені в практиці ЄСПЛ, що повинно бути відображено у мотивувальній частині їхніх рішень[3].

При цьому, необхідно розуміти, що Суд не надає певного вичерпного переліку обставин, вимог, наявність яких свідчила б про ефективний захист. Разом з тим, є підхід, що ефективний захист у кримінальному процесі неодмінно вимагає, щоб підозрюваний або обвинувачений був здатен брати участь у процедурах, які щодо нього проводяться; щоб він розумів, що йому кажуть, а інші розуміли його; щоб йому надали інформацію про підозру чи обвинувачення; щоб він був поінформованим про підстави прийнятих у справі рішень; щоб він мав доступ до матеріалів справи; щоби йому надали достатньо часу і можливостей для відповіді на обвинувачення і на підготовку до судового розгляду справи; щоб підозрюваний або обвинувачений міг представити інформацію та докази, які свідчать на його користь; щоб з ним поводилися у спосіб, який не поставить його в несприятливе становище, і щоб в нього була можливість оскаржувати важливі рішення, прийняті не в його інтересах[4]. Є і тлумачення ефективності захисту у розрізі основних складових права на ефективний захист – права на ефективну участь у процесі самого обвинуваченого і право на практичну і ефективну юридичну допомогу[5].

В той же час, керуючись позиціями Суду у схожих справах та беручи до уваги обставини, які були враховані Судом, вироблені ним підходи та вказівки, можна виділити мінімальні критерії, які у жодному разі не повинні бути проігнорованими стороною обвинувачення та національними судами.

(1) *Необмеженість лише судовим провадженням у розумінні національного права*. Так, у своєму рішенні у справі **«Шабельник проти**

---

[3] Волошанівська Т. В. Застосування судами України практики Європейського суду з прав людини щодо забезпечення права на ефективний захист у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 261

[4] Кейп Ед, Наморадзе Заза. Ефективність захисту у кримінальному процесі у країнах Східної Європи. Болгарія, Грузія, Литва, Молдова, Україна. С. 12-13. URL: https://www.irf.ua/files/ukr/programs/rol/zahist_v5_press.pdf

[5] Волошанівська Т.В. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2019. С. 129

України» (Заява № 16404/03) Суд пояснює що, хоча основна мета статті 6 стосовно розгляду кримінальних справ полягає в забезпеченні справедливого судового розгляду «судом», компетентним встановити обґрунтованість «будь-якого ... кримінального обвинувачення», це не означає, що ця стаття не стосується досудового провадження (п. 52)[6].

Суд підкреслює важливість етапу розслідування для підготовки кримінального провадження, оскільки докази, отримані на цій стадії, визначають межі, в яких інкримінований злочин буде розглядатися під час судового розгляду[7]. У рішенні у справі **Salduz v. Turkey** Суд зазначає, що підозрюваний часто опиняється в особливо вразливому становищі на цій стадії провадження, що посилюється і тим що процесуальне законодавство стає все більш складним, особливо стосовно правил, що регулюють збір та використання доказів (п.54)[8].

Таким чином, вимоги статті 6 (зокрема пункту 3) можуть також бути застосовними ще до того, як справу направлено на розгляд суду, і тією мірою, якою недотримання таких вимог на самому початку може серйозно позначитися на справедливості судового розгляду (див. рішення у справі Imbrioscia v. Switzerland, від 24 листопада 1993 року, серія A, N 275, с. 13, п. 36). Момент, з якого стаття 6 застосовується в «кримінальних» справах, також залежить від обставин самої справи[9].

(2) *Оцінка загальної справедливості судового розгляду*. Так, оцінюючи загальну справедливість судового розгляду, Суд враховує, якщо це доречно, мінімальні права, перелічені у статті 6 (3), які відображають вимоги справедливого судового розгляду стосовно типових процесуальних ситуацій, що виникають у кримінальних справах. Таким чином, вони можуть

---

[6] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шабельник проти України» від 19 лютого 2009 року, заява № 16404/03. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457

[7] Case of Can v. Austria, Appl. no. № 9300/81, Judgment of the ECHR, Доповідь Комісії від 12 липня 1984 р., § 50, Серія А № 96

[8] Case of Salduz v. Turkey, Appl. no. 36391/02, Judgment of the ECHR, 27 November 2008. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89893

[9] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шабельник проти України» від 19 лютого 2009 року, заява № 16404/03. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457

розглядатися як специфічні аспекти концепції справедливого судового розгляду у кримінальному судочинстві, закріпленої у пункті 1 статті 6 Конвенції[10]. Аналогічну позицію суд висловив також у рішеннях у справах Gäfgen v. Germany [GC], no. 22978/05, § 169, Sakhnovskiy v. Russia [GC], § 94, Salduz v. Turkey [GC], no. 36391/02, § 50; Dvorski v. Croatia [GC], no. 25703/11, § 76, та Schatschaschwili v. Germany [GC], no. 9154/10, § 100 та багато інших.

У рішенні по справі «Артіко проти Італії» ЄСПЛ звертає увагу, що Конвенція покликана гарантувати не права, які є теоретичними або ілюзорними, а права, які є практичними та ефективними, і що це є особливо важливим для прав захисту, зважаючи на те помітне місце, яке обіймає в демократичному суспільстві право на справедливий судовий розгляд, з якого випливає право на захист[11].

(3) *Взаємозв'язок прав, передбачених ст. 6 Конвенції*. Кожне право сторони захисту, передбачене у ст. 6 (3) Конвенції є абсолютно самобутнім, при цьому, розглядаючи справи ЄСПЛ часто вдається до встановлення дотримання / недотримання таких прав у їх **взаємозв'язку,** що підтверджується наступною практикою.

До прикладу, розглянемо взаємозв'язок ст. 6 (3)a та 6(3)b Конвенції.

Зразковим прикладом слугує рішення від 25 березня 1999 р. у справі «Пелісьє та Сассі проти Франції»[12], де у п. 54 ЄСПЛ зазначає, що статті 6(3)a та 6(3)b Конвенції пов'язані і що право, гарантоване ст. 6(3)a Конвенції має розглядатися в світлі права, передбаченого ст. 6(3)b Конвенції. Даний висновок Суд застосував також і у рішенні **Zhupnik v. Ukraine**[13]**.**

Статтею 6(3)a Конвенції передбачено, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право бути негайно і детально

---

[10] Case of Ibrahim and Others v. The United Kingdom, Appl. nos. 50541/08, 50571/08, 50573/08 and 40351/09, Judgment of the ECHR, 13 September 2016. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166680

[11] Case of Artico v. Italy, Appl. № 6694/74, Judgment of the ECHR, 13 May 1980. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57424

[12] Case of Pélissier and Sassi v. France, Appl. no. 25444/94, Judgment of the ECHR, 25 March 1999. URL: http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58226

[13] Case of Zhupnik v. Ukraine, Appl. no. 20792/05, Judgment of the ECHR, 9 December 2010. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102102

поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього. В той же час, стаття 6(3)b Конвенції гарантує кожному підозрюваному, обвинуваченому у вчиненні кримінального правопорушення мати час та можливості, необхідні для підготовки захисту.

Безумовно, існує очевидний логічний зв'язок між вимогами до «часу» та «можливостей» в ст. 6(3)b і вимогами ст. 6(3)a, відповідно до яких обвинувачений повинен бути «оперативно» повідомлений про пред'явлене йому обвинувачення[14].

Дійсно, задня дотримання розумних строків розгляду справи, що є вкрай важливим як для сторони обвинувачення, так і для сторони захисту з огляду на дотримання вимог справедливого судового розгляду, необхідно «оперативно» виконувати завдання кримінального провадження.

В той же час, необхідно дотримуватися крихкого балансу між забезпеченням розумних строків розгляду справи та наданням особі відповідного часу для підготовки захисту. Мета права щодо отримання в своє розпорядження часу на підготовку до захисту полягає в тому, щоб перешкодити поспішному проведенню національними судами судових процесів, які позбавляють обвинуваченого можливості належним чином захищатися[15].

У справі **«Маттоціа проти Італії»** ЄСПЛ вказав, що обвинувачений у скоєнні злочину має бути негайно і детально проінформований про причину обвинувачення, тобто про ті факти матеріальної дійсності, які нібито мали місце і є підставою для висунення обвинувачення; а також про характер обвинувачення, тобто юридичну кваліфікацію згаданих фактів. Хоча ступінь детальності інформування обвинуваченого залежить від обставин конкретної справи, однак у будь-якому випадку відомості, надані обвинуваченому, повинні

---

[14] Марченко Т.Ю. Єдність статей 6(3)a та 6(3)b Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у національній судовій практиці. *Матеріали ІІІ Дистанційної наукової конференції до 20-річчя НУ ОЮА та 170-річчя Одеської школи права.* м. Одеса, 11 грудня 2017 року. С. 234-237

[15] INTERIGHTS Руководство для юристов – Право на справедливый суд в рамках ЕКПЧ (статья 6). Издание по состоянию на январь 2009 года. С. 73. URL: http://www.echr.ru/documents/manuals/Article06/Interights-Art6-manual_RUS.pdf

бути достатніми для повного розуміння останнім суті висунутого проти нього обвинувачення, що є необхідним для підготовки адекватного захисту[16].

У цьому відношенні, без сумніву, оперативність надання інформації, обсяг та доречність наданої обвинуваченому інформації оцінюється крізь призму положення, закріпленого у статті 6(3)b Конвенції.

Практика ЄСПЛ ілюструє, що в такій тісній кореляції можуть також перебувати і статті 6(3)a та 6(3)e Конвенції.

До прикладу, у справі **Vizgirda v. Slovenia**[17], серед іншого Суд розглядав питання дотримання вказаних статей у взаємозв'язку.

Як згадувалось раніше, стаття 6(3)a Конвенції гарантує будь-якій особі, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, право бути негайно поінформованою зрозумілою мовою про характер та причини обвинувачення, висунутого проти неї.

Суд вказує, що незважаючи на те, що ця норма не визначає, що відповідна інформація повинна бути надана у письмовій формі або перекладена у письмовій формі для іноземного обвинуваченого, необхідно приділяти особливу увагу повідомленню обвинуваченому про «обвинувачення».

Обвинувальний акт відіграє вирішальну роль у кримінальному процесі, оскільки саме з моменту його вручення підсудному офіційно повідомляється про фактичну та юридичну основу обвинувачення, висунутого проти нього. Обвинувачений, який не знайомий із мовою, якою користується суд, може опинитися у невигідному становищі, якщо обвинувальний акт не буде перекладений на зрозумілу йому мову (див. Hermi v. Italy [GC], no. 18114/02, § 68, ECHR 2006-XII). Крім того, у пункті 3 (e) статті 6 зазначено, що кожен обвинувачений має право на безкоштовну допомогу перекладача. Це право стосується не лише усних заяв, висловлених під час судового засідання, але й документальних матеріалів та досудового провадження (див. Hermi, вказано

---

[16] Case of Mattoccia v. Italy, Appl. no. 23969/94, Judgment of the ECHR, 25 July 2000. URL: http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58764

[17] Case of Vizgirda v. Slovenia, Appl. no. 59868/08, Judgment of the ECHR, 28 August 2018. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-185306

вище, § 69). Отже, обвинувачений, який не може розуміти або розмовляти мовою, яку використовують в суді, має право на безоплатну допомогу перекладача для перекладу чи тлумачення всіх тих документів або заяв у порушеному проти нього процесі, які йому необхідно зрозуміти або перекласти мовою суду, щоб отримати перевагу від справедливого судового розгляду (п.77).

У п. 79 згаданого рішення Суд зауважив, що надана допомога у перекладі повинна забезпечувати обвинуваченому можливість володіти знаннями про справу, яка ведеться проти нього, та захищатись, зокрема, завдяки можливості представити перед судом свою версію подій. У зв'язку з цим Суд зазначає, що обов'язок компетентних органів не обмежується призначенням перекладача, але, якщо вони будуть оголошені за певних обставин, вони можуть також поширюватися на ступінь подальшого контролю за адекватністю тлумачення.

У зв'язку з цим Суд з посиланням на рішення Kamasinski v. Austria зазначив, що обов'язок компетентних органів не обмежується призначенням перекладача, а може також поширюватися на подальший контроль за адекватністю перекладу[18].

(4) Участь захисника. Право на захист може бути реалізоване практичним і ефективним чином лише в разі забезпечення всіх складових механізму реалізації засади забезпечення права на захист. У практиці рішень ЄСПЛ вироблено систему гарантій забезпечення участі захисника як складової права на справедливий судовий розгляд[19].

Однією із найбільш досліджених складових права на захист, передбачених ст. 6 (3) Конвенції, є право підозрюваного, обвинуваченого захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли

---

[18] Case of Vizgirda v. Slovenia, Appl. no. 59868/08, Judgment of the ECHR, 28 August 2018. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-185306

[19] Балацька О.Р. Окремі проблеми забезпечення адвокатом права на захист в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Вісник кримінального судочинства. Актуальні проблеми кримінального судочинства.* 2018. № 1. С. 9

цього вимагають інтереси правосуддя. Оскільки дане право тісно переплітається із правом обвинуваченого мати достатній час та можливості для підготовки свого захисту, то його зміст неодноразово буде розкриватись в наступних розділах дослідження. Разом з тим, слід зупинитися на деяких засадничих питаннях цього права.

Практика ЄСПЛ констатує випадки, коли підозрюваному, обвинуваченому не надаються достатні можливості для реалізації права, передбаченого ст. 6(3)c Конвенції. До прикладу, у справі **Campbell and Fell v. The United Kingdom**[20] Суд аналізував обставини на предмет порушення ст. 6(3)b та 6(3)c Конвенції у взаємозв'язку. В п. 99 даного рішення Суд вказав що, адвокат міг ледь «допомогти» своєму клієнту - з точки зору підпункту (c) - якщо тільки між ними не було попередньої консультації. Таке міркування привело Суд до висновку, що «можливості», передбачені підпунктом (b), не були надані. Дана справа підлягатиме більш детальному аналізу в Розділі 3.

В той же час, варто звернути увагу, що часто індикатором неефективного захисту виступає саме неефективність діяльності захисника підозрюваного / обвинуваченого або навіть просто неодноразова заміна захисника.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (надалі – ОБСЄ) звітувала про низку випадків, які викликали занепокоєння щодо неефективного юридичного представництва. У деяких випадках захисники вважалися загалом пасивними та незацікавленими, які діяли лише щоб виконати вимогу про наявність законного представництва. Загалом вони не використовували процесуальні гарантії, спрямовані на захист прав своїх клієнтів. ОБСЄ також дійшла висновку, що слабка система ведення судових справ негативно впливає на результати діяльності адвоката, ускладнюючи планування робочого графіка або розробку стратегії захисту. У багатьох випадках, які відстежувались ОБСЄ, захисники змінювались кілька разів. Зміна адвоката може принести користь обвинуваченому у випадку, коли неефективних адвокатів заміняють

[20] Case of Campbell and Fell v. The United Kingdom, Appl. no. 7819/77; 7878/77, Judgment of the ECHR, 28 June 1984. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57456

кваліфікованими. Часто адвокати в першу чергу виконували вимогу присутності адвоката, не викликаючи при цьому занепокоєння щодо ефективності адвоката[21].

Суд неодноразово встановлював, що, хоча дії та рішення сторони захисту стосуються підозрюваного, обвинуваченого та їх адвоката, незалежно від того чи їм було наданого захисника від держави чи вони залучили приватну особу, у випадку явної відмови / нездатності адвоката, призначеного за схемою правової допомоги, забезпечити ефективне представництво, стаття 6 (3) с Конвенції вимагає втручання національних органів влади[22].

Саме призначення не забезпечує ефективної юридичної допомоги, оскільки адвокат, призначений з метою надання безоплатної правової допомоги може померти, серйозно захворіти, бути позбавленим змоги діяти протягом тривалого періоду або ухилятися від виконання своїх обов'язків. Якщо органи влади отримують повідомлення про це, то повинні розглянути питання щодо його заміни або змусити останнього виконувати свої обов'язки. Лише в такий спосіб можна досягти тієї мети Конвенції, яка полягає в гарантуванні не теоретичних чи ілюзорних прав, а практично здійсненних та ефективних[23].

Так само як Harris, O'Boyle та Warbrick, Trechsel стверджує, що, зіткнувшись з неефективною юридичною допомогою, влада повинна втрутитися у справу через право обвинуваченого на ефективний захист відповідно до статті 6 (3) (c)[24]. Він прямо заявляє, що органи влади повинні «(...) нести певну відповідальність за забезпечення ефективного виконання своїх обов'язків адвокатом у певній справі» згідно з Конвенцією[25].

---

[21] Ineffective Legal Representation. Department of Human Rights and Communities Legal System Monitoring Section. September 2010. Issue 7. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/5/6/71431.pdf

[22] Report by the Secretary General of the Council of Europe, «State of democracy, human rights and the rule of law: Populism - How strong are Europe's checks and balances?», 2017. P. 30. URL: https://edoc.coe.int/en/an-overview/7345-pdf-state-of-democracy-human-rights-and-the-rule-of-law.html

[23] Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ: К.І.С., 2010. С. 373–374.

[24] Jonquille Elizabeth Barbara Coster van Voorhout. Ineffective Legal Assistance: Redress for the Accused in Dutch Criminal Procedure and Compliance with ECHR Case Law. 1979. P. 36 URL: http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/347164

[25] Trechsel Stefan. Human Rights in Criminal Proceedings. Oxford, New York : Oxford Univ. Press, 2005. P. 286.

Важливо зауважити, що доволі часто Суд не вбачає необхідності виокремлювати порушення одного або декількох елементів права на захист окремо, а приходить до висновку, що було порушення ст. 6 (3) Конвенції в цілому, або ж навіть більш загального права – на справедливий судовий розгляд, передбаченого ст. 6(1) Конвенції.

Так у справі **C.G. v. The United Kingdom**[26] заявник скаржився на порушення ст. 6 (3) c та 6 (3) d Конвенції. В рішенні у даній справі Суд нагадав, що гарантії, викладені у ст. 6(3) Конвенції є окремими аспектами права на справедливий судовий розгляд (ст. 6 (1) Конвенції) та вказав, що питання, які заявниця подала на розгляд суду в світлі ст. 6(3) c та 6(3)d, насправді становлять скаргу на те, що слухання у справі було несправедливим. З цієї причини Суд не встановив необхідності розглядати порушення даних гарантій окремо. У справі **Condron v. The United Kingdom**[27] Суд дійшов аналогічного висновку стосовно відсутності необхідності у окремому аналізі обставин справи на предмет порушення ст. 6 (3)b та 6 (3)c Конвенції (п.76).

(5) Ефективність захисту та засади кримінального провадження. З прецедентної практики Суду вбачається, що складові права на захист, передбачені ст. 6 (3) Конвенції, тісно переплітаються не лише між собою, але й з такими основоположними принципами як принцип змагальності, пропорційності та рівності засобів («зброї», сторін).

«Стаття 6 Конвенції у цілому гарантує право обвинуваченого на ефективну участь у кримінальному процесі (Murtazaliyeva проти Росії [ВП], § 91). Загалом, вона включає, зокрема, не лише його або її право бути присутнім, але й заслуховувати та спостерігати за провадженням. Такі права вбачаються в самому понятті змагальної процедури і також можуть випливати з гарантій, які

---

[26] Case of C.G. v. The United Kingdom, Appl. no. 43373/98, Judgment of the ECHR, 19 December 2001. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59986

[27] Case of Condron v. The United Kingdom, Appl. no. 35718/97, Judgment of the ECHR, 2 May 2000. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58798

містяться в підпунктах (c), (d) і (e) пункту 3 статті 6 (Stanford проти Сполученого Королівства, § 26)»[28].

Особливі гарантії, передбачені ст. 6 (3) Конвенції є ілюстраціями до поняття справедливого судового розгляду у деяких типових процесуальних випадках, що трапляються у кримінальному провадженні, але їх головна мета – гарантувати або допомогти гарантувати справедливий характер кримінального провадження в цілому. Тому вони не є самоціллю і, отже, мають тлумачитись у світлі власних функцій і в загальному контексті провадження (Mayzit проти Росії, § 77; Can проти Австрії, звіт Комісії, § 48)[29]. Вказане також зазначалось Судом у рішенні Seleznev v. Russia, no. 15591/03, § 67.

В свою чергу, спосіб у який необхідно застосовувати ст. 6 (1) та 6 (3) Конвенції на стадії розслідування залежить від особливих ознак провадження та обставин справи[30]. Зокрема, у практиці Суду прослідковується невипадкова закономірність щодо «нанизування» здавалося би загального принципу рівності засобів (сторін) на конкретні ситуації стосовно дотримання прав на захист, визначених у ст. 6 (3) Конвенції. Даний принцип найбільш тісно переплітається із гарантіями ст. 6 (3) Конвенції, тому розглянемо його місце у забезпеченні права на ефективний захист більш детально.

Рівність сторін / засобів (equality of arms) є невід'ємною складовою справедливого судового розгляду. Вона вимагає, щоб кожній із сторін була надана розумна можливість представляти свою позицію у справі за умов, які не ставлять її у несприятливе становище у порівнянні з опонентом (Öcalan v. Turkey [GC], § 140; Foucher v. France, § 34; Bulut v. Austria; Faig Mammadov v.

---

[28] Посібник зі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – право на справедливий суд (кримінальний процесуальний аспект). Переклад О. Дроздова, О. Дроздової. Видання станом на 31 квітня 2019 року. п. 132. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/96a0f2399c11b6f75587_file.pdf

[29] Guide on Article 6 of the Convention – Right to a fair trial (criminal limb). Council of Europe/European Court of Human Rights, 2020. Last update: 31.12.2019. p. 65. URL: http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/analysis/guides&c=

[30] Case of Imbrioscia v. Switzerland, Appl. no. 13972/88, Judgment of the ECHR, 24 November 1993. § 38. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57852

Azerbaijan, § 19). Вона вимагає забезпечення справедливої рівноваги між сторонами і застосовується як до цивільних, так і до кримінальних справ[31].

Дотримання даного принципу свідчить про наявність рівних можливостей сторін у кримінальному провадженні, про так звану, процесуальну рівність сторін. Суть даного принципу криється у тому, щоб кожному обвинуваченому у вчиненні кримінального правопорушення були надані розумні можливості захистити себе від обвинувачення. Цей принцип включає певні конкретні права та стандарти, які забезпечують рівні можливості сторін. В той же час, як вже було зазначено, даний принцип ґрунтується на деяких процесуальних гарантіях, що лежать в основі права на захист.

Хоча «рівність можливостей» по суті означає рівні процесуальні можливості формувати справу, вона звичайно охоплюється вимогою «змагальності» – останнє є більш вузьким поняттям щодо доступу до доказів та обізнаності про них – і на підставі послідовного аналізу практики судів недостатньо ясно, чи дійсно ці принципи незалежні один від одного (Yvon v. France, §§29-40)[32].

Equality of arms визначається у дуже широкий та нейтральний спосіб, оскільки даний принцип є відправною точкою для визначення балансу прав та обов'язків між двома протилежними сторонами у кримінальній справі. Саме цей баланс / дисбаланс – це питання багатьох судових рішень Європейського суду з прав людини. Примітно, що Суд часто підкреслює, що equality of arms є лише одним із елементів «ширшої концепції справедливого судового розгляду». Встановлення недостатності (відсутності) балансу – це лише перша частина підходу Суду; як тільки це буде визначено, Суд дослідить його вплив на справедливість процесу у цілому. ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово

---

[31] Guide on Article 6 of the Convention – Right to a fair trial (criminal limb). Council of Europe/European Court of Human Rights, 2020. Last update: 31.12.2019. p.140. URL: http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/analysis/guides&c=

[32] Vitkauskas Dovydas, Dikov Grigoriy. Protecting the right to a fair trial under the European Convention on Human Rights - A handbook for legal practitioners. 2nd edition. 2017. URL: https://rm.coe.int/protecting-the-right-to-a-fair-trial-under-the-european-convention-on-/168075a4dd

підкреслював, що принцип equality of arms може бути порушений різними діями[33].

Принцип «рівності сторін», як справедливо відзначається в міжнародно-правовій доктрині, не вичерпується п. 1 ст. 6 Конвенції, а лежить в основі окремих прав – складових права на захист, які містяться в п. 3 ст. 6 Конвенції[34].

Кожне із або ж у сукупності права / гарантії, визначені у ст. 6 (3) Конвенції є аспектами принципу equality of arms[35].

Щоб з'ясувати як саме та в якій мірі корелюють окремі гарантії, визначені у ст. 6 (3) Конвенції та принцип equality of arms, пропонуємо розглянути ряд рішень ЄСПЛ, в яких Суд розглянув питання порушення окремої (-их) гарантії (-й) ст. 6(3) Конвенції в тому числі з точки зору дотримання принципу рівності сторін (засобів). Ці порушення стосуються різних аспектів права на справедливий суд.

Право на ефективну участь у розгляді може бути заперечено або обмежено шляхом неповідомлення особи про дату, час та місце розгляду її справи. Зокрема, у справі **Abramyan v. Russia**[36] заявник, серед іншого, скаржився на порушення ст. 6 Конвенції, стверджуючи, що судові органи не повідомили йому дату та місце слухання апеляційної скарги та, як наслідок, відбулося порушення принципу рівності сторін. Він також скаржився, що перекваліфікація злочину судом першої інстанції з отримання хабара до шахрайства заважала йому належним чином користуватись своїми правами на захист. Ці питання стосувались порушення ст. 6 (1) та ст. 6 (3) (a) (b) Конвенції.

---

[33] Summers J. Fair Trials The European Criminal Procedural Tradition and the European Court of Human Rights. Hart Publishing, 16C Worcester Place. August 9, 2007. p. 98

[34] Negri S. The Principle of «Equality of Arms» and the Evolving Law of International Criminal Procedure. International Criminal Law Review, Vol. 5. 2005. P. 517

[35] Марченко Т.Ю. Зв'язок принципу «equality of arms» та права, гарантованого статтею 6(3) в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Modern jurisprudence of the European Union: the interaction of law, rulemaking and practice:* materials of International research and training conference, April 17, 2018. Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie. 2018. С. 174-177

[36] Case of Abramyan v. Russia, Appl. no. 10709/02, Judgment of the ECHR, 9 October 2008. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88820

Суд зауважив, що у цій справі виникає те ж питання, що і у справі Стадухін проти Росії[37], яка стосувалася проведення слухання у Верховному суді за відсутності сторони захисту. Спірним питанням у даній справі було те, чи повинен був заявник проінформувати судові органи про своє бажання бути сповіщеним стосовно касаційного розгляду справи, як цього вимагало внутрішнє кримінальне процесуальне законодавство. Суд нагадав, що навіть припускаючи, що заявник явно не висловив своє прохання бути проінформованим про дату слухання, судові органи повинні були зробити це для того, щоб провадження було справедливим. ЄСПЛ встановив порушення прав сторони захисту та принципу рівності засобів, зазначивши, що Верховний Суд, який повинен був здійснити повний перегляд справи, заслухав лише представника обвинувачення (пп. 31-37).

В даній справі Суд дійшов такого ж висновку: для того, щоб провадження було справедливим, судові органи повинні були повідомити заявника про дату слухання у Верховному суді для розгляду його справи під час касаційного оскарження, незважаючи на те, що заявник не виявляв бажання бути проінформованим (п.32). Суд не побачив нічого, що б відрізняло дану справу від справи Стадухіна. Відповідно, ЄСПЛ встановив порушення ст. 6 (1) ґрунтуючись на тому, що розгляд справи Верховним Судом відбувся за відсутності заявника та його захисника.

Інший прояв обмеження права на ефективну участь у розгляді пов'язаний саме із особистою участю у розгляді справи. Так, у справі **Eftimov v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia**[38] заявник стверджував, що, на відміну від прокурора, він не мав можливості брати участь у засіданні Верховного Суду. З обставин даної справи вбачається, що прокурору була надана можливість взяти участь у слуханні та виступити із позицією обвинувачення, посилання на яку в подальшому містилось у судовому рішенні. В то й же час,

---

[37] Case of Stadukhin v. Russia, Appl. no. 6857/02, Judgment of the ECHR, 18 October 2007. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82820

[38] Case of Eftimov v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, Appl. no. 59974/08, Judgment of the ECHR, 2 July 2015. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155719

таке право заявника було обмежено. Як і у вищенаведеному кейсі, із позиції Суду вбачається, що лише той факт, що заявник не звернувся з проханням про його сповіщення щодо дати судового засідання, як це вимагає внутрішнє законодавство, не може бути належним обґрунтуванням для проведення засідання лише за участі прокурора. Прокурору в такому разі надається більше додаткових можливостей, які полягають, зокрема, у висловленні позиції у справі та наведенні аргументів, посиленні позиції, що можна втілити за менших зусиль, оскільки заявник не може її спростувати. В даній справі Суд прийшов до аналогічних висновків, зокрема, порушення принципу рівності сторін.

У справі **«Жук проти України»**[39] заявник вказував, зокрема, що, на відміну від прокурора, він не мав можливості надавати усні зауваження в Верховному Суді. ЄСПЛ у даному випадку звернувся до принципу рівності сторін. Посилаючись на висновки у справі Kress v. France[40], Суд стверджує, що дотримання принципу рівності сторін полягає у наданні сторонам судового процесу можливості ознайомитись з усіма пред'явленими доказами і зауваженнями та прокоментувати їх, навіть якщо вони надані незалежним представником державної юридичної служби з метою здійснення впливу на рішення суду.

Крім того, стаття 6 Конвенції в цілому гарантує, що особа, обвинувачена у вчиненні правопорушення, повинна за загальним правилом мати право бути присутньою та безпосередньо брати участь у судовому засіданні стосовно встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення щодо неї. Це право презюмується самим поняттям змагального провадження та також може походити з гарантій, встановлених підпунктами (c), (d) та (e) пункту 3 статті 6 Конвенції (рішення у справі Sejdovic v. Italy [GC], N 56581/00, пункт 81, ECHR 2006-II) (п. 26).

---

[39] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Жук проти України» від 21 жовтня 2010 року, Заява № 45783/05. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_659

[40] Case of Kress v. France, Appl.no. 39594/98, Judgment of the ECHR, 7 June 2001, paras. 72,74. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59511

Суд у даній справі прокоментував, що процесуальна справедливість вимагала, щоб заявнику було також надано можливість усно виступати у відповідь. Після обговорення колегія відмовила у задоволенні касаційної скарги заявника з питань права на стадії попереднього розгляду справи, таким чином, обійшовшись без відкритого судового засідання, на яке заявник був би викликаний та в якому він мав би можливість брати участь. Судом також зауважується, що заявник звертався з клопотанням, щоб судове засідання проводилось в його присутності. У світлі цих міркувань Суд дійшов висновку, що процедура в Верховному Суді не надала заявнику можливості брати участь в провадженні у відповідності із принципом процесуальної рівності сторін (п. 34-35).

Натомість була визнана неприйнятною як вочевидь необґрунтована скарга заявника щодо нерівності сторін, де прокурор, порівняно з іншою стороною процесу, займав місце на підвищенні. Обвинувачений у захисті своїх інтересів не перебував у несприятливому становищі (Diriöz проти Туреччини, § 25)[41].

У справі **Blokhin v. Russia**[42] зазначено, що стаття 6 Конвенції містить положення, відповідно до яких неповнолітні особи мають право на проведення закритих судових засідань, у випадках, коли цього вимагає захист їх інтересів. Більше того, практика ЄСПЛ демонструє необхідність у наданні неповнолітнім і інших гарантій визначених у статті 6 Конвенції у повному обсязі. Практика ЄСПЛ щодо справ, де неповнолітні виступають підозрюваними, обвинуваченими, вказує на важливість врахування саме віку, рівня зрілості, інтелектуальних і емоційних особливостей неповнолітнього, більше того, він повинен забезпечуватись можливістю участі в судовому процесі[43].

---

[41] Посібник зі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – право на справедливий суд (кримінальний процесуальний аспект). Переклад О. Дроздова, О. Дроздової. Видання станом на 31 квітня 2019 року. п. 143. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/96a0f2399c11b6f75587_file.pdf

[42] Case of Blokhin v. Russia, Appl. no. 47152/06, Judgment of the ECHR, 23 March 2016. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161822

[43] Case of T. v. The United Kingdom, Appl. no. 24724/94, Judgment of the ECHR, 16 December 1999. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58593; Case of V. v. The United Kingdom, Appl.no. 24888/94, Judgment of the

Доволі проблемним питання в аспекті права на ефективну участь є можливість суду видалити обвинуваченого із зали судового засідання. У справі **Idalov v. Russia**[44] заявник скаржився, що його видалення із зали судового засідання під час слухання його справи зумовило порушення гарантій, передбачених ст. 6 (3)c та 6(3)d Конвенції. Суд вирішив розглядати питання порушення даних норм у взаємозв'язку із ст. 6(1) Конвенції. Суд, посилаючись на рішення Ananyev v. Russia, no. 20292/04, § 44, 30.07.2009, нагадав, що очевидна зневага елементарних норм належної поведінки в залі суду зі сторони обвинуваченого не повинна допускатись. В той же час Суд згадав свою позицію у справі Jones v. the United Kingdom, no. 30900/02, 9.09.2003, де зауважувалось, що перш, ніж констатувати, що обвинувачений явно своєю поведінкою відмовився від важливого права, гарантованого статтею 6 Конвенції, необхідно переконатись, що він міг розумно передбачити наслідки своїх дій. Таким чином, Суд погоджується, що заявник може поводити себе неналежним чином, що зумовить його видалення із зали судового засідання та розгляд справи за його відсутності може бути виправданим, однак головуючий суддя перш ніж приймати подібне рішення зобов'язаний переконатись, що заявник чітко розуміє і передбачає наслідки своїх дій.

В даній справі Суд не виявив у наданих матеріалах доказів, які б свідчили про те що національний суд виніс попередження заявнику або ж оголосив перерву аби роз'яснити заявнику можливі наслідки його поведінки та отримати від нього згоду про подальшу належну поведінку. З мотивувань Суду слідує, що заявнику, не було надано можливості зрозуміти ряд наслідків своєї поведінки. Більше того, таке видалення із зали судового засідання, серед іншого, зумовило дослідження доказів за відсутності заявника. Надалі Суд досліджував обставини того, чи вдалося суду касаційної інстанції усунути помилки суду нижчої інстанції стосовно участі заявника у судовому засіданні.

ECHR, 16 December 1999. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58594; Case of S.C. v. The United Kingdom, Appl. no. 60958/00, Judgment of the ECHR,15 June 2004. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61826

[44] Case of Idalov v. Russia, Appl. no. 5826/03, Judgment of the ECHR, 22 May 2012. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110986

Суд дійшов до висновку, що хоча у суду касаційної інстанції були всі повноваження на виправлення помилки суду нижчої інстанції, однак усунути вище зазначені недоліки не вдалося з огляду на наступне. Як заявнику, так і його захиснику була надана можливість бути присутніми під час засідання касаційного суду та представляти свою позицію захисту у справі, при цьому, касаційний суд мав можливість надати іншу оцінку доказам, отриманим в ході засідання суду першої інстанції. В той же час, заявник та його адвокат були позбавлені можливості вимагати повторного дослідження цих доказів або, до прикладу, проведення допиту свідків, які давали проти заявника свідчення в час його відсутності в залі суду. Таким чином, Суд констатував порушення ст. 6 (1), ст. 6(3) c та ст. 6(3)d Конвенції у взаємозв'язку.

Важливим елементом у аспекті достатніх можливостей для захисту є доступ до матеріалів кримінального провадження. Звісно, що ці питання регламентуються національним законодавством, але із посиланням на конвенційні гарантії, ЄСПЛ встановлював і недоліки законодавства у цій частині, і недоліки правозастосовної практики. В цьому контексті варто звернути увагу на справу **Öcalan v. Turkey**[45] (одна із зразкових для розгляду справ (рішення Великої Палати), обставини справи детально проаналізовані у Розділі 2 та Розділі 3 дослідження). В даній справі Суд у п. 148 рішення дійшов висновку про порушення права на справедливий судовий розгляд, крім іншого, також з огляду на наступне: заявник був обмежений у безпосередньому доступі до матеріалів справи аж до завершальної стадії процесу; його адвокати занадто пізно отримали належний доступ до матеріалів справи. Ці труднощі мали настільки обмежувальний загальний вплив на права сторони захисту, що було констатовано порушення принципу справедливого судового розгляду, закріпленого статтею 6 Конвенції. Так, мало місце порушення ст. 6(1) у взаємозв'язку із ст. 6(3)b та 6(3)c Конвенції.

---

[45] Case of Öcalan v. Turkey, Appl. no. 46221/99, Judgment of the ECHR, 12 May 2005. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69022

Крім власне отримання доступу до матеріалів, важливим елементом ефективності захисту є момент їх подання та, відповідно, залежно від цього, достатній час для їх дослідження. У справі **G.B. v. France**[46] заявник скаржився на порушення ст. 6 (1) та 6 (3)b Конвенції. Суд у п. 56 вказав, що скаргу можна розділити на три частини: щодо порушення принципу рівності сторін та прав сторони захисту щодо обставин, за яких сторона обвинувачення подала нові документи на початку судового розгляду, а захиснику, у зв'язку із цим, відповідно, було надано недостатньо часу для підготовки захисту; по-друге, щодо питання достатності часу (чверть години) для експерта щоб вивчити нові докази; щодо відхилення судом клопотання про отримання ще однієї думки, коли зміна думки експерта сильно вплинула на думку присяжних у несприятливому для нього напрямку. Суд вирішив розглядати дані питання застосовуючи статтю 6 (1) у взаємозв'язку із ст. 6 (3)b Конвенції, посилаючись на вищенаведені позиції, стосовно того, що право, визначене у ст. 6 (3)b Конвенції містить елементи права на справедливий суд.

Суд оцінив обставини справи стосовно питання часу, який надавався адвокату заявника для підготовки позиції захисту після отримання нових доказів від сторони обвинувачення. Так, Суд вказав, зі сторони обвинувачення було цілком правомірно подавати нові документи, що стосувалися особи заявника, на початку слухання у справі про них було повідомлено захист, а згодом було проведено огляд у змагальному порядку. ЄСПЛ також зазначає, що сам заявник не критикував виготовлення цих документів як таких. Таким чином, Суд прийшов до висновку, що це само по собі не спричинило жодного порушення принципу рівності сторін між сторонами, та відповідно порушення ст. 6 (1) у взаємозв'язку із ст. 6 (3)b Конвенції (п. 60).

Ефективна участь у розгляді безпосередньо пов'язана із тривалістю такого розгляду, зважаючи на втому та втрату концентрації уваги у разі тривалих слухань. Із цим погоджується ЄСПЛ. Зокрема, у справі **Makhfi v.**

---

[46] Case of G.B. v. France, Appl. no. 44069/98, Judgment of the ECHR, 2 October 2001. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59690

France[47] у перший день судового розгляду, слухання тривало п'ять з чвертю годин. Наступного дня розгляд справи розпочався о 9:15. Слухання було припинено о 13:00 і розпочалося в 14:30 до 16:40, потім продовжилось з 17:00 до 20:00 та з 21:00. до 0:30 год. Провадження відновлено о 01:00. Адвокат заявника подав заяву про відкладення розгляду до наступного ранку, посилаючись на права захисту, однак клопотання було відхилено та слухання продовжувалось до 4 години ранку. Після перерви в 25 хвилин сторона захисту подала фінальні документи. Адвокат заявника виголосив позицію о 5 ранку, тобто до цього моменту засідання тривало 15 годин 45 хвилин. Обвинувачені, зокрема, заявник виступили останніми. Лише того дня слухання тривало 17 годин 15 хвилин.

В даній справі Суд оцінював обставини в розрізі статей 6(1) та 6(3) Конвенції. З рішення слідує, що важливим є надання можливості не лише обвинуваченим, але і захисникам мати змогу уважно стежити за процесом, давати відповіді на запитання та подавати заяви, при цьому не страждаючи від втоми. Суд прийшов до висновку, що умови, в яких проводились слухання, не відповідали вимогам справедливого судового розгляду, особливо стосовно дотримання прав сторони захисту та принципу рівності зброї.

Зважаючи на те, що при ознайомленні з матеріалами підозрюваний, обвинувачений потребує правової допомоги, важливим є і доступ до захисника у цій процедурі. У справі **Moiseyev v. Russia**[48] заявник, посилаючись на ст. 6 (3) (b) та (c) скаржився на відсутність достатніх можливостей для підготовки його захисту через обмежений доступ до обвинувального акту, матеріалів справи та його власних записок, строго регламентованого спілкування із захисниками та жахливі умови транспортування та утримання в будівлі суду. Оскільки вимоги ст. 6(3) Конвенції слід розглядати як особливі аспекти права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 (1), Суд розглянув скаргу відповідно до обох положень

---

[47] Case of Makhfi v. France, Appl. no. 59335/00, Judgment of the ECHR, 19 October 2004. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67120

[48] Case of Moiseyev v. Russia, Appl. no. 62936/00, Judgment of the ECHR, 9 October 2008. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88780

у взаємозв'язку. При цьому, Суд нагадав про застосування принципу рівності сторін, як елемента ширшої концепції справедливого судового розгляду з посиланням на наступні рішення Bulut v. Austria 22.02.1996, Reports 1996-II, § 47, Borgers v. Belgium, 30.10.1991, Series A no. 214-B, § 24.

Стосовно фактів, адвокати заявника повинні були просити спеціальні дозволи для того, щоб відвідати його для спілкування. Дозволи були дійсні тільки на одне відвідування, і спроби адвокатів збільшити термін їх дії не увінчались успіхом. Дозволи видавалися органом, за яким значилася справа. Врахувавши обставини, Суд вказав, що необхідність звертатися за окремим дозволом на кожне відвідування створювало значні практичні труднощі в здійсненні права на захист, оскільки забирало час і сили від реалізації основної мети захисту. Але ще більше занепокоєння Суду викликало те, що ця система ставила захист в залежність від розсуду сторони обвинувачення і в її підпорядкування, і, таким чином руйнувала зовнішні прояви рівності сторін. Кілька разів Федеральна служба безпеки зловживала своїм становищем в даному питанні та за відсутності правових підстав, відмовляла прийняти клопотання сторони захисту про дозвіл на необмежену кількість візитів. Зважаючи на вищенаведене, Суд вказав, що контроль, який провадився стороною обвинувачення над доступом адвокатів до заявника, підривав зовнішній прояв справедливого судового розгляду і принцип рівності сторін.

Більше того, крім необхідності виборювати дозвіл на відвідування, адвокати заявника і сам заявник повинні були отримувати спеціальний дозвіл від адміністрації слідчого ізолятора на передачу будь-яких документів, які хотіли передати один одному. До передачі з документами ознайомлювалась адміністрація, яка у такий спосіб отримувала інформацію про особливості стратегії захисту, що ставило заявника в невигідне положення в порівнянні зі стороною обвинувачення. Суд вказав, що таке кричуще порушення конфіденційності відносин між клієнтом і адвокатом не могло не завдати шкоди праву заявника на захист і позбавити в більшій мірі одержувану правову допомогу її користі.

Таким чином, за таких обставин, захист носив ознаки ілюзійності та був абсолютно позбавлений гарантованої ефективності.

Суд зрештою, прийшов до висновку, що практика ознайомлення сторони обвинувачення з матеріалами сторони захисту порушувала принцип рівності сторін і в значній мірі підривала права сторони захисту.

Щодо питання необмеженого доступу до матеріалів справи та використання нотаток, Суд звернувся до вже сформованої практики та вказав, що такий доступ включає при необхідності можливість отримувати копії відповідних документів, що є важливими гарантіями справедливого судового розгляду. Нездатність забезпечити такий доступ спонукала Суд в його оцінці зробити висновок про порушення принципу рівності сторін. Крім того, Судом було встановлено, що обмеження заявника на доступ до матеріалів справи і нотаток не мали обґрунтування в національному законодавстві і були надмірно широкими за обсягом. Стосовно впливу неналежних умов транспортування і утримання в суді на підготовку захисту, заявник утримувався в ізоляторі, транспортувався і знаходився в суді в надзвичайно скрутних умовах, без належного доступу до природного освітлення, повітря і відповідного забезпечення їжею. Заявник був обмежений у можливості читати та писати, оскільки був поміщений у маленьке приміщення разом із багатьма іншими ув'язненими. Більше того, Суд зауважив, що можливість заявника ефективно інструктувати адвокатів і консультуватися з ними мала першорядну важливість. Сукупний вплив вищевказаних умов і недостатність можливостей зводили нанівець будь-яку можливість завчасно підготувати позицію захисту, особливо з огляду на те, що заявник не міг звертатися до матеріалів своєї справи і своїх записів в камері. Беручи до уваги вищезазначене, Суд дійшов висновку про порушення не лише окремих прав сторони захисту, але й вимог справедливого суду та принципу рівності сторін.

У аспекті ефективного захисту важливе значення має засада забезпечення раннього доступу до захисника. У справі «Сітневський та Чайковський проти України» (Заяви № 48016/06 та № 7817/07), Суд вказав на «фундаментальний

характер і важливість доступу до захисту на початкових етапах провадження» (п. 59). У справі **Ibrahim and Others v. The United Kingdom**, посилаючись на інші рішення Суду, а саме Salduz v. Turkey[49] [GC], no. 36391/02, §§ 53-54 та Pishchalnikov v. Russia[50], no. 7025/04, §§ 68-69, зазначив, що швидкий доступ до адвоката є важливою противагою вразливості підозрюваних, що перебувають під вартою в поліції, що забезпечує фундаментальну гарантію проти примусу та жорстокого поводження з підозрюваними з боку поліції, сприяє запобіганню помилок правосуддя та досягненню цілей статті 6, зокрема equality of arms між слідчими або органами прокуратури та обвинуваченими[51].

Особливе значення це право набуває у разі вразливості підозрюваного, обвинуваченого. Суд вказав на це, зокрема, у рішенні у справі **Blokhin v. Russia**[52]. З обставин справи слідує, що заявнику на момент коли його доставили у відділ внутрішніх справ, де його було допитано, було лише 12 років. То ж, заявник був молодший аніж встановлений законодавством Російської Федерації вік кримінальної відповідальності (14 років) за злочин, в якому його звинувачували, а саме у вимаганні. Тому, очевидно, що заявник потребував особливого підходу і захисту з боку органів влади. Однак, з обставин справи вбачається, що заявник не був повідомлений про причину його затримання, коли його доправили у відділ внутрішніх справ заявнику не було повідомлено про його право на виклик дідуся, вчителя, адвоката або іншої особи, якій він довіряє та допомогу якої потребує. Під час допиту йому не була надана правнича допомога.

Суд вказав, що той факт, що внутрішньодержавним законодавством не передбачається надання правової допомоги неповнолітнім, які досягли віку

---

[49] Case of Salduz v. Turkey, Appl. no. 36391/02, Judgment of the ECHR, 27 November 2008. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89893

[50] Case of Pishchalnikov v. Russia, Appl. no.7025/04, Judgment of the ECHR, 24 September 2009. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94293

[51] Case of Ibrahim and Others v. The United Kingdom, Appl. nos. 50541/08, 50571/08, 50573/08 and 40351/09, Judgment of the ECHR, 13 September 2016. Para. 255. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166680

[52] Case of Blokhin v. Russia, Appl. no. 47152/06, Judgment of the ECHR, 23 March 2016. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161822

кримінальної відповідальності, під час допиту співробітниками органів внутрішніх справ, не є поважною причиною невиконання даного зобов'язання.

ЄСПЛ звернув увагу і на стан заявника, вказавши, що перебування заявника без будь-якої підтримки в незнайомій обстановці у відділі внутрішніх справ під час допиту зумовило виникнення стану страху та незахищеності у заявника. Так, після приходу його дідуся в відділ внутрішніх справ заявник одразу ж відмовився від свідчень і заявив про свою невинуватість. Суд дійшов висновку про порушення ст. 6 (1) у взаємозв'язку із ст. 6(3)c Конвенції.

Право допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення, є важливим для забезпечення змагальності та ефективного захисту, оскільки фактично являє собою можливість подавати докази та брати участь у їх дослідженні. Відповідно, важливим є забезпечення equality of arms у цій сфері, що, на жаль, не завжди має місце у реальності.

Практика Суду свідчить про те, що ставлення до свідків обвинувачення і свідків захисту повинно бути рівноцінним; водночас, встановлення порушення залежить від того, чи свідок мав привілейоване становище (Bonisch проти Австрії, § 32; див. Brandstetter проти Австрії, § 45)[53]. Вказане є нічим іншим, як ще одним аспектом принципу рівності засобів (сторін).

У справі **Borisova v. Bulgaria**[54] заявниці не дозволили залучити жодного свідка, який би надав показання на її користь, незважаючи на те, що вона під час судового засідання вказувала на таку можливість та запевняла, що їх показання спростують заяви свідків сторони обвинувачення. У зв'язку з недостатністю часу та можливостей заявниця не встигла надати суду прізвища відповідних свідків, що було враховано Судом. Більше того, Суд прийняв до уваги заяву заявниці до національного суду, де вона стверджувала, що оскільки

---

[53] Посібник зі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – право на справедливий суд (кримінальний процесуальний аспект). Переклад О. Дроздова, О. Дроздової. Видання станом на 31 квітня 2019 року. п. 145. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/96a0f2399c11b6f75587_file.pdf

[54] Case of Borisova v. Bulgaria, Appl. no. 56891/00, Judgment of the ECHR, 21 December 2006. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78794

вона не знала, що її транспортують саме до суду, вона не мала змоги завчасно сповістити таких свідків.

В даній справі Судом було встановлено, що стороні обвинувачення була надана несправедлива перевага перед заявником під час підготовки до слухання та пошуку свідків, які б підтримали його позицію у справі. Як результат, показання свідків, заслухані національним судом, можуть виявитися однобічними та підтримувати лише версію прокуратури (п. 48).

Тож Суд дійшов висновку про порушення вимог справедливого судового розгляду та права на захист, а саме ст. 6 (1) та ст. 6 (3) (a), (b) та (d) Конвенції у взаємозв'язку.

Подібні обставини супроводжували і справу **Topić v. Croatia**[55], де муніципальний суд відмовився заслухати свідків заявника, які б могли спростувати твердження свідків прокуратури та навіть вказати на виправдувальні обставини для заявника. Суд у п. 40 свого рішення нагадав, що гарантії, що містяться в пункті 3 статті 6, включаючи гарантії, викладені в підпункті (d), є, зокрема, складовими поняття справедливого судового розгляду, викладеного у пункті 1 статті 6 (див. Bönisch v. Austria, 6 May 1985, § 29, Series A no. 92). Його основна мета визначена словами «за таких самих умов», – це повна «рівність засобів» в цьому питанні. Виходячи з цього положення, компетентні національні органи повинні вирішувати відповідність запропонованих доказів, наскільки це є сумісним з концепцією справедливого судового розгляду, яка домінує над усією статтею 6 (див. Engel and Others v. the Netherlands, 8 June 1976, § 91, Series A no. 22, and Gregačević v. Croatia, no. 58331/09, § 60, 10 July 2012).

Суд також взяв до уваги те, що суд першої інстанції відхилив клопотання заявника, лише зазначивши, що всі відповідні факти були достатньо встановлені. Це, в свою чергу, не може вважатися обґрунтованим рішенням саме по собі, зокрема припускаючи, що заяви свідків сторони обвинувачення,

---

[55] Case of Topić v. Croatia, Appl. no. 51355/10, Judgment of the ECHR, 10 October 2013. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126638

вислухані національним судом, були односторонніми. Своїми діями суд першої інстанції створив несправедливу перевагу на користь сторони обвинувачення, а тому позбавив заявника будь-якої практичної можливості ефективно протистояти обвинуваченню проти нього.

В той же час, у рішенні у справі **Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia**[56] Суд, серед іншого, розглядав питання порушення ст. 6 (1) у взаємозв'язку із ст. 6(3)d Конвенції. В рішенні озвучена позиція Суду, яка полягає в тому, що концепція «рівності сторін» не вичерпує змісту пункту 3 (d) статті 6, так само як і пункту 1, в якому ця фраза є одним із застосувань серед багатьох інших. Завдання суду відповідно до Конвенції полягає не в тому, щоб винести рішення щодо того, чи були свідчення свідків належним чином прийняті в якості доказів, а скоріше в тому, щоб встановити, чи був розгляд в цілому, включаючи спосіб, у який були отримані докази, справедливим (див. Van Mechelen and Others v. the Netherlands, 23 April 1997, § 50). В п 479 рішення Суд зазначає, що обвинуваченому недостатньо скаржитися на те, що йому не було дозволено допитати деяких свідків; окрім цього, він повинен підтримати своє прохання, пояснивши, чому важливо, щоб відповідні свідки були заслухані та їх показання були необхідні для встановлення істини (див. Murtazaliyeva v. Russia [GC], no. 36658/05, § 158, Engel and Others v. the Netherlands § 91, і Perna v. Italy [GC] (no. 48898/99, § 29). Стосовно свідків, які виступають від імені обвинуваченого, тільки виняткові обставини можуть привести суд до висновку, що відмова заслухати таких свідків порушує статтю 6 Конвенції (див. Bricmont v. Belgium, judgment of 7 July 1989, Series A no. 158, § 89, і Dorokhov v. Russia, no. 66802/01, № 66802/01, § 65).

У вказаній справі, Суд застосовував дані принципи, в т.ч. рівності сторін (засобів), розділивши питання на 6 окремих груп щодо: 1) нездатності сторони захисту проводити перехресний допит свідків обвинувачення, 2) експертних доказів, запропонованих стороною захисту, але не прийнятих судом, 3)

---

[56] Case of Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia (No. 2), Appls. nos. 51111/07 and 42757/07, Judgment of the ECHR, 14 January 2020. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200333

відсутності можливості допитати свідків сторони захисту, 4) відмови в долученні виправдувальних доказів до матеріалів справи або в порядку розкриття таких матеріалів, 5) залежності суду першої інстанції від рішень по іншим суміжним справам, 6) відмови у виключенні недопустимих доказів, наданих стороною обвинувачення. З аналізу перших трьох груп ключових питань, які потребували з'ясування, Суд встановив порушення ст. 6 (1) у взаємозв'язку із ст. 6 (3) d Конвенції, підкресливши порушення принципу рівності сторін (щодо інших пунктів, - Суд не визначив необхідності у окремій їх оцінці в розрізі зазначеної гарантії ст. 6 (3) Конвенції). Зокрема, позиція Суду може бути розглянута в наступних тезах. Суд дослідивши обставини, у п. 485 рішення вказав, що відмова районного суду особисто заслухати свідків-експертів, показання яких згодом були використані проти заявників, могла істотно вплинути на їх права на справедливий судовий розгляд, зокрема на гарантію «рівності сторін». Суд далі в п. 496 зазначає, що в своїй відмові в задоволенні клопотання заявників про заслуховування професора та доцента у зв'язку з експертним висновком суд першої інстанції також вказав, що оцінка експертного висновку не входить в компетенцію «фахівця». ЄСПЛ вказав, що така заява рівносильна загальній відмові прийняти будь-які докази «фахівця», спрямовані на спростування висновку експерта, що, на думку суду, є несумісним з принципом рівності сторін.

З приводу питання допиту свідка, який проживав за кордоном, суд першої інстанції не заперечував у його заслуховуванні, однак таке заслуховування так і не відбулось. Суд вказав, що задовільнивши клопотання заявника, суд визнав, що свідчення такої особи можуть мати відношення до справи, однак Суд зазначив про відсутність доказів того, що суд першої інстанції зробив якісь кроки для отримання його заяви. Тому Суд прийшов до висновку, що не можна стверджувати, що суд першої інстанції дотримувався принцип «рівності сторін» (п.511-512).

При оцінці обставин справи **J.M. and Others v. Austria**[57] Суд вдався до застосування раніше сформованих позицій Суду, зокрема у рішенні **Shulepova v. Russia**[58] щодо питання залучення експертів, які є актуальними при визначенні дотримання принципу рівності засобів. Саме лише залучення експерта однією із сторін не може свідчити про несправедливість провадження у справі. Незважаючи на те, що таке призначення може викликати певні побоювання та сумніви щодо неупередженості експертів, воно не є визначальним. При цьому, важливим є саме позиція, яку займає експерт впродовж провадження, спосіб виконання ним своїх повноважень та спосіб оцінки судом думки експерта. Під час визначення процесуальної позиції експертів та їх ролі у провадженні Суд бере до уваги той факт, що думка призначеного судом експерта, може мати велике значення в оцінюванні судом питань у межах компетенції експерта.

У п. 121 рішення у справі **J.M. and Others v. Austria** Суд вказує, що якщо обвинувальний акт ґрунтується на висновку експерта, який був призначений на попередніх розслідуваннях прокурором, то призначення судом тієї самої особи у якості експерта тягне за собою ризик порушення принципу рівності сторін, який, проте, може бути врівноважений конкретними процедурними гарантіями. Суд додав, що сумніви заявників щодо неупередженості експертів не були об'єктивно виправдані. Більше того, той факт, що сторона захисту змогла розраховувати на допомогу експертів в приватному порядку під час допиту експерта, призначеного судом у процесі судового розгляду, або формулювати запити на отримання доказів, може свідчити про достатність засобів для ефективного захисту в даному аспекті. Так, заявникам була надана можливість представляти свою позицію у суді та вони не бути поставлені в істотно несприятливе становище в порівнянні зі стороною обвинувачення. На додаток, в даній справі такі докази не були визначальними для засудження (п. 128). Суд

---

[57] Case of J.M. and Others v. Austria, Appl. no. 61503/14 , Judgment of the ECHR, 1 June 2017. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173780

[58] Case of Shulepova v. Russia, Appl. no. 34449/03, Judgment of the ECHR, 11 December 2008. para. 62. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90093

прийшов до висновку про відсутність порушення принципу рівності сторін та ст. 6(3) d Конвенції.

У справі **Duško Ivanovski v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia**[59] заявник скаржився на порушення ст. 6 Конвенції, стверджуючи, що його засудження ґрунтувалося на незаконно отриманих доказах, зокрема його відбитках пальців, знайдених у підвалі під час обшуку, який проводився без ордеру; рішення судів базувалися на експертних звітах, що були підготовлені Бюро, яке не можна вважати неупередженим; і суди відмовилися заслухати свідків сторони захисту і визнали як альтернативу висновки експертів. Суд вирішив за належне розглядати дану скаргу в рамках ст. 6 (1) та ст. 6(3)d Конвенції у взаємозв'язку. Аналізуючи обставини справи, Суд нагадав свою позицію у релевантних справах, вказавши, зокрема, що при визначені того чи було провадження справедливе в цілому, важливо зрозуміти чи було дотримано право на захист. Необхідно, зокрема, перевірити, чи була надана заявникові можливість оскаржити справжність доказів та протидіяти їх використанню. Крім того, слід враховувати якість доказів, включаючи те, чи обставини, за яких вони були отримані, ставлять під сумнів їх надійність або точність (див. Bykov v. Russia [GC], no. 4378/02, § 90, 10.03.2009, Lee Davies v. Belgium, no. 18704/05, § 42, 28.07.2009). Окрім того, право викликати свідків не є абсолютним і може бути обмежене в інтересах належного здійснення правосуддя. Скаржник, який заявляє про порушення його права на допит свідка захисту, повинен продемонструвати, що допит цієї особи був необхідний для встановлення правди, а відмова викликати цього свідка зашкодила дотриманню прав сторони захисту (див. Guilloury v. France, no. 62236/00, § 55, 22.06.2006).

У даній справі відбиток пальців заявника, знайдений на одній із упаковок у підвалі, становив, на думку Суду, головний доказ у справі, оскільки він встановлював прямий зв'язок між заявником та наркотиками. Не було жодних

---

[59] Case of Duško Ivanovski v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, Appl. no. 10718/05, Judgment of the ECHR, 24 April 2014. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-142515

інших доказів, які б пов’язували заявника з речовиною, знайденою у цьому підвалі.

Матеріали справи свідчать про те, що апеляційний суд, не надаючи відповідних аргументів та мотивувань у своєму рішенні, не допитав жодного із запропонованих свідків, зокрема, працівників поліції, які брали участь у забезпеченні відбитків пальців, знайдених на одній із упаковок із наркотиками. Також не було надано обґрунтування для відмови в допиті експертів, які склали звіт щодо відбитків пальців. З рішення суду вбачається, що припущення, що усне заслуховування свідків не мало сенсу позаяк є письмові висновки таких свідків, є дещо хибним. Заслуховування не є зайвим, з огляду на те, що інакше не було б необхідності допитувати будь-якого свідка, який подав би письмові заяви стороні обвинувачення під час досудового розслідування. Навіть за відсутності невідповідностей чи порушень у звіті, опитування експертів може виявити можливі конфлікти інтересів, недостатність матеріалів у їх розпорядженні або недоліки в методах експертизи (див. Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia, nos. 11082/06 та 13772/05, § 714, 25.07.2013). Суд зазначив, що це твердження стосується і відмови суду заслухати сусідів. Такі свідки окрім того, що підписали протокол обшуку, усно могли б надати інформацію стосовно важливих обставин, зокрема щодо способу взяття відбитків пальців.

Щодо доказів, отриманих від експертів, Суд зазначив, що доповіді Бюро, яке є державним агентством, були отримані в ході попереднього розслідування, тобто не в змагальних процедурах і без участі сторони захисту. Вони були складені без ухвали суду і їх передача прокурору дозволила розпочати кримінальне провадження проти заявника. Відповідно, ці звіти були схожі на інкримінуючі докази, які використовувала саме сторона обвинувачення, а не на «нейтральний» та «незалежний» експертний висновок. В свою чергу, національні суди відмовили заявнику у проханні провести нові експертизи, обґрунтовуючи це тим, що докази, що були представлені стороною обвинувачення, ґрунтувалися на наукових методах, і не було нічого, що ставило б під сумнів їх достовірність. Заявнику також не була надана можливість

надати альтернативний експертний висновок за його ініціативою. З позиції Суду вбачається, що створення таких умов для сторони захисту зумовило виникнення дисбалансу між стороною захисту та обвинувачення, тим самим порушивши принцип рівності сторін (засобів) (п.60). Суд визнав порушення ст. 6(1) у взаємозв'язку із ст. 6(3)d стосовно питань відмови національних судів у заслуховуванні свідків сторони захисту та взяття до уваги альтернативних експертних висновків.

«Суддя національного суду зазвичай має широкі межі розсуду щодо вибору серед суперечливих експертних висновків та відбору тих, які він або вона вважає послідовними та достовірними. Проте, правила щодо допустимості доказів не повинні позбавляти сторону захисту можливості ефективно оскаржити висновки експерта, зокрема, шляхом надання або отримання альтернативних висновків та звітів. За певних обставин відмова у прийнятті альтернативної експертизи у якості доказів може розглядатися як порушення статті 6§1 (Стойменов проти колишньої Югославської Республіки Македонія, § 38; Матіцина проти Росії, § 169), оскільки може бути складно оскаржити висновок експерта без допомоги іншого експерта у відповідній сфері (Ходорковський та Лєбєдєв проти Росії, § 187)»[60].

У справі **Blokhin v. Russia**[61] Суд також досліджував питання порушення права на виклик та допит свідків. ЄСПЛ у п. 215 свого рішення зазначив про відсутність будь-яких врівноважуючих факторів, які б компенсували відсутність у заявника можливості допитати свідків на будь-якому етапі судового розгляду, заявнику не було надано можливості вивчити отримані слідчим свідчення, не була надана можливість задати свідкам свої питання. Більше того, оскільки показання свідків, отримані слідчим, не були зафіксовані за допомогою відеозапису, то ні заявник, ні судді не могли спостерігати за поведінкою свідків під час допиту, а отже, сформувати власне уявлення про

---

[60] Посібник зі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – право на справедливий суд (кримінальний процесуальний аспект). Переклад О. Дроздова, О. Дроздової. Видання станом на 31 квітня 2019 року. п. 150. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/96a0f2399c11b6f75587_file.pdf

[61] Case of Blokhin v. Russia, Appl. no. 47152/06, Judgment of the ECHR, 23 March 2016. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161822

достовірність таких показань. Суд визнав порушення ст. 6 (1) у взаємозв'язку із ст. 6 (3)d Конвенції.

Таким чином, саме практика Суду розкриває дійсний зміст норм Конвенції, зокрема, дозволяє виокремити мінімальний набір умов, забезпечення яких свідчило б про ефективний захист в кримінальному провадженні.

Висвітлена вище прецедентна практика ЄСПЛ свідчить про наступне:

1. Вся стаття 6 Конвенції пронизана сприятливими гарантіями для сторони захисту, в той же час, в пункті 3 статті зосереджені окремі автономні права, порушення хоча б одного з яких свідчитиме про неможливість гарантування права на справедливий судовий розгляд в цілому.
2. Гарантії, відображені в ст. 6 (3) Конвенції тісно взаємодіють між собою та доволі часто Суд стверджує про їх порушення у взаємозв'язку, деякі із них доповнюють одна одну, порушення деяких фактично тягне за собою порушення і інших, найчастіше це прослідковується між правами передбаченими ст. 6 (3) b та 6 (3) c Конвенції.
3. У більшості випадків порушення гарантій, що містяться у ст. 6 (3) Конвенції тягне за собою автоматичне порушення більш загальної гарантії, передбаченої ст. 6 (1) Конвенції, а з нею і таких основоположних принципів як принцип змагальності та рівності сторін / засобів. Це зумовлено тим, що гарантії ст. 6 (3) Конвенції є складовими гарантії, передбаченої ст. 6 (1) Конвенції.
4. Для того, щоб впевнено стверджувати про дотримання того чи іншого права відповідно до ст. 6 (3) Конвенції потрібно переконатися, що ряд умов (можуть бути виокремлені лише за допомогою системного аналізу прецедентних рішень ЄСПЛ), які дозволяють прийти до висновку про достатність для реалізації такого права, є забезпеченим.
5. Забезпечення ефективного захисту можливе лише у разі, коли кожна із гарантій сторони захисту, якими наповнена стаття 6 Конвенції, буде виконана у обсязі достатньому (необхідному) для практичної реалізації

того чи іншого права з урахуванням можливих та допустимих обмежень, при цьому з забезпеченням балансових / компенсаційних заходів.

1.2. Імплементація прав обвинуваченого, гарантованих статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в кримінальному процесуальному законодавстві України

Ефективне забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні можливе лише у разі послідовного слідування виробленим роками європейським стандартам. «Європейськими стандартами забезпечення прав людини у кримінальному процесі є положення, що відображають загальні принципи і практику забезпечення прав людини, встановлені Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод і протоколами Ради Європи до неї, а також ухваленими на її основі рішеннями Європейського суду з прав людини (судові прецеденти) і є обов'язковими для виконання національними компетентними органами під час кримінального судочинства.»[62].

Європейські стандарти направлені, зокрема, на виявлення та усунення прогалин і колізій кримінального процесуального законодавства у частині забезпечення прав підозрюваного, обвинуваченого, слугують орієнтиром при формуванні національного законодавства.

В розрізі вказаного погоджуємось із М.Р. Аракеляном, який слушно зазначив, що сфера захисту прав і свобод людини та громадянина постійно піддається кардинальним змінам, у зв'язку з чим вона не може вважатися винятковою компетенцією національного права[63].

Конвенція з огляду на її ратифікацію Україною за своєю правовою силою прирівнюється до законів України. Це дозволяє стверджувати про

---

[62] Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011. С. 15. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/17846

[63] Аракелян М. Р. Международно-правовые стандарты адвокатской деятельности и их адаптация в правозащитную систему Украины. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2014. № 3. С. 147.

забезпеченість юридичної обов'язковості її приписів тими ж санкціями, котрі передбачені для захисту осіб від порушень законів України, що визначають права людини. Викладеним обумовлена закономірність застосування в Україні Конвенції саме як складової її національного законодавства[64].

Імплементація конвенційних норм в національне законодавство є підґрунтям для гарантування дотримання прав людини в кримінальному провадженні, зокрема, права обвинуваченого на захист. Важливо розуміти, що не всі права, які є складовими права на справедливий судовий розгляд і одночасно покликані гарантувати право на захист, відображені безпосередньо у вордингу ст. 6 Конвенції. Інші складові даного права та принципи, зокрема такі як рівність сторін та змагальність судового розгляду, право на правову допомогу, не відображені текстуально у ст. 6 Конвенції та були виведені ЄСПЛ з принципу верховенства права[65]. Це, в свою чергу, в рази підвищує значущість не лише використання Конвенції, але й практики ЄСПЛ.

Погоджуючись з Т.В. Волошанівською «забезпечення обвинуваченому права на захист є засадою не лише вітчизняного кримінального провадження, але й ознакою, за якою ЄСПЛ визначає, чи є той чи інший судовий розгляд справедливим, а відповідно вона може вважатись засадою кримінального провадження, встановленою на рівні європейського стандарту, що випливає зі змісту Конвенції»[66]. Науковиця, на наше переконання, вдало виділяє три елементи гарантії забезпечення права на захист: надання особі права особисто захищатися від висунутого щодо неї обвинувачення; надання їй реальної змоги скористатися допомогою захисника; покладення на органи досудового

---

[64] Рабінович П.М., Соловйов О.В. Застосування Європейської конвенції з прав людини та практики Страсбурзького суду в Україні (загальнотеоретичні аспекти) / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України / Редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І, Дослідження та реферати. Вип. 28. Київ, 2014. С. 169

[65] Банчук О.А., Куйбіда Р.О. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства. К: «ІКЦ «Леста», 2005. С. 13. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kuibida_Roman/Vymohy_statti_6_Konventsii_pro_zakhyst_prav_liudyny_ta_osnovnykh_svobod_do_protsedury_zdiisnennia_sudochynstva/

[66] Волошанівська Т.В. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2019. С. 9

розслідування та суд обов'язку забезпечити особі можливості для захисту від обвинувачення[67].

Абсолютно погоджуємось, що дотримання права на захист можна досягнути лише за умови, коли зміст положень КПК України буде вивчатись на основі положень Конвенції та практики її тлумачення ЄСПЛ. «Тільки за такої умови буде забезпечено набуття фахівцями навичок застосування КПК у повній відповідності «духові» та «букві» Конвенції та практиці її тлумачення й застосування»[68].

Безумовно, «в сучасних реаліях судово-правової реформи прецедентна практика ЄСПЛ, стаючи частиною системи процесуального права, потребує кодифікації та імплементації в окремі інститути національного кримінально-процесуального законодавства»[69].

ЄСПЛ вдалося виробити прецедентну практику, яка слугує орієнтиром при застосуванні положень Конвенції. Більше того, завдяки такій практиці гарантії цієї статті мають відношення не лише до судового провадження у справі, а й поширюються на досудове розслідування, оскільки саме на цьому етапі особа є найбільш вразливою.

Безумовно, «порушення права особи на захист на стадії досудового розслідування може призвести до наслідків, які не завжди можуть бути виправлені під час судового провадження, що призведе до несправедливості національного провадження в цілому»[7071].

---

[67] Волошанівська Т.В. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2019. С. 201

[68] Гловюк І. В., Стоянов М.М., Завтур В.А. Використання практики Європейського суду з прав людини у кримінальному провадженні : навчально-методичний посібник. Одеса: Юридична література, 2017. С. 3

[69] Тертишник В. М. Реалізація правових позицій та прецедентної практики Європейського суду з прав людини в розв'язанні проблем кримінально-процесуального права України. *Правова позиція.* 2016. № 1 (16). С. 11

[70] Кучів О.М. Застосування статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод під час досудового розслідування в аспекті права на захист. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи:* матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції (13 червня 2018 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 111

[71] Кучів О.М. Право на захист. Застосування статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод під час досудового розслідування: практика ЄСПЛ щодо України. *Юридичний вісник України.* 11.09.2018. URL: https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/pravo-na-zahyst-zastosuvannya-statti-6-konventsiyi-pro-zahyst-prav-lyudyny-i-osnovopolozhnyh-svobod-pid-chas-dosudovogo-rozsliduvannya-praktyka-yespl-shhodo-ukrayiny/

Принцип забезпечення права на захист у національному кримінальному судочинстві із урахуванням практики Суду можна розглядати як певний комплекс процедурних гарантій, що забезпечують можливість ефективно спростовувати підозру у вчиненні кримінального правопорушення та захищатися від обвинувачення[72].

Зосереджуючись на імплементації прав сторони захисту, гарантованих ст. 6 Конвенції, дотримання яких надає змогу говорити про ефективний захист, в національному законодавстві варто зауважити наступне.

«Міжнародне право впливає на національне право через механізм узгодження й імплементації. Таким чином, складовими механізму взаємодії є механізм імплементації та механізм узгодження, які реалізуються на внутрішньодержавному рівні»[73].

Конституція України визначає забезпечення обвинуваченому права на захист однією із основних засад судочинства (ст. 129), гарантує кожному право на професійну правничу допомогу та вказує на свободу у виборі захисника.

Своєю чергою, чинний КПК України містить низку норм, спрямованих на захист прав підозрюваного, обвинуваченого. Першочергово зауважимо, що КПК України застосовується із урахуванням практики ЄСПЛ (ч. 5 ст. 9 КПК України). Одними із основних засад кримінального провадження законодавець визначає рівність сторін, забезпечення права на захист, змагальність сторін та свободу в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності (ст. 7). КПК України у ст. 22 також передбачає рівність прав сторін кримінального провадження на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав. Важливе для реалізації значення має ст. 20 КПК України, яка гарантує забезпечення права на захист та покладає на слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд обов'язок роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому

---

[72] Гловюк І. В., Стоянов М.М., Завтур В.А. Використання практики Європейського суду з прав людини у кримінальному провадженні : навчально-методичний посібник. Одеса: Юридична література, 2017. С. 99

[73] Антонович М.М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини. К.: КМ «Academia», 2000. С. 98

його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника. Вагомим кроком в забезпеченні дієвості інституту захисту виступає і виокремлення законодавцем ряду ґрунтовних норм, спрямованих на надання стороні захисту можливостей для реалізації своїх процесуальних прав, в окремий параграф 3 Глави 3 Розділу 1 КПК України (ст.ст. 42-54). В рамках даних статей, законодавець наділяє сторону захисту, зокрема, такими правами як права на інформацію стосовно кримінального правопорушення у вчиненні якого його підозрюють, обвинувачують; бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, а також отримати їх роз'яснення; право на захисника та необмежену кількість зустрічей із ним з дотриманням вимог конфіденційності; давати пояснення або ж відмовлятись від їх надання; вимагати перевірки обґрунтованості затримання; збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази та брати участь у проведенні процесуальних дій; оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді. Обвинувачений також наділений правом участі під час судового розгляду у допиті свідків обвинувачення або ж має право вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення.

Право на захист втілюється і в низці інших норм КПК України, зокрема щодо обов'язку уповноваженої службової особи, що здійснила затримання особи, повідомити підстави затримання та у вчиненні якого злочину вона підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника та інші права (ч. 4 ст. 208), обов'язку слідчого, прокурора або іншої службової особи після повідомлення про права, на прохання підозрюваного, детально роз'яснити кожне із зазначених прав, передбачених ст. 42 КПК (ч. 3 ст. 276), обов'язку слідчого судді, суду, до якого прибув або доставлений підозрюваний, обвинувачений для участі у розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу, роз'яснити його права, зокрема, мати захисника (ч. 2 ст. 193), обов'язку надати для ознайомлення матеріали кримінального провадження як під час досудового розслідування в порядку ст. 221, так і доступ в порядку ст. 290 КПК

України та інших нормах, детально проаналізованих Т.І. Фулей у Науково-методичному посібнику для суддів[74].

Висвітлене дає підстави вважати, що законодавець все ж відобразив у КПК України низку важливих гарантій, передбачених Конвенцією.

В той же час, міжнародні експерти, науковці та адвокати, судді звертають увагу на певні недопрацювання акту, а також проблеми, пов'язані з правозастосовною діяльністю. «Проблеми функції захисту, участі захисника на окремих етапах та стадіях кримінального процесу, тактики захисту, доказової діяльності захисника, організаційних та етико-моральних засад захисту перебували в полі зору практично всіх дослідників кримінального процесу.»[75].

Про прогалини та недопрацювання КПК України у своїх працях вказують, зокрема, такі науковці як Ю.П. Аленін, О.Р. Балацька, Т.В. Волошанівська, І.В. Гловюк, О.М. Дроздов, О.В. Капліна, О.В. Малахова, М.Г. Моторигіна, І.М. Одинцова, В.М. Тертишник, Т.І. Фулей, В.Ю. Шепітько та інші. В даному дослідженні наступні розділи присвячені саме актуальним невідповідностям як нормативного, так і правозастосовного характеру, європейським стандартам в частині захисту прав підозрюваного, обвинуваченого як під час досудового розслідування, так і судового розгляду.

Коротко зупинимось на ключових невідповідностях міжнародним стандартам.

В частині реалізації норм про правову допомогу «з'являється певна стурбованість щодо права на захист і процесуальної рівності сторін: безоплатна правова допомога надається тільки в тих кримінальних справах, у яких участь захисника є обов'язковою. Це означає, що в переважній більшості кримінальних справ безоплатної правової допомоги надано не буде. Втілити в життя змагальну модель неможливо без захисника, і, отже, відсутність правової

---

[74] Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. С. 85-88

[75] Балацька О.Р. Участь захисника в реалізації засади забезпечення права на захист: правові та організаційні аспекти: дис. … доктора філософії: 12.00.09. Київ, 2018. С. 25

допомоги становитиме порушення принципу рівності сторін»[76]. Проблеми, пов'язані із недотриманням принципу рівності сторін в площині недотримання права сторони захисту на достатній час та можливості для підготовки позиції захисту у справі, будуть проаналізовані у наступних розділах. Положення статей 49 (залучення захисника слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням) і 53 (залучення захисника для проведення окремої процесуальної дії) КПК України, на думку європейських експертів, не цілком відповідають стандартам залучення захисника, що також було висвітлено Т. І. Фулей[77]. Супутньо відмітимо, що при тому, що ч. 1 ст. 53 КПК України має оцінні терміни, що, звісно, призводить до різного тлумачення сторонами, ще і практика застосування цієї норми у багатьох випадках суперечить її призначенню, адже захисник із системи БПД залучається тоді, коли є бажання не дочекатися захисника за договором, уникнути його присутності при проведенні процесуальної дії, позбавивши тим самим особу можливості мати захист від обраного нею захисника. Це може бути пов'язано і з потребою виправити помилки сторони обвинувачення із строками звернення із клопотаннями до слідчого судді та строками проведення процесуальних дій. При чому такі випадки мають місце і у ситуаціях, які зовсім не мають невідкладного характеру.

Можливості, що надаються стороні захисту в рамках чинного законодавства є недостатніми для того, щоб гарантувати ефективний захист. «Такі можливості розширює вже в своїх позиціях та рішеннях ЄСПЛ, практику якого потрібно більш широко застосовувати у формуванні позиції захисту, адже хоч певні права і закріплені в Кримінальному процесуальному кодексі України, але таке закріплення самих прав, а ще більше, закріплення механізмів їх

---

[76] Висновок щодо проекту Кримінально-процесуального кодексу України. Страсбург, 2 листопада 2011 р. DG-1 (2011) 16. п. 120. С. 33

[77] Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. С. 87-88

реалізації є надто поверхневе і містить недоліки, які дають можливість з легкістю ігнорувати основні складові права на захист»[78].

Професор В.Ю. Шепітько, в свою чергу, наголошує на тому, що впровадження принципу «рівності сторін судочинства» вимагають законодавчого встановлення рівності процесуальних можливостей сторін – державного обвинувачення та професійного захисту»[79].

Особливо під час досудового розслідування сторона захисту наділена обмеженими процесуальними можливостями спростування підозри (первинного обвинувачення)[80].

Правники обґрунтовано мають рацію, що КПК України є асиметричним у аспекті процесуальних можливостей сторін, із наданням більших можливостей стороні обвинувачення. На думку адвокатів, «зазначена у ст. 22 КПК України змагальність, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України, є у реальності декларативною, а положення, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України, є таким, що не відображається у регулятивних нормах КПК України.»[81].

На жаль, на разі рівність сторін в кримінальному процесі України носить виключно декларативний характер, особливо в аспекті збирання доказів та надання доступу до матеріалів справи.

---

[78] Одинцова І.М. Ефективність інституту захисту в кримінальному процесі (вітчизняний досвід реформ та європейські стандарти): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2017. С. 135

[79] Шепітько В.Ю. Використання спеціальних знань в умовах сучасного кримінального судочинства. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції: монографія: кол. авт. В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, Г.К. Авдєєва та ін.; за заг. ред. В.Ю. Шепітька, В.А. Журавля. Харків. Вид. агенція «Апостіль». 2017. С. 120

[80] Гринюк В.О. Спростування стороною захисту підозри (первинного обвинувачення) під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 3. С.38

[81] Головюк І.В., Пономаренко Д.В. Прийняття змін та доповнень до Кримінального процесуального кодексу потребує виваженості у аспекті дотримання гарантованого міжнародними стандартами з прав людини права на захист у кримінальному провадженні. *Закон і Бізнес.* 15.08.2019. URL: https://zib.com.ua/ua/138894-pospishne_vnesennya_zmin_do_kpk_prizvede_do_porushennya_prav.html

Науковці наголошують на тому, що «вітчизняний законодавець, надавши право стороні захисту збирати докази, зупинився на півшляху, оскільки не передбачив процесуальної форми реалізації цього права. Внаслідок цього подані стороною захисту фактичні дані можуть ставитися під сумнів з точки зору їх допустимості і достовірності. Крім того, сторона захисту має значно менше правових засобів для отримання доказів, ніж сторона обвинувачення. Передбачені ж для захисту процесуальним та іншим законодавством правові положення (до певної міри процесуальні гарантії), які покликані зрівноважити можливості сторін щодо доказування (favor defensionis), зрозуміло, не можуть нейтралізувати більших можливостей сторони обвинувачення для формування доказової бази у змагальному процесі. А тому не буде перебільшенням висновок про те, що задекларована засада змагальності і рівноправності сторін у збиранні та поданні до суду доказів має елементи правової фікції»[82].

Сторона захисту максимально обмежена на практиці у витребуванні та отриманні від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, позаяк належний процесуальний механізм, який гарантував би можливість отримання витребуваного, у КПК України не передбачений у чіткий та зрозумілий спосіб. Ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій також, на жаль, абсолютно не свідчить про те, що ці дії будуть проведені, адже сторона обвинувачення на практиці часто відмовляє у задоволенні клопотань. В свою чергу часозатратною вбачається процедура оскарження такої відмови слідчому судді, що ніяк не сприяє оперативності збирання доказів стороною захисту[83].

---

[82] Крушинський С.А. Подання доказів у кримінальному судочинстві України: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2017. С. 119. URL: http://old.univer.km.ua/doc/monografiya_Podannya_dokaziv.pdf

[83] Головюк І.В., Пономаренко Д.В. Прийняття змін та доповнень до Кримінального процесуального кодексу потребує виваженості у аспекті дотримання гарантованого міжнародними стандартами з прав людини права на захист у кримінальному провадженні. *Закон і Бізнес.* 15.08.2019. URL: https://zib.com.ua/ua/138894-pospishne_vnesennya_zmin_do_kpk_prizvede_do_porushennya_prav.html

Окремої уваги заслуговує проблема забезпечення участі захисника на кожному етапі кримінального провадження та раннього доступу особи до кваліфікованої правової допомоги[84]. На жаль, практика складається так, що лише підозрюваний може отримати реальну можливість реалізувати своє право на захист в повному обсязі. Саме цей статус надає можливість користатись процесуальними правами відповідно до закону, в тому числі мати захисника на першу вимогу та побачення з ним до першого допиту. «На відміну від вітчизняного законодавця, Європейське співтовариство приділяє неабияку увагу принципу забезпечення раннього доступу до правової допомоги. ЄСПЛ відзначає особливу вразливість обвинуваченого на ранніх стадіях провадження, коли він опиняється у напруженій ситуації і, як наслідок, може зіткнутися із складнощами кримінального законодавства та стоїть на позиції, що право на отримання правової допомоги виникає одразу після арешту. На жаль, українські реалії в цій частині не відповідають європейським стандартам»[85]. Проте, законодавцем нещодавно зроблені певні кроки стосовно часткового усунення цієї проблеми. Зокрема, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення затриманому, підозрюваному, обвинуваченому, засудженому права на отримання правової допомоги»[86] № 1637-IX від 14 липня 2021 року передбачив, що «Затримана особа, особа, взята під варту або обмежена у праві на вільне пересування в інший спосіб, має право на зустріч із захисником (захисниками) у кримінальному провадженні …» (ч. 3 ст. 12 КПК України), тобто вже немає виключно жорсткої прив'язки до статусу особи, проте, враховується критерій вразливості, адже особа обмежена у праві на вільне пересування, тобто фактично знаходиться в умовах несвободи. Крім того, у ч. 5 ст. 46 КПК України передбачено, що особа, яка прийняла рішення

---

[84] Балацька О.Р. Проблеми забезпечення раннього доступу до захисника в сучасному кримінальному провадженні України. *Visegrad Journal Human Rights.* 2016. № 3. С.11

[85] Балацька О.Р. Окремі проблеми забезпечення адвокатом права на захист в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Вісник кримінального судочинства. Актуальні проблеми кримінального судочинства.* 2018. № 1. С.10

[86] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення затриманому, підозрюваному, обвинуваченому, засудженому права на отримання правової допомоги: Закон України від 14 липня 2021 року № 1637-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1637-20#Text

про зміну місця перебування підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, зміну його правового та/або процесуального статусу, не пізніш як за 24 години інформує письмово або шляхом надсилання листа на електронну поштову скриньку захисника, близьких родичів підозрюваного, обвинуваченого, засудженого про його місце перебування, дату зміни місця перебування, правового та/або процесуального статусу з обґрунтуванням підстав для прийняття такого рішення та із зазначенням суб'єкта, який його прийняв. Відповідний інформаційний лист вручається адміністрацією установи також захисникам, близьким родичам невідкладно після їх фактичного прибуття до підозрюваного, обвинуваченого, засудженого.

Додатковим підтвердження порушення прав сторони захисту та асиметрії в правах сторони захисту та сторони обвинувачення можуть слугувати результати проведеного опитування адвокатів М.Г. Моторигіною в ході монографічного дослідження. Зокрема, на питання «чи роз'яснюють підозрюваному, який не утримується під вартою, обвинуваченому їх право мати захисника за рахунок держави» більше 88% респондентів надали відповідь «ні», «чи має сторона обвинувачення в судовому розгляді переваги порівняно зі стороною захисту?» більше 95% відповіли «так», «чи є необхідним розширення прав сторони захисту у процесі збирання доказів?» – більше 88% вказали, що «так»[87].

Цілком обґрунтовано О. В. Капліна зауважує, що запобігти зловживанню правами, обмежити його можуть удосконалення процесуального закону, уніфікація тлумачення тих норм права, смисл яких значною мірою залежить, зокрема, від розсуду суб'єкта правотлумачення та правозастосування, заходи щодо забезпечення однаковості судової і слідчої практики, розширення сфери судового контролю[88]. Судовий контроль направлений саме на забезпечення та захист основних прав та свобод громадян при здійсненні щодо них тих чи

---

[87] Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції: монографія / за науковою редакцією д.ю.н., проф. О. В. Капліної. Харків : Оберіг, 2018. С. 288-298

[88] Капліна О. В. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України.* 2010. № 3 (62). С. 295

інших дій, чи прийняття тих чи інших процесуальних рішень у ході досудового слідства[89].

Питанню розширення сфери нормативного регулювання здійснення судового контролю, зокрема, слідчим суддею за виконанням ухвал слідчих суддів, приділяли увагу у своїх ґрунтовних дослідженнях, зокрема, І. Гловюк, О. Капліна, М. Макарова, А. Туманянц, С. Шаренко, О. Шило[90]. Враховуючи важливість даного питання для реалізації права підозрюваного мати достатні можливості для підготовки позиції захисту, деякі із проблемних аспектів реалізації судового контролю будуть висвітлені також в даному дисертаційному дослідженні.

Доречно звернути увагу на роль рішень ЄСПЛ у формуванні національної практики та згадати рішення, де стороною у спорі виступала Україна. Як відомо, національні суди повинні при розгляді справ застосовувати Конвенцію та практику Суду як джерело права[91]. О. М. Дроздов доречно вказує, що рішення ЄСПЛ мають подвійний нормативний характер. У випадках, коли ЄСПЛ при вирішенні справи доходить висновку, що певні положення кримінального процесуального законодавства України суперечать нормам Конвенції – суди до внесення відповідних змін до кримінально-процесуального законодавства України в аналогічних ситуаціях повинні керуватися даним рішенням Європейського Суду з прав людини. Стосовно ж інших рішень Суду, то викладена в них позиція щодо інтерпретації тих або інших положень наведеної Конвенції по конкретній справі за своєю правовою природою є судовими прецедентами і повинні бути враховані судом при мотивуванні того або іншого процесуального рішення[92].

---

[89] Попелюшко В.О. Мала судова реформа та захист прав громадян: навчальний посібник. К: Кондор, 2006. С. 111

[90] Дроздов О. Шульгін С. Дроздова О. Як час на ознайомлення з матеріалами впливає на завершення досудового розслідування та інші дотичні питання. *Закон і Бізнес.* №26-27 (1532-1533). 26.06-09.07.2021. URL: https://zib.com.ua/ua/148152-yak_chas_na_oznayomlennya_z_materialami_vplivae_na_zavershen.html

[91] Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. Редакція від 02.12.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text

[92] Дроздов О. М. Джерела кримінально-процесуального права України. Дис. …канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. С. 82-83

Як вже зазначалось, одним із європейських стандартів виступає право на ефективний захист, в той же час Конвенція у своєму тексті чітко не визначає, які саме умови повинні виконуватись для того, щоб стверджувати про ефективність захисту в ході кримінального провадження. В свою чергу, вироблена ЄСПЛ практика дає низку орієнтирів, які жодним чином не повинні оминатися національними судами при вирішенні спорів. «Судам України під час вирішення питання, чи було особі забезпечене право на ефективний захист, слід звертатися до критеріїв, які вироблені в практиці ЄСПЛ, що повинно бути відображено у мотивувальній частині їхніх рішень.»[93].

В цьому аспекті варто нагадати, що ЄСПЛ, використовуючи розширене тлумачення, визначення «обвинувачений» застосовує не лише до особи, щодо якої складено обвинувальний акт, а й до будь-кого іншого, кому висунуто обвинувачення.

На сьогоднішній день існує низка важливих рішень, які саме і визначають «орієнтири» при вирішенні питань забезпечення права на захист, зокрема, «Трутень проти України», заява № 18041/08, 23 червня 2016 року «Закшевський проти України», заява № 7193/04, 17 червня 2016 року «Собко проти України», заява № 15102/10, 17 березня 2016 року «Тітаренко проти України», заява № 31720/02, 20 грудня 2012 року «Тіхонов проти України», заява № 17969/09, 10 березня 2016 року «Огороднік проти України» заява № 29644/10, 5 лютого 2015 року «А.В. проти України» Заява № 65032/09, 29 січня 2015 року «Ушаков та Ушакова проти України», заява № 10705/12, 18 червня 2015 року «Омельченко проти України, заява № 34592/06, 17 липня 2014 «Олександр Володимирович Смірнов проти України» заява № 69250/11, 13 березня 2014 року, «Юрій Волков проти України», заява № 45872/06, 19 грудня 2013 року «Куріпка проти України», заява N 7918/07, 10 листопада 2016 року «Єрохіна проти України», заява № 12167/04, 15 листопада 2012 року «Хайров проти України», заява №

---

[93] Волошанівська Т. В. Застосування судами України практики Європейського суду з прав людини щодо забезпечення права на ефективний захист у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 12. С. 261

19157/06, 15 листопада 2012 року «Комаров проти України», заява № 4772/06, 19 січня 2017 року «Замфереско проти України», заява № 30075/06, 15 листопада 2012 року «Гріненко проти України», заява №33627/06, 15 листопада 2012 року «Ніколаєнко проти України», заява № 39994/06, 15 листопада 2012 року «Сергій Афанасьєв проти України», заява № 48057/06, 15 листопада 2012 року «Грігор'єв проти України», заява № 51671/07, 15 травня 2012 року «Смолик проти України», заява № 11778/05, 19 січня 2012 року «Тримбач проти України», заява №44385/02, 12 січня 2012 року «Довженко проти України», заява № 36650/03, 12 січня 2012 року «Тодоров проти України», заява №16717/05, 12 січня 2012 року «Іглін проти України», заява № 39908/05, 12 січня 2012 року «Нечипорук та Йонкало проти України», заява № 42310/04, 21 квітня 2011 року «Боротюк проти України», заява № 33579/04, 16 грудня 2010 року «Леонід Лазаренко проти України», заява № 22313/04, 28 жовтня 2010 року «Олег Колесник проти України», заява № 17551/02, 19 листопада 2009 року «Шабельник проти України», заява № 16404/03, 19 лютого 2009 року «Яременко проти України», заява № 32092/02, 12 червня 2008 року «Кривошей проти України», заява № 7433/05, 23 червня 2016 року «Чопенко проти України», заява № 17735/06, 15 січня 2015 року, Вєренцов проти України, № 20372/11, 11 квітня 2013 року, Корнєв і Карпенко проти України, № 17444/04, 21 жовтня 2010 року, Луценко проти України, № 30663/04, 18 грудня 2008 року, Балицький проти України, №12793/03, 03 листопада 2011 року, Максименко проти України, № 39488/07, 20 грудня 2011 року[94].

«Врахування підходів ЄСПЛ щодо забезпечення права на захист у кримінальному провадженні, зокрема принципів раннього доступу до захисника, ефективного захисту, вільного вибору захисника, гарантування безкоштовного захисту державою, наявності достатнього часу та можливостей для підготовки захисту як складових права на справедливий суд має принципове значення у кримінальному провадженні України. Кримінальний

[94] Precedent UA – 2017. Українська Гельсінська спілка з прав людини. К.: КВІЦ, 2018. 412 с. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/Precedent-UA-2017_internet.pdf; Бущенко А., Сапожнікова О., Шинкаренко О. «Precedent UA – 2015». Київ : КВІЦ, 2015. 412 с.

процесуальний кодекс України та практика його застосування показують численні порушення базових складових права на захист.»[95].

Варто погодитись, що «задля зміни правозастосовної практики відповідно до конвенційних стандартів, виправлення порушень системного характеру, які уже констатовані у рішеннях ЄСПЛ щодо України, зменшення кількості звернень до ЄСПЛ, усі норми КПК України слід тлумачити та «звіряти з системою координат» Конвенції та практики Суду»[96].

«Правові позиції та прецедентна практика Європейського суду з прав людини стають не тільки європейськими правовими стандартами, але й наповнюють правову систему України цілісними й важливими принципами, дефініціями, гарантіями, нормами, які мають гармонізувати національне право і правосвідомість, унормувати наявні прогалини законодавчого регулювання.». Погоджуємось, що позаяк ЄСПЛ у своїх рішеннях часто вдається до розкриття змісту норм Конвенції, тлумачення принципів, таких як верховенство права, правова визначеність та пропорційність, то важливо імплементувати в кримінальне процесуальне законодавство України правові позиції ЄСПЛ, викладені в т.ч. у вище зазначених рішеннях[97].

Так, І.В. Гловюк в ході свого дослідження за результатами аналізу Конвенції, практики ЄСПЛ, національного законодавства та практики його застосування дійшла до висновку, що «врахування пропорційності у кримінальному провадженні має здійснюватися у подвійному аспекті: по-перше, на нормативному рівні, де однозначно мають враховуватися належність та необхідність обмеження та розумність у тих межах, в яких це можливо на рівні норми як загального правила поведінки, по-друге, на правозастосовному рівні мають враховуватися належність та необхідність та розумність обмеження

---

[95] Балацька О.Р. Окремі проблеми забезпечення адвокатом права на захист в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Вісник кримінального судочинства. Актуальні проблеми кримінального судочинства.* 2018. № 1. С.8

[96] Кучинська О.П., Фулей Т.І., Бараннік Р.В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія. Ніжин : ТОВ “Видавництво «АспектПоліграф», 2013. С. 53

[97] Тертишник В.М. Реалізація правових позицій і прецедентної практики Європейського суду з прав людини в розв’язанні проблем кримінально-процесуального права України. *Правова позиція.* 2016. № 1 (16). С. 8-9

у контексті конкретного життєвого випадку з урахуванням обставин кримінального провадження та аргументів його учасників.»[98].

Імплементація основоположних позицій ЄСПЛ неминуча, про що свідчать і тенденції в застосуванні рішень Суду в судочинстві. Ключові висновки Суду у вказаних вище справах все більше і більше знаходять своє відображення у рішеннях національних судів: як просто у вигляді цитування окремих фраз, так і ґрунтовного аналізу, все частіше вищими судами здійснюється неілюзорна перевірка відповідності обставин справи та відповідного правозастосування зі сторони обвинувачення, судів мінімальним стандартам, які сформувались у практиці ЄСПЛ.

Практика ЄСПЛ відіграє також ключову роль в діяльності адвоката, позаяк правові позиції, висловлені Судом, доречно покладати в обґрунтування клопотань і скарг захисника, а також застосовувати у доказовій діяльності під час збирання та перевірки доказів. Влучне та обдумане використання практики ЄСПЛ допомагає захисникам обґрунтувати позицію у справі, сприяє забезпеченню здійснення ефективного й успішного захисту інтересів осіб у кримінальному процесі, сприяє ефективній практичній реалізації положень КПК України, а також формуванню однакової слідчої та судової практики[99].

Вкрай невиправдано ігнорувати те, що «гармонізація кримінально-процесуального права України … в аспектах інституту захисту, потребує аналізу значного пласту прецедентної практики Європейського суду з прав людини, який сьогодні стає все більш важливим елементом системи європейських стандартів правосуддя. Дослідження даних проблем ще тільки набирає обертів»[100].

---

[98] Главюк І.В. Пропорційність та механізм кримінально-процесуального регулювання: теорія і практика // Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Главюк. Одеса, 2018. С. 31 file:///D:/%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD/%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8/%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8/56498459.pdf

[99] Завгородня К.В. Застосування практики Європейського суду з прав людини стороною захисту на стадії досудового розслідування. *Підприємництво, господарство і право.* 2014. № 12. С.88-89

[100] Одинцова І.М. Ефективність інституту захисту в кримінальному процесі (вітчизняний досвід реформ та європейські стандарти): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2017. С. 125-126

А. Бущенко звертає увагу, що проблема виконання рішень ЄСПЛ зводиться до очікувань від законодавця внесення відповідних змін до законів. Однак увагу необхідно звернути і на зміну підходів до вирішення певних питань, особливо суддями, які впроваджують підходи, що ґрунтуються на концепціях прав людини, у щоденну практику[101].

ЄСПЛ неодноразово зауважував, що права, гарантовані Конвенцією повинні бути «реальними», «практичними» і «ефективними»[102], визнаючи той факт, що «хоча права людини можуть бути передбачені в конституції країни, її кодексах та в іншому законодавстві, це не обов'язково означає, що такі права забезпечуються у спосіб, який дає змогу носіям таких прав відчути їх саме як власні права»[103].

Цілком обґрунтованими є наукові висновки про те, що питання застосування практики ЄСПЛ потребує значної роботи з боку вищих судових інстанцій, в т.ч. шляхом надання відповідних роз'яснень з приводу питань застосування Конвенції та практики ЄСПЛ як джерел кримінального процесуального законодавства у судовому розгляді. Відсутність належного забезпечення суддів автентичними офіційними перекладами відповідних рішень ЄСПЛ[104], бази таких рішень, а також відпрацьованого механізму здійснення їх перекладу на вимогу судді не сприяє можливості повсякденного використання суддями у їхній практичній діяльності практики ЄСПЛ[105].

Довіряючи Аналітичному звіту, підготовленому М.В. Буроменським, О.В. Сердюком за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції та практики ЄСПЛ, «найбільш високий показник

---

[101] Бущенко А., Сапожнікова О., Шинкаренко О. «Precedent UA – 2015». Київ : КВІЦ, 2015. С. 10–11

[102] Case of Artico v. Italy, Appl. no. 6694/74, Judgment of the ECHR, 13 May 1980. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57424; Case of Airey v. Ireland, Appl. no. 6289/73, Judgment of the ECHR, 9 October 1979. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57420; Case of Moiseyev v. Russia, Appl. no. 62936/00, Judgment of the ECHR, 9 October 2008. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88780; Case of Pishchalnikov v. Russia, Appl. no. 7025/04, Judgment of the ECHR, 24 September 2009. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94293

[103] Кейп Ед, Наморадзе Заза. Ефективність захисту у кримінальному процесі у країнах Східної Європи. Болгарія, Грузія, Литва, Молдова, Україна Київ : Міжнар. фонд «Відродження», 2012. С. 11

[104] Гловюк І. В., Стоянов М.М., Завтур В.А. Використання практики Європейського суду з прав людини у кримінальному провадженні : навчально-методичний посібник. Одеса: Юридична література, 2017. С. 7

[105] Коровайко О. І. Окремі питання застосування судом практики Європейського суду з прав людини. Науковий вісник публічного та приватного права. 2016. № 5. С. 316. URL : http://www.nvppp.in.ua/vip/2016/5/66.pdf

необхідності застосування практики ЄСПЛ зафіксовано щодо ухвал слідчих суддів – 29%; найчастіше, це – рішення щодо застосування чи продовження запобіжних заходів (насамперед, тримання під вартою) та заходів забезпечення кримінального провадження. За оцінками експертів, судді місцевих судів, що розташовані в малих містах/селищах, рідше враховують необхідність застосування Конвенції в ухвалах слідчих суддів (особливо у випадках постановлення ухвал щодо тримання під вартою, де використання Конвенції цими суддями є рідкісним явищем). Мотивування таких ухвал є недостатнім, формальним й часто зводиться лише до відтворення положень КПК України. Щодо вироків показник суттєво нижчий – 9%. Експерти відзначають, що застосування Конвенції є більш притаманним для виправдувальних вироків, де Конвенція часто є основою мотивування відповідного рішення. Водночас у багатьох випадках сторони посилалися на положення Конвенції чи практику ЄСПЛ («сліди» цих аргументів інколи помітні навіть у тексті вироку), однак суд не надавав оцінки таким аргументам і сам не звертався до цього джерела.»[106]. На додаток, такий аналіз дозволив науковцям виявити ряд інших прогалин та недоліків професійної підготовки суддів: судді схильні до вибіркового застосування практики ЄСПЛ; посилання на загальні принципи та тлумачення з ігноруванням передбачених ЄСПЛ умов їхнього застосування превалює; застосування правової позиції ЄСПЛ без чіткого її розуміння з допущенням значних неточностей, помилкове, нерелевантне, фрагментарне застосування; посилання на загальні положення та тлумачення Конвенції як заміна аналізу фактичних обставин справи; застосування рішення ЄСПЛ за аналогією; обґрунтування фіктивних преюдицій на підставі рішень ЄСПЛ: різновид «маніпулятивного» застосування; відсутність оцінки аргументів сторони судового спору, що містять посилання на Конвенції та практику ЄСПЛ; підміна мотивувальної частини судового рішення цитуванням практики ЄСПЛ; суперечності між наведеною правовою позицією ЄСПЛ та рішенням

[106] Бурменський М.В., Сердюк О.В. Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. 2018. С. 16. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/b/7/390506.pdf

суду та інші[107]. Подібна практика прослідковується і при застосуванні правових позицій, викладених щодо питань реалізації права підозрюваного, обвинуваченого на достатній час та можливості для підготовки позиції захисту. Зазвичай таке використання практики ЄСПЛ зводиться до перекопіювання без самостійного дослідження правових позицій сталих фраз-висновків ЄСПЛ, які регулярно пронизують рішення у інших справах[108].

Тож, доходимо до висновків, що незважаючи на те, що законодавець задекларував ряд важливих положень, які направлені на гарантування прав сторони захисту та відповідають європейським стандартам, передбаченим Конвенцією та виробленим ЄСПЛ, однак є нагальна потреба в удосконаленні як положень КПК України, так і суттєвій роботі правозастосовного характеру. Безумовно, помітними є кроки національних судів в частині активного використання практики ЄСПЛ, однак таке використання носить дещо «вимушений» характер. Враховуючи, що імплементаційні процеси зазвичай потребують часу, є сподівання, що законодавець дослухається до напрацювань та рекомендацій вітчизняних науковців. В той же час, на разі, передчасно стверджувати, що в Україні немає проблем із дотриманням принципів змагальності, рівності сторін, пропорційності, а відповідно і правами сторони захисту, які є тісно взаємопов'язаними. Вирішити наявні проблеми допоможуть лише комплексні заходи як в нормотворчій площині, так і шляхом правозастосовчих змін, направлених на реальне та ефективне дотримання європейських стандартів.

---

[107] Бурменський М.В., Сердюк О.В. Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. 2018. С. 7. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/b/7/390506.pdf

[108] Марченко Т.Ю. Право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження: застосування національними судами практики Європейського суду з прав людини. *Практика Європейського суду з прав людини як джерело національного права*: матеріали круглого столу, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, 24 листопада 2017 року. 2017. С. 31

РОЗДІЛ 2
ПРАВО ОБВИНУВАЧЕНОГО У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ МАТИ ЧАС, НЕОБХІДНИЙ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ СВОГО ЗАХИСТУ У КОНТЕКСТІ ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ

2.1. Зміст права мати час, необхідний для підготовки свого захисту: європейські стандарти

Як зазначалось у попередньому розділі дослідження, гарантії сторони захисту, викладені у ст. 6 Конвенції, перебувають у тісному зв'язку між собою, винятком не є і право підозрюваного, обвинуваченого на достатній час та можливості для підготовки позиції захисту. Є певна проблема у тому, що розуміти під часом, необхідним для підготовки свого захисту, адже це формулювання є оцінним, а достатність часу може бути по-різному оцінена різними учасниками кримінального провадження. Саме тому, наприклад, у КПК України є положення, що у разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами, після спливу якого сторона кримінального провадження або потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів (ч. 10 ст. 290 КПК України). І хоча із правильним тлумачення та застосуванням цих норм у доктрині є ряд питань[109], така процедура свідчить

[109]Главюк І. В., Пашковський М. І., Пономаренко Д. В. Тактика захисту у разі встановлення строку для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в кримінальних провадженнях стосовно корупційних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. №3. С. 223-227. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/59.pdf; Корчева Т. В. До питання про встановлення строку для ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження при закінченні досудового розслідування. *Порівняльно-аналітичне право.* 2015. №3. С. 212–215; Бабчинська Т.В. Реалізація права на захист у кримінальному провадженні відповідно до вимог міжнародних стандартів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2020. С. 119-123.

про те, що законодавець презюмував можливу незгоду учасників із тлумачення строку на ознайомлення із матеріалами. При цьому слід враховувати, що чинною є і засада розумності строків.

Існує певний частковий збіг між правом, передбаченим ст. 6 (3) b Конвенції та правом на змагальний процес і рівність сторін, які є невід'ємними елементами справедливого судового розгляду відповідно до п. 1 статті 6, правом на отримання повідомлення про обвинувачення за статтею 6 п. 3a, правом на представництво в суді за п. 3c статті 6 та правом на виклик свідків відповідно до підпункту «d»[110].

Право обвинуваченого на достатній час та можливості застосовується на всіх стадіях провадження, включаючи до судового розгляду, під час судового розгляду та під час апеляції. Дане право застосовується незалежно від серйозності обвинувачень[111]. Ця гарантія починає діяти з того моменту, коли особа підлягає кримінальному обвинуваченню, тобто з моменту арешту або «істотного впливу»[112].

Для того, щоб визначити, чи були дотримані дані положення, необхідно врахувати ситуацію із захистом в цілому, не ізолюючи ситуацію обвинуваченого від інших аспектів (Krempovskij v Lithuania (dec.)(1999 г.))[113].

Визначення того, що становить «достатній час» для підготовки справи, вимагає оцінки індивідуальних обставин кожної справи, включаючи характер та складність справи, а також стадію, на якій знаходиться провадження[114]. Тест на «достатність» часу є суб'єктивним, оскільки різні фактори – характер та

---

[110] Vitkauskas Dovydas, Dikov Grigoriy. Protecting the right to a fair trial under the European Convention on Human Rights - A handbook for legal practitioners. 2nd edition. 2017. P. 124. URL: https://rm.coe.int/protecting-the-right-to-a-fair-trial-under-the-european-convention-on-/168075a4dd

[111] Case of Galstyan v Armenia, Appl.no. 26986/03, Judgment of the ECHR, 15 November 2007. paras. 85-88. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83297

[112] Harris D. Law of the European Convention on Human Rights / D. Harris, M. O'Boyle, E. Bates, C. Buckley. Oxford, New York : Oxford Univ. Press, 2009. P. 309

[113] INTERIGHTS Руководство для юристов – Право на справедливый суд в рамках ЕКПЧ (статья 6). Издание по состоянию на январь 2009 года. С. 72. URL: http://www.echr.ru/documents/manuals/Article06/Interights-Art6-manual_RUS.pdf

[114] Case of Gregačević v. Croatia, Appl. no. 58331/09, Judgment of the ECHR, 10 July 2012. Para. 51. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112090; Albert and Le Compte v Belgium, Appl. no. 7299/75; 7496/76, Judgment of the ECHR, 24 October 1983. para 41. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57421

складність справи, стадія провадження та те, що поставлено на карту для заявника – повинні бути враховані[115].

Право на достатній час для підготовки захисту має бути збалансованим із правом на судовий розгляд протягом розумного строку[116][117]. Стаття 6 § 3 b) захищає обвинуваченого від квапливого судового розгляду (Kröcher and Möller v. Switzerland, рішення Комісії; Bonzi v. Switzerland, рішення Комісії; Borisova v. Bulgaria, § 40; Malofeyeva v. Russia, § 115; Gafgaz Mammadov v. Azerbaijan, § 76-82). Хоча важливо здійснити провадження протягом належного строку, але є неприпустимим задля цього жертвувати процесуальними правами однієї зі сторін (OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia, § 540)[118].

Прецедентна практика Суду вказує на те, що питання «достатності часу» і «достатності можливостей» для підготовки захисту в більшості випадків тісно пов'язані між собою та розглядаються разом. Ці дві складові права «…не є зовсім не пов’язаними між собою: чим більш «адекватними» є можливості для підготовки захисту, тим довше стороні захисту потрібно буде використовувати їх ефективно»[119]. В той же час, в двох розділах роботи дослідження питання «адекватності» можливостей та часу розглядатимуться окремо (наскільки це можливо) з метою більш вдалого та коректного виокремлення критеріїв (умов), які повинні враховуватись стороною обвинувачення, судом при оцінці достатності часу та можливостей для сторони захисту при підготовці своєї позиції у справі.

Стаття 6 § 3 b) Конвенції не вимагає, аби підготовка до розгляду справи, яка триває певний час, була завершена до першого судового засідання. Перебіг

---

[115] Vitkauskas Dovydas, Dikov Grigoriy. Protecting the right to a fair trial under the European Convention on Human Rights - A handbook for legal practitioners. 2nd edition. 2017. P. 125. URL: https://rm.coe.int/protecting-the-right-to-a-fair-trial-under-the-european-convention-on-/168075a4dd

[116] Legal Digest of International Fair Trial Rights. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). 2012. p. 120-121. URL: https://www.osce.org/odihr/94214

[117] Vitkauskas Dovydas, Dikov Grigoriy. Protecting the right to a fair trial under the European Convention on Human Rights - A handbook for legal practitioners. 2nd edition. 2017. P. 125. URL: https://rm.coe.int/protecting-the-right-to-a-fair-trial-under-the-european-convention-on-/168075a4dd

[118] Посібник зі статті 6 Конвенції – Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2020 рік. Видання станом на 31.12.2019. п. 389 ст. 78-79. URL: http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/analysis/guides&c=

[119] Trechsel Stefan. Human Rights in Criminal Proceedings. Oxford, New York : Oxford Univ. Press, 2005. p. 208

судового розгляду не можна повністю спланувати наперед: трапляється, що під час судового процесу виявляється нова інформація, і тому сторони потребують часу для додаткової підготовки (Mattick v. Germany) (ухв.))[120].

Право на достатній час для підготовки може надавати право одній із сторін просити та отримувати відкладення розгляду справи. Комітет з прав людини вважає, що суди зобов'язані задовольняти обґрунтовані клопотання про відкладення, особливо коли обвинуваченому інкримінують серйозне кримінальне правопорушення та потрібен додатковий час для підготовки позиції захисту[121].

Але гарантія достатності часу загалом не залежить лише від серйозності правопорушення та складності провадження. Так, у справі **Vyerentsov v. Ukraine** заявник скаржився, що протоколи про адміністративні правопорушення були складені лише за декілька годин до судового засідання і йому не дозволили ознайомитися з будь-якими іншими матеріалами справи перед цим судовим засіданням (п.73). У цій справі Суд зазначає, що, *«незважаючи на відсутність чіткого зазначення точного проміжку часу між складанням протоколів про адміністративні правопорушення та розглядом справи заявника, очевидним є те, що він не перевищував кілька годин. Навіть якщо допустити, що справа заявника не була складною, Суд сумнівається в тому, що обставини, за яких проводився розгляд справи заявника, були такими, що надавали йому можливість належним чином ознайомитися з обвинуваченням та доказами проти нього, адекватно оцінити їх і розробити ефективну юридичну стратегію свого захисту. Подальше апеляційне оскарження не могло виправити ситуацію з огляду на те, що на той час, коли апеляційний суд розглянув справу, заявник уже відбув строк свого адміністративного арешту. Більш того, апеляційний суд не відповів на скаргу*

---

[120] Посібник зі статті 6 Конвенції – Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2020 рік. Видання станом на 31.12.2019. п. 391 ст.79. URL: http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/analysis/guides&c=

[121] UN Human Rights Committee, CCPR General Comment 32 (2007), para 32. URL: https://digitallibrary.un.org/record/606075

заявника з цього питання»[122]. Таким чином, Суд дійшов висновку, що заявникові не було надано як адекватного часу, так і засобів для підготовки свого захисту. Відповідно було порушення ст. 6(1) у поєднанні зі ст. 6(3) b Конвенції.

Тож, за результатами розгляду Судом даної справи, можна дійти висновку, що явна відсутність часу для підготовки захисту (кілька годин), навіть у нескладних за своїми обставинами справах, тягне за собою порушення права, гарантованого ст. 6(3)b Конвенції. Важливою обставиною також вбачається «неактуальність» виправлення «помилок» суду першої інстанції судом апеляції, позаяк заявник вже встиг понести покарання.

У справі **«Михайлова проти України»**[123] (Заява № 10644/08) заявниця, скаржилась на недостатність часу для підготовки захисту, зокрема на максимально усічений часовий проміжок для підготовки до судового засідання. Більше того, вказане супроводжувалось відсутністю можливості проконсультуватись із захисником, ознайомитись із матеріалами. Суд розглядав дану ситуацію в розрізі ст. 6(1) та 6(3)b Конвенції. Суд також здійснив посилання на раніше розглянуті справи, де порушувались права у справах про адміністративні правопорушення, в яких, як у цій справі, проміжок часу між складанням протоколу про адміністративне порушення та розглядом адміністративних справ заявників не перевищував кількох годин, а саме: рішення у справах Kornev and Karpenko v. Ukraine, заява № 17444/04, пункти 67 та 68, від 21 жовтня 2010 року, та Vyerentsov v. Ukraine, заява № 20372/11, пункти 76 та 77, від 11 квітня 2013 року). Уряду не вдалося переконати Суд прийняти інше, ніж у вказаних справах рішення. Незважаючи на нескладний характер справи, Суд акцентував увагу на обставинах, за яких проводився судовий розгляд справи заявниці. Остання не змогла належним чином ознайомитися з обвинуваченням, адекватно оцінити його та докази проти неї, а

---

[122] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Вєренцов проти України» від 11 квітня 2013 року, заява № 20372/11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945#Text

[123] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Михайлова проти України» від 06 березня 2018 року, заява № 10644/08. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d28#Text

також підготувати дієву стратегію захисту. Суд дійшов до висновку про порушення ст. 6(1) та 6(3)b Конвенції у зв'язку з ненаданням заявниці належного часу для підготовки свого захисту.

Оцінка достатності часу, як випливає із практики Суду, залежить від суб'єкта ознайомлення (зокрема, чи ознайомлюється професійний адвокат) та умов ознайомлення (тобто одночасною оцінкою достатності можливостей підготовки захисту). Це ілюструє рішення у справі **Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia**[124] де теж серед іншого, підіймалось питання достатності часу для підготовки позиції захисту, в т.ч. для ознайомлення з матеріалами справи. З рішення слідує, що у першого заявника було п'ять місяців і 18 днів для ознайомлення з 55 000 аркушів, в той час як у другого заявника було вісім місяців і 20 днів на ознайомлення із 41 000 аркушів. Тож, для того, щоб ознайомитись із усім об'ємом матеріалів першому заявнику необхідно було переглядати більше 320 аркушів за день, а другому – 200. Ці цифри могли б бути більшими, якщо не враховувати святкові дні, дні доправлення заявників до суду або ознайомлення з доказами захисту. Більше того, вказані документи за змістом носили юридичний та фінансовий характер, що в свою чергу вимагало неодноразового детального вивчення зі складанням нотаток, звіряння з іншими документами та обговорення із захисниками. На додаток, кожен том справи був представлений в єдиному екземплярі, що унеможливлювало паралельне ознайомлення захисника в приміщенні прокуратури та заявника у ізоляторі. Заявник міг лише робити нотатки, захисники мали можливість робити фотокопії лише для власного користування. Обмежування на цьому не закінчувались: другому заявникові було заборонено користуватись збільшувальним склом та калькулятором протягом певного часу, матеріали справи, як вже було зазначено, надавались стороні захисту тільки в спеціальних приміщеннях, що унеможливлювало конфіденційне обговорення справи. Якщо

[124] Case of Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia, Appl. nos. 11082/06 and 13772/05, Judgment of the ECHR, 25 July 2013. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122697

ж заявники та адвокати хотіли досліджувати матеріали разом, присутність слідчого була обов'язковою (п. 577).

Суд, оцінивши обставини справи та посилаючись на попередні свої рішення, зауважив, що кожна справа повинна розглядатись з огляду на конкретні обставини такої справи. Звернув увагу, що в даній справі заявників представляла група відомих високопрофесійних юристів. Також суд навів рішення, де фактично зазначалось, що ознайомлення захисників з матеріалами справи є достатнім та не вимагає обов'язкового детального ознайомлення заявників при наявності у них доступу до матеріалів.

На противагу аргументам щодо труднощів, які виникали, Суд навів контраргументи: заявників не обмежували в кількості та тривалості зустрічей із адвокатами, захисники мали можливість копіювати та сканувати найбільш важливі документи, заявники мали можливість зберігати нотатки та використовувати їх у суді; оскільки заявники мали вищу освіту та були керівниками компанії, їхня здатність сприймати та аналізувати інформацію вбачалась кращою середньої, а враховуючи специфіку документації, можливо, кращою аніж інших учасників прави; їхні вміння керівників та, відповідно, здатність давати доручення коректно (в т.ч. адвокатам щодо вивчення матеріалів) компенсували незручності, пов'язані з неможливістю детально ознайомитись з кожним документом справи; допускалось, що матеріали містять нерелевантну інформацію, яка не була важливою у справі, так часові затрати заявників на ознайомлення скоріш за все були значно меншими (пп. 581-584).

Враховуючи вищеперераховані критерії, Суд визнав, що хоча умови, в яких перебували заявники під час попередньої стадії провадження були складними, час, яким сторона захисту була наділена для ознайомлення із матеріалами справи, не був таким, який би міг вплинути та порушити право на достатній час для підготовки позиції захисту, гарантоване ст. 6(3)b Конвенції.

Суд також досліджував порушення даного права на етапах судового слухання в суді першої інстанції та касаційного розгляду у справі. З обставин справи вбачається, що в певний період графік судових засідань був досить

інтенсивним, однак, суд врахував, що сторона захисту могла клопотати про короткі перерви. Суд переконався, що в цьому контексті немає очевидних підстав вважати, що вказане право було порушено.

Щодо касаційного розгляду, Суд вказав, *«…група захисту мала три місяці і 16 днів на підготовку письмових пояснень та підготовку усного виступу, але це вбачається достатнім часом, принаймні, на перший погляд. Однак аналіз Європейського Суду не може зупинитися на цьому: слід упевнитися, чи був цей час достатнім з урахуванням конкретних умов, в яких захист мав готувати свою скаргу, і чи мала сторона захисту всі необхідні можливості для цієї мети.»* (п.590). Суд врахував жахливі умови утримання заявників, тимчасову відсутність можливості зустрічей заявників з адвокатами у зв'язку з введенням карантину, відсутність першочергової можливості ознайомитись із усіма матеріалами. Суд врахував і те, що зауваження, подані стороною захисту, на протокол судового засідання не розглядалися серйозно і що точність протоколу судового засідання була сумнівною.

З даного питання, Суд, посилаючись на рішення у справі «Кремцов проти Австрії»[125], зазначив, що не кожна незручність, яка виникла у сторони захисту зумовлює встановлення порушення ст. 6(3)b Конвенції. *«Захист повинен мати можливість висувати відповідні доводи, щоб впливати на результат розгляду. При таких обставинах Суд вважає, що можливі неточності в протоколі судового засідання і тимчасова неможливість отримання захистом доступу до частини матеріалів справи не зробили для захисту неможливим формулювання своїх доводів і тому не вплинули на результат касаційного розгляду.»* (п.598).

Ілюстративним в даній справі, серед іншого, є те, що незважаючи на ряд труднощів, з якими зіштовхнулась сторона захисту, Суд, надавши їм оцінку та зіставивши їх з іншими умовами в сукупності, дійшов висновку про відсутність порушення права, гарантованого ст. 6(3)b Конвенції. Тобто, не кожне одиничне

---

[125] Case of Kremzow v. Austria, Appl. no. 12350/86, Judgment of the ECHR, 21 September 1993. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57829

порушення може зумовити порушення даного права, важливо, чи сукупність наявних умов дозволила стороні захисту ефективно підготувати свою позицію та чи користувалась при цьому сторона обвинувачення додатковими преференціями і яким чином це потенційно могло вплинути на розгляд справи в цілому.

Окрім вже вказаного вище, додаткового виділення потребують наступні умови, які впливають, зокрема, на оцінку «достатності часу» для сторони захисту: кількість та професійність захисників, освіта та рівень професійних здібностей заявників, реальна можливість виокремити важливі та релевантні документи з огляду на досвід управлінців та ймовірну обізнаність у даних, що містились у матеріалах, можливість робити та використовувати нотатки, можливість подавати клопотання для оголошення перерв під час інтенсивного розгляду справи.

Проблеми із зором (до прикладу, як у справі «Slyusarev v Russia», Appl. no. 60333/00) або ж зі слухом («Stanford v. the United Kingdom», Application no. 16757/90) у обвинуваченого теоретично можуть обмежити його можливості щодо ознайомлення із доказами[126] та, відповідно, вплинути на «достатність» часу на підготовку позиції захисту.

У справі **Öcalan v. Turkey[127],** яка вже згадувалась у першому розділі дослідження, скаржник, серед іншого, вказував на недостатність наданого йому часу для підготовки позиції захисту. До прикладу, відповідно до тверджень заявника (п.121), після двох коротких первинних візитів кількість його зустрічей з захисниками була обмежена до двох в тиждень тривалістю по одній годині кожна. Враховуючи швидкість самого провадження у справі та надзвичайно великий об'єм матеріалів справи, заявник був переконаний, що загальна тривалість зустрічей з адвокатами була явно недостатньою для підготовки захисту. В свою чергу при розгляді даного питання Велика палата

---

[126] Стандарты справедливого правосудия (международные и национальные практики) / кол. авторов ; под. ред. д. ю. н. Т.Г. Морщаковой. Москва: Мысль, 2012. С. 359. URL: http://kalinovsky-k.narod.ru/b/Morshakova_min.pdf

[127] Case of Öcalan v. Turkey, Appl. no. 46221/99, Judgment of the ECHR, 12 May 2005. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69022

погодилась із висновками Палати, які обширно викладені у п. 135 рішення та полягали, зокрема, у наступному. Складність справи зумовила виникнення надзвичайно об'ємних матеріалів справи. Для підготовки свого захисту стосовно такого роду та складності звинувачень заявнику потрібна кваліфікована юридична допомога, яка була б співрозмірною складному характеру справи. Суд дійшов висновку, що особливі обставини справи не могли виправдати обмеження заявника, які полягали у двох одногодинних зустрічах на тиждень зі своїми адвокатами з метою підготовки до судового розгляду такого масштабу. Суд надав пояснення і щодо аргументів Уряду про те, що зустрічі заявника зі своїми захисниками відбувалися відповідно до частоти та часу відправлення поромів між островом Імрали та узбережжям. Суд погодився, що рішення Уряду стосовно утримання заявника на острівній частині виглядає зрозумілим з огляду на виняткові міркування безпеки у справі, при цьому все ж такий графік відвідування важко назвати виправданим. Уряд не пояснив, чому влада не дозволяла адвокатам частіше відвідувати свого клієнта або чому Урядом не було надано більш підходящого транспортного засобу, збільшуючи тим самим тривалість кожного окремого візиту, в той час як такі заходи вимагались положеннями Конвенції.

Тож, Суд дійшов до висновку, що в розрізі цієї частини скарги обмеження кількості та тривалості зустрічей заявника з його адвокатами було одним із факторів, що ускладнив підготовку його захисту.

Більше того, заявник був обмежений не лише в достатньому часі для спілкування зі своїми захисниками, але й у часі для ознайомлення з матеріалами справи, так йому було надано близько двох тижнів для вивчення матеріалів, що містили близько 17 000 сторінок. Суд вказав на порушення права скаржника на достатній час та можливості для підготовки свого захисту у поєднанні з правами гарантованими ст. 6(3)c та ст. 6(1) Конвенції.

В справі **Huseyn and Others v. Azerbaijan**[128], зокрема, розглядалось питання «достатності» часу для сторони захисту для ознайомлення із матеріалами справи. Матеріали справи були об'ємними та складалися з понад 6200 сторінок документів у двадцяти двох томах та відеодоказів, записаних на двадцяти двох відеокасетах. Суд зіставив обставини даної справи з обставинами вищезазначеної Öcalan v. Turkey та зазначив, що дослідження такого великого обсягу доказів стороною захисту неминуче вимагало значної кількості часу. Основним аргументом Уряду, в свою чергу, було те, що захисники та заявники підписали протокол ознайомлення з матеріалами справи та не зробили жодних приміток щодо недостатності часу та можливостей, наданих їм для цього. В свою чергу, Суд відхилив дане твердження, та вказав, що саме лише підписання протоколу ознайомлення з матеріалами справи є процесуальною формальністю незначного юридичного значення, спрямованою на документування того факту, що зацікавленим особам справді надано доступ до матеріалів справи, але з цього не слідує те, що підписання такого протоколу може якимось чином засвідчити «достатність» часу та можливостей, наданих для такого доступу, та не може вважатися однозначною відмовою від будь-яких скарг матеріального чи процесуального характеру, які можуть виникати у сторони захисту у зв'язку з процесом ознайомлення з матеріалами слідства. Більше того, адвокати неодноразово скаржились під час кримінального провадження на те, що їм не було надано достатньо часу для вивчення матеріалів слідства у достатній мірі, а деякі з них навіть скаржились на те, що на них чинили тиск щодо підписання протоколів ознайомлення з матеріалами справи, не маючи взагалі доступу до матеріалів (п. 176). Суд взяв до уваги також і те, що з поданих у справі документів неможливо було визначити ані точний проміжок часу, наданий для ознайомлення, ані точний графік та спосіб доступу захисника до матеріалів справи. З огляду на це, а також зважаючи на постійні та систематичні скарги заявників та їхніх захисників, подані до

[128] Case of Huseyn and Others v. Azerbaijan, Appls. nos. 35485/05, 45553/05, 35680/05 and 36085/05, Judgment of the ECHR, 26 July 2011. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105823

національних судів з цього питання, та відсутність будь-якої відповідної фактичної інформації у матеріалах Уряду, Суд дійшов висновку, що обставини справи з даного питання свідчать про серйозні проблеми щодо достатності часу та можливостей, наданих стороні захисту для ознайомлення з матеріалами слідства під час підготовки до судового розгляду.

У справі **«Іглін проти України»** [129] заявник скаржився на недостатність часу для ознайомлення із матеріалами справи, а саме: чотири дні для ознайомлення з матеріалами, які містили двадцять вісім томів. Суд розглядав дане питання з урахуванням відсутності представника заявника під час касаційного провадження. Суд вказав, що *«враховуючи тяжкість обвинувачень, висунутих щодо заявника, та суворість застосованого до нього покарання, для заявника допомога захисника на цій стадії була необхідною, - тим більше, враховуючи обмеженість часу (тридцять дві години), наданого йому для ознайомлення з матеріалами справи, що мало місце приблизно за півроку до того, як відбулося судове засідання»* (п.71). Таким чином, Суд дійшов до висновку, що відмова Верховного Суду у задоволенні клопотання заявника стосовно надання останньому додаткового часу для ознайомлення з матеріалами справи та незабезпечення заявника правничою допомогою у касаційному провадженні свідчать про порушення вимог ст. 6 (1) у поєднанні з ст. 6(3)b та 6(3)c Конвенції.

Дані справи дозволяють чітко виділити щонайменше дві складові (два аспекти) права на «достатній» час для підготовки позиції захисту, а саме: «достатність» тривалості та кількості зустрічей з захисником з огляду на масштабність та об'ємність матеріалів справи та «достатність» часу для ознайомлення з матеріалами. Суд окремо звертає увагу, що при вирішенні питання стосовно «достатності» часу визначальним також є наявність / відсутність захисника з врахуванням стадії, на якій перебуває справа та суворості покарання. Також важливо розуміти, що сам факт підписання

---

[129] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Іглін проти України» від 12 січня 2012 року, заява № 39908/05. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_780#Text

стороною захисту протоколу про ознайомлення із матеріалами справи свідчить лише про те, що їй було надано доступ до таких матеріалів, але в жодному разі не може слугувати підтвердженням «достатності» часу для такого ознайомлення.

Питання достатності часу для підготовки захисту виникає і при пред'явленні обвинувачення, зміні або доповненні обвинувачення. У справі **Pélissier and Sassi v. France**[130] Судом розглядалось питання порушення ст. 6 (1) та 6 (3)a та 6(3)b Конвенції у взаємозв'язку стосовно питання засудження заявників за злочин, відмінний від первинного обвинувачення та використання проти першого заявника документу, допустимість якого підлягала оскарженню. Досліджуючи обставини, Суд у п. 54 рішення звернув увагу, що ст. 6 (3) a та ст. 6 (3)b Конвенції є пов'язаними та право бути поінформованим про природу та причину звинувачення слід розглядати у світлі права підозрюваного, обвинуваченого на підготовку свого захисту. Суд у даній справі підкреслив, що за обставин зміни обвинувального акту, апеляційний суд повинен був надати заявникам можливість скористатися своїми правами на захист як у практичний, так і ефективний спосіб, зокрема, вчасно. Матеріали, подані до Суду вказували на відсутність у заявників можливості підготувати свою позицію захисту стосовно нового обвинувачення, оскільки про саму зміну обвинувачень вони дізнались лише з рішення апеляційного суду, що є досить пізнім.

При розгляді справи **Sipavicius v. Lithuania**[131] Суд звернувся до обставин вищевказаної справи, та зазначив, що заявник мав можливість продемонструвати свою позицію захисту перед Апеляційним судом та Верховним судом щодо переформульованого обвинувачення. Суд вказав, що *«у цьому відношенні дану справу слід відрізняти від вищезазначеної справи Pélissier and Sassi v. France (§§ 51-63), де Касаційний суд не переглядав «дискрецію» апеляційного суду при перекваліфікації обвинувачення.»* (п.32). Так,

---

[130] Case of Pélissier and Sassi v. France, Appl. no. 25444/94, Judgment of the ECHR, 25 March 1999. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58226

[131] Case of Sipavičius v. Lithuania, Appl. no. 49093/99, Judgment of the ECHR, 21 February 2002. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60158

Суд в даній справі оцінив реальну можливість заявника апелювати стосовно помилок, допущених судом першої інстанції. Тобто, будь-які дефекти провадження у Регіональному суді були усунені шляхом перегляду його рішення у судах вищих інстанцій. Таким чином, права заявника бути детально проінформованим про характер та причини обвинувачення проти нього та мати достатній час та можливості для підготовки його захисту не були порушені.

«У справі **«Кемпбелл і Фелл (Campbell and Fell) проти Сполученого Королівства»** (рішення від 28 червня 1984 р.) заявник скаржився на те, що він не був достатньо проінформований про пред'явлені звинувачення, так як його повідомили лише за 5 днів до початку судового розгляду (п. 63). Суд, враховуючи простоту звинувачень щодо заявника (дисциплінарні порушення правил внутрішнього розпорядку в'язниці), дійшов висновку, що у нього було «достатньо часу» для підготовки свого захисту (п. 98)»[132].

Рішення у розглянутих справах ще раз демонструють, що наявність начебто на перший погляд однакових / максимально наближених обставин справи, не свідчить про винесення ідентичних рішень Судом. Оскільки Суд враховує всі обставини не фрагментарно і відособлено, а в сукупності та «накладає» їх на умови справедливого судового розгляду. У будь-якому разі, з огляду на вказані справи, є всі підстави вважати, що в певних обставинах право бути вчасно поінформованим про природу та причини обвинувачення може розглядатись як один із аспектів права на «достатній» час для підготовки позиції захисту в цілому.

Подання стороною обвинувачення нових документів, раніше невідомих стороні захисту, відповідно, вимагає коригування правової позиції, що має бути враховано у аспекті визнання достатності часу підготовки захисту.

---

[132] Дроздовський Л. Труднощі під час ознайомлення з матеріалами судової справи. Українська фундація дослідників права.12.02.2018. URL: http://ua-pravo.org/2018/02/12/%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%83%D0%BC%D0%BD%D1%96-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8-%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B7-%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96/

У справі **G.B. v. France**[133] заявник скаржився на порушення ст. 6 (1), зокрема, принципу рівності засобів, у взаємозв'язку із ст. 6(3) b Конвенції. Скарга містила кілька аспектів, зокрема, щодо подання стороною обвинувачення нових документів на початку судового розгляду та, відповідно, відсутності часу у заявника та його адвоката для підготовки позиції захисту. Позиція Суду щодо іншого аспекту («можливостей») буде розглянута у наступному розділі дослідження.

Суд дійшов висновку, що подача таких матеріалів, що стосувались особистості заявника, стороною обвинувачення на початку судового розгляду була цілком законною, окрім того, про них було повідомлено сторону захисту, а згодом було проведено їх дослідження у змагальному порядку. З обставин справи вбачається, що заявник не критикував виготовлення цих документів як таких. Тому Суд вважає, що такі дії самі по собі не спричинили жодного порушення принципу рівності сторін між сторонами (п.60). Більше того, Суд виявив, що твердження заявника стосовно того, що його захиснику було надано лише півдня для вивчення нових доказів було хибним, оскільки половина дня, про яку йдеться, була лише часом між виготовленням доказів та початком свідчень експерта. Суд у цьому відношенні не виявив порушення вищевказаних статей.

Дане рішення Суду вказує на те, що подання стороною обвинувачення нових матеріалів не завжди презюмує необхідність відстрочення у часі, особливо, якщо вони не стосуються безпосередньо обставин справи, а до прикладу, характеристик особистості обвинуваченого, тобто все залежить від характеру та ступеня складності таких матеріалів / свідчень.

У справі **Lambin v. Russia**[134] заявник скаржився, зокрема, на недостатність часу для підготовки свого захисту під час апеляційного оскарження в 2010 році. Суд розглядав вказану частину скарги через призму ст.

---

[133] Case of G.B. v. France, Appl. no. 44069/98, Judgment of the ECHR, 2 October 2001. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59690

[134] Case of Lambin v. Russia, Appl. no. 12668/08, Judgment of the ECHR, 21 November 2017. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178745

6 (1) та 6(3)b Конвенції. Питання стосувалось недостатності часу для ознайомлення із матеріалами провадження. Уряд у даній справі заявляв, що заявник з допомогою адвоката вивчав матеріали справи втретє в 2010 році і що потім його представляли на апеляційних слуханнях двоє інших адвокатів. Верховний Суд призупинив одне із слухань, щоб надати заявнику можливість вивчити матеріали справи, однак адвокати заявника вказали, що у них було достатньо часу для цього. Заявник, у свою чергу, подавав кілька заяв самостійно впродовж оскарження в апеляції, посилаючись на точний обсяг матеріалів справи та номери сторінок. Суд оцінив вказане та зазначив, що заявник вже мав можливість вивчити матеріали справи під час провадження у 2005 році, потім, після повторного відкриття справи у 2010 році, заявнику та його адвокату було надано ще одну можливість вивчити матеріали справи. У заявника та його захисників було п’ять днів для вивчення шеститомної справи, що містила близько 1500 сторінок. Відповідно до записів, поданих до Суду, вони щодня вивчали від 187 до 413 сторінок. Суд взяв до уваги і те, що у апеляційній скарзі**,** поданій у 2010 році, заявник детально проаналізував матеріали справи, детально посилався на всі основні докази, включаючи висновки експертів та показання свідків, та вказав на точні сторінки в матеріалах справи. Більше того, адвокати не заперечували щодо достатності часу для вивчення матеріалів, а заявник, в свою чергу, не був обмежений в кількості та тривалості зустрічей з адвокатами (пп. 41-45). Суд дійшов до висновку, що час, наданий стороні захисту для вивчення матеріалів справи, не був таким, який би міг вплинути на суть права, гарантованого пунктами 1 та 3 (b) статті 6 Конвенції.

У справі **«Падін Жестозо проти Іспанії» (Padin Gestoso v Spain)**, 39519/98 (ухв.), 8 грудня 1998 року заявник скаржився, що після його арешту в червні 1990 року його адвокатам довелося чекати до серпня 1990 року, перш ніж вони змогли ознайомитися з матеріалами справи Суд зазначає, що тоді, коли слідчий суддя 11 червня 1990 року висунув заявникові обвинувачення й наказав взяти його під варту, йому призначили адвоката у

межах системи правової допомоги для захисту його інтересів на період одиночного ув'язнення, який тривав до 6 серпня 1990 року. Заявник у зв'язку з цим не заперечує того, що для підготовки свого захисту він мав змогу говорити з адвокатом, призначеним у межах системи правової допомоги. Крім того, заявник визнав, що з того моменту, коли одиночне ув'язнення скасували, тобто з 6 серпня 1990 року, він мав доступ до матеріалів справи. Суд зазначає, зокрема, що після того, як 19 лютого 1992 року матеріали на сорок сім обвинувачених, зокрема й заявника, були передані на розгляд палати у кримінальних справах Верховного суду, цей суд своїм рішенням від 29 жовтня 1992 року ухвалив, щоб кожному їхньому адвокату надали копії всіх матеріалів слідчої справи, яка перевищувала вісімдесят томів, щоб вони могли провести попередню кваліфікацію правопорушень. Суд тому відзначає, що розслідування цієї справи тривало протягом декількох років, отож заявник після того, як 11 червня 1990 року йому вручили повідомлення про висунення обвинувачень, мав достатньо часу для підготування свого захисту, що і є основною метою підпункту (b) пункту 3 статті 6 Конвенції[135].

Дані справи ілюструють, що при розгляді справи Суду важливо отримати відповідь, зокрема, на наступні питання: чи було надано достатньо часу для ознайомлення із матеріалами справи захисникам обвинуваченого та, відповідно, чи не обмежувались зустрічі / спілкування захисників з адвокатами, чи з документів сторони захисту вбачається, що вона обізнана «достатньо» в матеріалах справи, чи було надано час стороні захисту для ознайомлення із матеріалами справи раніше, у разі попереднього (повторного) розгляду справи або впродовж усього розгляду справи в цілому.

У справі **Twalib v. Greece**[136] заявник скаржився на те, що, оскільки адвокат, який представляв його у справі у першій інстанції перед палатою Апеляційного суду Афін у складі трьох суддів, не мав належного часу та

---

[135] Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес / Джеремі Макбрайд. Київ : К.І.С., 2010. С. 344-345. URL: http://nsj.gov.ua/files/documents/ECHR%20and%20Criminal%20procedure%20Mc%20Bride%20ukr.pdf

[136] Case of Twalib v. Greece, Appl. no. 42/1997/826/1032, Judgment of the ECHR, 9 June 1998. URL: http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58192

можливостей для підготовки свого захисту, то, відповідно, мало місце порушення ст. 6(1) та 6(3)b Конвенції. Питання стосувалось, зокрема, недостатності часу (менше години) для адвоката заявника, який був призначений судом першої інстанції під час слухання, для вивчення матеріалів справи. Окрім того, заявник був переконаний, що призначений захисник не міг належним чином представляти його інтереси, позаяк він також представляв іншого співобвинуваченого, чиї інтереси суперечили його власним. Згідно з міркуваннями заявника, оскільки за результатами провадження в першій інстанції заявника було засуджено, то, відповідно, це мало негативний вплив на його становище в апеляційному провадженні. Заявник наполягав на призначенні повторного розгляду справи.

В свою чергу, Уряд підкреслював, що адвокат, призначений судом першої інстанції для представництва заявника, був знайомий із справою, оскільки він також представляв іншого обвинуваченого в тому ж провадженні. З огляду на це, адвокату було надано достатньо часу для підготовки позиції захисту. Більше того, ані заявник, ані його захисник не просили суд надати більше часу на підготовку захисту, та заявник не висловив заперечень щодо захисника, призначеного судом першої інстанції. На думку Уряду, будь-які недоліки в суді першої інстанції були виправлені впродовж апеляційного оскарження. Суд оцінивши обставини справи, врахував недоліки щодо обмеженості часу, наданого в суді першої інстанції та вказав, що зважаючи на твердження заявника про те, що між ним та співобвинуваченим існував конфлікт інтересів, стисліть цього періоду підготовки навряд чи може бути виправдана тим, що адвокат як представник іншого обвинуваченого добре володів інформацією у матеріалах справи.

В той же час, Суд зауважив, що під час розгляду в апеляційній інстанції вже за представництва іншого адвоката, заявник оскаржив своє засудження та вирок перед палатою Апеляційного суду Афін у складі п’яти суддів, яка була уповноважена розглядати всі питання стосовно фактичних обставин справи та питань права, що виникли у цій справі та скасовувати оскаржуване рішення.

Суд взяв до уваги, що адвокат під час представництва в апеляційній інстанції не стверджував про необхідність призначення повторного розгляду справи у зв'язку з недоліками представництва заявника в першій інстанції. Суд додав, що як би там не було, палата Апеляційного суду Афін у складі п'яти суддів з повною компетенцією розглядати як фактичні, так і правові питання дійшла згоди за результатами слухання, на якому були присутні заявник та його захисник. Суд не визнав порушення ст. 6 (1) у взаємозв'язку із ст. 6(3)b, вказавши, що заявник мав можливість висловити передбачувану «недостатність» впродовж апеляційного слухання, а також нічого не свідчить про те, що справедливість апеляційного провадження могла бути поставлена під сумнів (п.42).

Однією із основних тез, яку можна виокремити за результатами розгляду даної справи, це те, що у разі, якщо суд апеляційної інстанції процесуально наділений можливістю розглядати як фактичні, так і правові питання у справі, то виправлення цим судом «упущень» суду першої інстанції може слугувати підставою для винесення рішення стосовно відсутності порушення ст. 6(3)b Конвенції в цілому. Особливо це релевантно у тих випадках, де сторона захисту жодним чином явно не клопотала про надання додаткового часу для підготовки позиції у справі або про заміну захисника.

У справі **Galstyan v. Armenia**[137] скаржник, зокрема, вказував на порушення його права, гарантованого ст. 6 (3)b Конвенції. Суд розглянув порушення даної норми у взаємозв'язку з 6(1) Конвенції.

Дана справа стосувалась вчинення злочину, пов'язаного із незначним хуліганством та розглядалась в порядку пришвидшеної процедури (законодавчо встановлений строк – 1 день).

Суд, зі своєї сторони, вказав, що така процедура сама по собі не суперечить вимогам ст. 6 Конвенції за умови забезпечення всіх гарантій, що містяться в ній (п.85). Суд проаналізувавши обставини та національні норми,

---

[137] Case of Galstyan v. Armenia, Appl. no. 26986/03, Judgment of the ECHR, 15 November 2007. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83297

дійшов проміжного висновку, що ані із матеріалів справи, ані з позиції уряду не слідує, що заявнику було відомо про існування можливості для подачі клопотання про відкладення судового слухання у зв'язку з недостатністю часу для підготовки позиції захисту. Уряд не зміг переконливо довести, що заявник однозначно користувався як законодавчо, так і на практиці, правом відкладати розгляд справи для підготовки свого захисту, і що таке відкладення ймовірно, було б задоволено, якби заявник подав відповідний запит.

Досудова процедура тримавала близько двох годин, що, на думку уряду, було достатнім, оскільки, за його твердженнями, справа була нескладною, заявник нібито відмовився від захисника, та не скористався своїм правом подавати клопотання та скарги, добровільно підписав запис про адміністративне правопорушення. Однак позиція Суду з цього питання вбачається дещо іншою: сам факт того, що заявник підписав документ, в якому заявив, що не бажає мати адвоката та вирішив захищати себе особисто, не означає, що йому не потрібно було надавати належний час та можливості щоб ефективно підготуватися до судового розгляду. Суд додав, що той факт, що заявник не подав жодних конкретних клопотань протягом короткого досудового періоду, не означає, що йому не потрібно більше часу, щоб він міг у належних умовах правильно оцінити обвинувачення проти нього та розглянути різні шляхи ефективного захисту. З рішення також слідує, що сам факт підписання протоколу підтверджувало лише ознайомлення заявника з його правами і обвинуваченням проти нього (п.86).

Суд дійшов висновку про порушення права обвинуваченого на достатній час та можливості для підготовки свого захисту разом із більш загальним правом, гарантованим ст. 6(1) Конвенції, мотивуючи своє рішення наступним. З документів у справі чітко не вбачається скільки тривала досудова процедура, однак вона тримала не більше кількох годин. Протягом цього часу заявника було доставлено до приміщення суду або утримано у відділенні поліції без будь-якого контакту із зовнішнім світом. Більше того, впродовж цього напрочуд короткого періоду щодо заявника було проведено такі слідчі дії як

допит та обшук. Незважаючи на те, що справа за своєю природою була нескладною, враховуючи вищенаведені обставини, Суд прийшов до рішучих сумнівів, зокрема, стосовно достатності часу для здійснення адекватної оцінки обвинувачення і доказів у справі та формування життєздатної стратегії захисту. Суд у справі **Tadevosyan v. Armenia**[138] за практично аналогічних обставин (непублічний розгляд справи, заявник утримувався в камері в кабінеті судді; рішення ґрунтувалося виключно на матеріалах, підготовлених поліцією; заявнику не надавалась можливість здійснювати телефонні дзвінки та допитувати свідків; час на збір доказів та підготовку позиції захисту фактично був відсутній: арешт відбувся о 16:00, а судовий розгляд, - о 18:00) дійшов таких же висновків. На це ж рішення, як подібне, здійснив посилання Суд у справі **Mkhitaryan v. Armenia**[139]**,** де засідання проходило закрито в кабінеті судді, саме провадження було вкрай швидким (слухання відбулось одразу ж після допиту у відділенні поліції), при цьому, за словами заявника, йому було відмовлено у праві викликати або допитувати свідків або надавати свідчення на свій захист, матеріали справи не були відкриті та його не було надано доступу до адвоката як до, так і під час судового розгляду. Позиція Уряду зводилась до того, що оскільки заявник без будь-яких заперечень підписав протокол про адміністративне правопорушення, відмовився від послуг адвоката, не подав жодних клопотань і не скористався іншими процесуальними правами, дві години вбачаються достатнім часом для підготовки позиції захисту заявника. Оцінивши обставини справи, Суд вказав на порушення ст.6 (1) у поєднанні зі ст. 6(3)b Конвенції.

У справі **Kornev and Karpenko v. Ukraine**[140] заявниця скаржилась**,** серед іншого, на недостатність часу для підготовки свого захисту та недостатність часу для забезпечення себе захисником, посилаючись на порушення ст. 6(3)b та

---

[138] Case of Tadevosyan v. Armenia, Appl. no. 41698/04, Judgment of the ECHR, 2 December 2008, URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89969

[139] Case of Mkhitaryan v. Armenia, Appl. no. 22390/05, Judgment of the ECHR, 2 December 2008. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89966

[140] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Корнєв і Карпенко проти України» від 1 жовтня 2010 року, заява N 17444/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_637#Text

6(3)c Конвенції. Позиція заявниці полягала у тому, що відрізок часу між правопорушенням та судовим розглядом був вкрай коротким. Це було пов'язано, зокрема, з законодавчо встановленою вимогою, відповідно до якої, справа повинна була розглядатись впродовж одного дня. Окрім того, Кодекс про адміністративні правопорушення не передбачав норму, яка б давала заявнику право на відкладення розгляду у справі з метою підготовки позиції захисту.

Суд, посилаючись на свою попередню практику, в п. 66 рішення нагадав, що гарантія стосовно достатності часу та можливостей для підозрюваного, обвинуваченого «означає, що підготовка основного захисту в його інтересах охоплює все, що є «необхідним» для підготовки основного розгляду справи судом». З рішення слідує, що заявниці дійсно було надано не більше кількох годин для підготовки позиції захисту. В пункті 67 рішення Суд також вказав, що *«навіть якщо припустити, що справа заявниці була нескладною, Суд має сумніви в тому, що обставини, за яких проводився розгляд справи заявниці, дали їй змогу належним чином ознайомитися з висунутими проти неї обвинуваченнями та доказами, а також адекватно їх оцінити і розробити серйозну юридичну стратегію свого захисту».*

В даній ситуації порушення вимоги стосовно достатності часу фактично одночасно потягнуло за собою і порушення вимоги стосовно достатності можливостей для підготовки позиції захисту. Так, Суд дійшов висновку, про порушення ст. 6(3)b разом із більш загальною, передбаченою ст. 6(1) Конвенції.

Вищепроілюстровані справи дають чітке розуміння наступного: «несерйозність» правопорушення, у якому звинувачують підозрюваного, не може бути підставою для нівелювання права, гарантованого ст. 6(3)b Конвенції; сам факт підписання адмінпротоколу підозрюваним не може свідчити про відмову останнього від гарантованих йому прав на правничу допомогу, подавати клопотання, в т.ч. з метою підготовки позиції захисту. «Достатність» часу повинна визначатись судом із врахування умов та обставин, в яких перебував підозрюваний / обвинувачений: чи мав він право на телефонні

дзвінки, чи були відомі йому його права (на подання клопотань, виклик свідків, правничу допомогу, доступ до матеріалів справи) та чи скористався він ними / «явно» виразив відмову від наданих йому законодавчо прав, яку частину із усього часу займав час на транспортування підозрюваного / обвинуваченого та в яких умовах утримувався підозрюваний (під вартою або ж із можливістю доступу до «зовнішнього світу»).

У справі **Makhfi v France** заявник, якому були пред'явлені звинувачення в скоєнні зґвалтування та крадіжки в складі злочинного угруповання і у якого вже були судимості за крадіжку, разом з іншим обвинуваченим постав перед судом присяжних. У перший день розгляду справи засідання суду тривало п'ять годин і п'ятнадцять хвилин. На наступний день засідання суду почалося о 9 годині 15 хвилин. О 13 годині в засіданні була оголошена перерва, і потім справа розглядалася з 14 годин 30 хвилин до 16 годин 40 хвилин, з 17 годин до 20 годин і з 21 години до 0 годин 30 хвилин. Слухання справи було відновлено о 1 годині. З посиланням на право на захист адвокат заявника заявив клопотання про оголошення перерви в засіданні суду до наступного ранку. Це клопотання було відхилено, при цьому слухання справи відновилося о 4 годині ранку. Після двадцяти п'яти хвилин перерви було надано час для заключного слова стороні захисту. Адвокат заявника виступав до 5 години ранку. До того моменту засідання суду тривало вже 15 годин і 45 хвилин. Останніми виступили обвинувачені, в тому числі і заявник. Тільки в той день засідання суду тривало в цілому 17 годин і 15 хвилин. В кінці засідання присяжні визнали заявника винним і призначили йому покарання у вигляді позбавлення волі на строк вісім років. Скарга на вирок суду з питань права, подана заявником до вищестоящого суду, була відхилена. Європейський Суд вважає, що при розгляді кримінальної справи в суді надзвичайно важливо, щоб не тільки ті, кому пред'явлені звинувачення в скоєнні злочину, а й їхні адвокати могли б брати участь у засіданні суду, відповідати на питання і виступати з заявами у справі, не відчуваючи при цьому страждань в зв'язку з надмірною втомою. Умови, в яких проводилося судовий розгляд у справі заявника, не відповідають

вимогам справедливого судового розгляду, особливо, що стосується права на захист і принципу рівності процесуальних можливостей сторін у справі[141].

Тож, при вирішенні питання «адекватності» часу для підготовки позиції захисту доцільно враховувати не лише складність, стадію, на якій перебуває справа, доступ до захисника, але і такі аспекти як адекватні умови для сприйняття інформації, здатність розуміти та вести позицію захисту без надмірної втоми як для заявника, так і для його захисника.

У справі **Tsonyo Tsonev v. Bulgaria (no. 2)** (рішення від 14 січня 2010, Заява 2376/03) заявник стверджував, що обласний суд призначив йому адвоката за такий короткий строк до слухання, що вона не змогла його ефективно захистити (п. 29). Як тільки призначений державою адвокат не з'явився на судове засідання, обласний суд призначив нового адвоката в день слухання (п. 34). Заявник прямо заявив, що новий адвокат був ознайомлений із справою; ні заявник, ні його адвокат не вимагали перенесення, щоб адвокат міг більш ретельно підготуватися до слухання справи (п. 35). ЄСПЛ встановив, що це означає фактичну відмову від права на додатковий час для підготовки захисту (п. 36) [142].

У справі **Luchaninova v. Ukraine**[143] Суд зазначив, що справа не була складною ані з точки зору права, ані з точки зору фактів та стосувалась крадіжки на підприємстві, а також ґрунтувалися на протоколі працівника охорони підприємства та на свідченнях колег заявниці. Заявниці стало відомо про обвинувачення, висунуті щодо неї, коли протокол від її роботодавця був поданий до суду першої інстанції - приблизно за два місяці до того, як відбувся судовий розгляд, про який йде мова. При цьому, Суд у п. 66 рішення вказав наступне *« тим не менш, навіть якщо припустити, що заявниця знала про встановлений законом двомісячний строк розгляду справи та могла*

---

[141] Case of Makhfi v France, Appl. no. 59335/00, Judgment of the ECHR, 19 October 2004. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-185576

[142] Case Digests: European Standards on Criminal Defence Rights. Open Society Justice Initiative. April 2013. P. 23-24. URL: https://www.justiceinitiative.org/uploads/011e5634-375c-4d51-9135-055adc72058b/digests-arrest%20rights-european-court-human-rights-20130419.pdf

[143] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лучанінова проти України» від 9 червня 2011 року, заява № 16347/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_788#Text

підготувати свої контраргументи, Суд зазначає, що її завчасно не повідомили про судовий розгляд, щоб вона могла підготуватися для участі в ньому. Більш того, вона клопотала про надання безоплатної юридичної допомоги, і національний суд надав її, призначивши захисника для її захисту. Але до судового розгляду 6 листопада 2000 року заявницю не повідомили про це, і, таким чином, вона не могла скористатись юридичною допомогою для підготовки свого захисту». Суд вказав на порушення ст.6(1) у поєднанні із ст. 6(3)b та 6(3)c Конвенції.

Аналіз даного рішення дозволяє прийти до висновку, що для дотримання права на «достатність» часу необхідно не лише, щоб підозрюваний / обвинувачений формально були забезпечені гарантованими правами, але і фактично мали змогу їх реалізувати: знати про судовий розгляд (час та місце), відповідно, прийти вчасно на судове засідання, знати про призначеного захисника та мати достатньо часу для комунікації із ним з метою підготовки позиції захисту.

Додатково до цієї справи доречно згадати справу **Vacher v. France**[144], у якій касаційна скарга заявника була відхилена судом оскільки він нібито не надав обґрунтування для оскарження у встановлені строки. Заявник, в свою чергу, не володів інформацією стосовно існування двох паралельних часових обмежень, а саме для подачі касаційної скарги та окремо для подання її обґрунтування. Суд, в свою чергу, дійшов до висновку, що покладення на обвинувачених тягаря стосовно визначення старту та закінчення відведеного строку, не відповідає вимогам «обачності», яку країни-учасниці повинні дотримуватися з метою ефективної реалізації прав, гарантованих ст. 6 Конвенції.

Так, вимога «достатності» часу для підготовки позиції захисту потребує насамперед чіткої обізнаності сторони захисту у процесуальних строках для

---

[144] Case of Vacher v. France, Appl. no. 20368/92, Judgment of the ECHR, 17 December 1996. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58083

подання тих чи інших документів, здійснення процесуальних дій, інформацію про які повинна забезпечувати саме держава.

У справі **Miminoshvili v. Russia**[145] заявник скаржився на те, що стороні захисту було надано лише 20 хвилин для підготовки остаточних пояснень у справі, що було на його думку недостатнім. З рішення слідує, що розслідування справи тривало більше року, а тому, на думку Суду в цілому заявник мав достатньо часу для підготовки позиції захисту та висунення зустрічних доводів після вручення йому обвинувального висновку. В той же час, Суд зауважив, що не може залишати поза увагою динаміку судового розгляду. Суд вказав, що *«не виключає того, що, навіть якщо сторона захисту знайома зі справою, їй має бути надано додатковий час після певних подій з метою коригування своєї позиції, підготовки клопотання, подання скарги та інше. Такі «події» можуть включати, наприклад, зміну обвинувального висновку (як в Постанові Великої палати у справі «Пелісьє і Сассі проти Франції» (Pelissier and Sassi v. France), скарга N 25444/94, §§ 60 і ін., ECHR 1999 II), винесення рішення суду першої інстанції (Постанова Європейського суду від 16 грудня 1992 року про справі «Хаджіанастассіу проти Греції» (Hadjianastassiou v. Greece), § 34, Series A, N 252), представлення нових доказів стороною обвинувачення (рішення у справі «GB проти Франції» (GB v. France), скарга N 44069/98, §§ 60 і ін., ECHR 2001 X) або раптова і суттєва зміна позиції експерта під час судового розгляду (там же, §§ 64 і ін.)» (п.141).* Суд також звернув увагу, що «достатність» часу не може піддаватись абстрактній оцінці та повинна оцінюватись з урахуванням всіх доречних в такому випадку обставин. Суд також врахував серйозність справи та те, що заявник був представлений трьома професійними адвокатами, знайомими з матеріалами справи. З рішення слідує, що Суд звернув увагу на недостатність проміжку часу тривалістю 30 хвилин, навіть для кількох адвокатів, для підготовки остаточних пояснень. В той же час захисники повинні були знати про те, що ймовірно їм необхідно буде виступити з промовою та,

---

[145] Case Miminoshvili v. Russia, App no 20197/03, Judgment of the ECHR, 28 June 2011. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105355

відповідно, підготувати її текст завчасно. Суд врахував загальну тривалість судового розгляду та час, наданий стороні захисту для підготовки своїх доводів на більш ранній стадії та дійшов висновку, про відсутність порушення ст. 6(3)b Конвенції.

Додатково при оцінці «достатності» часу важливу роль відіграє реальна можливість захисника представляти підозрюваного / обвинуваченого.

Враховуватись повинна звичайна завантаженість представника; однак, нерозумно вимагати від адвоката сторони захисту вчинити хоча б деяку зміну основних сфер своєї роботи, якщо це необхідно з огляду на особливу актуальність конкретної справи (Mattick v. Germany)[146]. Було б несправедливо оцінювати «адекватність часу» цілком абстрактно, припускаючи, що адвокат може присвятити весь свій час, до прикладу дванадцять годин на день для підготовки конкретного захисту[147].

Таким чином, аналіз значної кількості прецедентних рішень Суду стосовно вирішення питання «достатності» часу для підготовки стороною захисту позиції у справі дозволяє дійти наступних висновків:

1. Суд в більшості випадків розглядає питання «достатнього часу» та «достатніх можливостей» у поєднанні, позаяк вони тісно переплітаються між собою та є взаємозалежними: чим більше можливостей потребує сторона захисту (доступ до захисника та комунікація із ним, доступ до матеріалів справи та ознайомлення з ними, послуги перекладача, можливість допитати свідків, отримати альтернативний експертний висновок та ін.), тим більше часу їй необхідно на їх реалізацію, чим більше часу надано стороні захисту, тим більш якісно та ефективно сторона захисту зможе представити свою позицію перед судом.

2. Право на достатній час для підготовки позиції захисту не є абсолютним. В разі певних обмежень, Суд оцінює реальну необхідність таких

---

[146] Guide on Article 6 of the Convention – Right to a fair trial (criminal limb). Council of Europe/European Court of Human Rights, 2020. Last update: 31.12.2019. p. 69. para. 390. URL: http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/analysis/guides&c=

[147] Trechsel Stefan. Human Rights in Criminal Proceedings. Oxford, New York : Oxford Univ. Press, 2005. p. 216

обмежень та їх ступінь / тривалість / стадію, на якій вони були застосовані, а також детально оцінює обставини справи на наявність «важелів», які компенсують такі обмеження та надають стороні захисту додаткові можливості, що в сукупності «створюють певний баланс» та надають можливість говорити про відповідність вимогам не лише ст. 6(3)b Конвенції, але й в цілому вимогам справедливого судового розгляду, в т.ч. засадам змагальності та рівності сторін.

3. Суд у кожній справі, де це релевантно, оцінює достатність часу не лише для підозрюваного, обвинуваченого для підготовки своєї позиції, а навіть більше зосереджується на достатності часу для його захисника.

4. Окремими аспектами (складовими) права на «достатній час» для підготовки стороною захисту позиції у справі, зокрема, є:

- право бути вчасно поінформованим про природу та причину обвинувачення, зміну обвинувачення, нові обставини у справі, в т.ч. подання стороною обвинувачення додаткових доказів;
- вчасно отримувати правничу допомогу та допомогу перекладача, мати достатньо часу для зустрічей та комунікації із захисником;
- вчасно отримати доступ до матеріалів справи та мати достатній час для ознайомлення з ними, підготовки нотатків та фотокопій, обговорення їх із захисником;
- мати достатньо часу для залучення свідків, отримання експертних висновків;
- мати достатньо часу для вивчення повного тексту судового рішення з метою підготовки позиції для його оскарження у судах вищих інстанцій та бути поінформованим про строки для його оскарження.

В кожній із цих складових «присутні» елементи прав сторони захисту, які передбачені ст. 6 Конвенції та є взаємопов’язаними.

5. Умови (критерії), які необхідно врахувати при визначенні «достатності» часу для підготовки захисту, полягають у наступному:

- збереження балансу між необхідністю дотримання розумних строків кримінального провадження та забезпечення «достатнього» часу для

підозрюваного, обвинуваченого та його захисника для підготовки захисту;

- індивідуальні обставини справи, зокрема, характер та складність справи, стадію, на якій знаходиться провадження, суворість ймовірного покарання, зміни в обвинувальному актів, представлення нових доказів стороною обвинувачення, раптова зміна думки експерта чи свідка у справі під час судового засідання;
- наявність захисника для представництва підозрюваного, обвинуваченого у справі, кількість захисників у одного підозрюваного, обвинуваченого, заміну захисника під час розгляду справи, поведінку захисника та його мінімальну перевірку на предмет конфлікту інтересів із підзахисним, «ілюзорності» здійснення захисту, «зацікавленості» в процесі та професійності;
- чітке вираження стороною захисту шляхом подання клопотань, заяв, скарг, заперечень стосовно необхідності у наданні додаткового часу для підготовки позиції захисту як на стадії досудового розслідування, так і судового розгляду;
- окремо необхідно врахувати графік захисника підозрюваного, обвинуваченого при встановленні тих чи інших строків, в тому числі при проведенні певної процесуальної дії, в т.ч. відкритість доступу до матеріалів справи та наданні можливості для ознайомлення із матеріалами справи[148];
- обсяг та змістовну складність матеріалів справи, технічні можливості для ознайомлення із матеріалами справи (до прикладу, у разі наявності відеофайлів, стенограм), вік, стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого, його розумові здібності / професію, здатність до

---

[148] Марченко Т.Ю. Право захисника мати достатній час та можливості для підготовки до захисту як складова права, передбаченого статтею 6(3)b Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Верховенство права очима правників-початківців*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Одеса, 18 листопада 2017 р. / за ред. Г. О. Ульянової ; уклад.: Ю. Д. Батан, М. В. Сиротко [та ін.]. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2017. С. 258

сприйняття складної інформації, без надмірних виснажень з боку як підозрюваного, обвинуваченого, так і їх захисників;

- умови, в яких перебуває / утримується підозрюваний, обвинувачений: під вартою, або ж поза межами місць позбавлення волі, в повній ізоляції чи ні. У разі перебування під вартою повинен враховуватись час на транспортування підозрюваного, обвинуваченого, «адекватність» облаштування самої камери, «реальну» можливість адвокатів дістатися місця утримання їх підзахисних;
- можливість виправлення «помилок» / «упущень» стосовно надання стороні захисту «достатнього» часу, допущених судом першої інстанції, судами вищих інстанцій;
- час, наданий попередньо стороні захисту для ознайомлення із матеріалами, до прикладу, ще на стадії розгляду в суді першої інстанції, актуальність / релевантність тих чи інших файлів, час на ознайомлення з якими вимагає сторона захисту, тест на зловживання правами та на те, чи взагалі ці файли можуть якимось чином «позитивно» вплинути на результат слухання та «допомогти» стороні захисту, оцінка «реальної» можливості сторони захисту оперативно «відсіяти» нерелевантні файли.

Дані критерії є мінімальними та їх врахування і дотримання потенційно надає змогу стверджувати про відповідність вимогам ст. 6(3)b Конвенції стосовно аспекту «адекватності» часу для сторони захисту з метою підготовки позиції у справі, при цьому вищезазначений перелік умов є невичерпним та підлягає доповненню із врахуванням обставин конкретної справи.

2.2. Проблеми та тенденції вдосконалення забезпечення права на час, необхідний для підготовки захисту в Україні: нормативний та правозастосовний аспекти

Законодавець не знехтував питанням закріплення права на достатній час для сторони захисту у національному кримінальному процесуальному законодавстві.

Попри норму, яка встановлює, що «під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень» (ч. 1 ст. 28 КПК України), законодавець гарантує і наступне.

Зокрема, КПК України встановлено, що строки, встановлені прокурором, слідчим суддею, суддею не лише повинні відповідати граничному строку, передбаченому КПК України, але й одночасно повинні бути такими, що «дають достатньо часу для вчинення відповідних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень та не перешкоджають реалізації права на захист» (ч. 2 ст. 114).

Захиснику та підозрюваному, обвинуваченому гарантується право на побачення без обмеження їх кількості та тривалості (ч. 5 ст. 46).

Додатково стороні захисту гарантується достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких їй надано доступ (ч. 10 ст. 290).

КПК України також встановлює обов'язок для суду надати захиснику, який раніше не брали участі у кримінальному провадженні, час, достатній для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження і підготовки до участі в судовому засіданні (ч. 4 ст. 324).

В разі задоволення клопотання сторони захисту щодо проведення певної слідчої (розшукової) дії, суд повинен відкласти судовий розгляд на строк, достатній для проведення такої дії та ознайомлення учасників судового провадження з її результатами (ч. 3 ст. 333). КПК України містить аналогічну норму в разі задоволення клопотання про надання тимчасового доступу до речей і документів.

Комплексний аналіз вищевказаних норм приводить до висновку, що законодавець в цілому відобразив вимоги стосовно гарантування права на

достатній час для сторони захисту з метою підготовки позиції у справі, що в нормативній площині відповідає засадам, закріпленим Конвенцією.

В той же час, на практиці збереження балансу між розумними строками здійснення тієї чи іншої процесуальної дії та дотримання права сторони захисту на достатній час для підготовки позиції захисту вбачається вкрай проблематичним для сторони обвинувачення.

В правозастосовній діяльності сторона захисту зіштовхується з низкою перепон при реалізації вказаного права, що, в свою чергу, викликає потребу у їх висвітленні з метою подальшого усунення.

Одним із реальних бар'єрів для здійснення права на достатній час для підготовки позиції захисту слугує зволікання органу досудового розслідування з моментом повідомлення про підозру.

На практиці непоодинокими є випадки, коли орган досудового розслідування починає проводити дії по збору доказової бази, направленої на доказування винуватості особи, яку протягом усього часу «пошуків» навмисно не повідомляється про підозру. Така особа частіше за все майже до кінця такого «досудового розслідування» перебуває у статусі свідка[149]. Коли особу все ж таки повідомляють про підозру, слідчий, прокурор вже володіють матеріалами, достатніми для складення обвинувального акту та готові направляти його до суду. Такий алгоритм дій нівелює повністю принцип equality of arms та право сторони захисту, гарантоване ст. 6(3)b Конвенції: така особа позбавлена права (в т.ч. максимально обмежена у часі) на збирання виправдувальних доказів, оскарження дій слідчого, подачу клопотань щодо здійснення процесуальних дій.

Задля покращення статусу такої особи в подібних ситуацій, правники пропонують наступні зміни, що вбачаються доречними: «(1) Визначення чітких критеріїв для визначення моменту обов'язкового застосування інституту повідомлення про підозру – вручення повідомлення про підозру та визначення

---

[149] Кулаков В. Застосування норм нового КПК: проблеми та перспективи. *Юридичний вісник України.* № 42. (955).

за особою процесуального статусу підозрюваного або (2) введення такого окремого поняття, як «спеціальний свідок», обсяг процесуальних прав якого буде наближений до процесуальних прав підозрюваного або (3) наділення свідка так званими «активними» процесуальними правами, а саме правом подачі клопотання про визнання останнього підозрюваним та право оскарження процесуального рішення, прийнятого за результатами розгляду вказаного клопотання.» [150].

Альтернативно, О.Р. Балацька пропонує ввести поняття «особа, причетність якої до вчинення кримінального правопорушення перевіряється» («запідозрена особа»), яка буде віднесена до учасників кримінального провадження та до суб'єктів, які мають право на захист відповідно до ст. 20 КПК України[151].

Вирішення даного питання в контексті достатності часу для такої особи у випадку подальшого повідомлення їй про підозру є вкрай нагальним, позаяк надалі недостатність часу для первинної підготовки позиції захисту зумовлює порушення усіх гарантій сторони захисту, передбачених чинним кримінальним процесуальним законодавством, більше того, зумовлює втрату можливості для виправлення «помилок» досудового розслідування на подальших етапах розгляду справи.

Додатково пропонується встановити мінімальний строк досудового розслідування саме з моменту вручення повідомлення про підозру, незважаючи на вже встановлені граничні строки досудового розслідування визначені у статті 219 КПК України[152].

На наш погляд, встановити подібний строк законодавцю буде достатньо складно навіть з огляду на те, що кримінальні провадження та об'єм необхідних

---

[150] Расторгуєв О. Повідомлення про підозру: проблематика прийняття процесуального рішення в контексті дефектів кримінального процесуального інституту. Юридичний інтернет ресурс Протокол. 24.09.2018. URL: https://protocol.ua/ua/povidomlennya_pro_pidozru_problematika_priynyattya_protsesualnogo_rishennya_v_konteksti_defektiv_kriminalnogo_protsesualnogo_institutu_1/ ; file:///C:/Users/User/Downloads/19251.pdf

[151] Балацька О.Р. Практичні проблеми реалізації права на захист підозрюваного в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2018. № 1 (17). С. 8. URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n1/18borzpl.pdf.

[152] Расторгуєв О.В. Повідомлення про підозру: проблеми прийняття процесуального рішення. *Юридичний вісник.* 2019. № 2 (51). С. 184. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/19251.pdf

процесуальних дій щодо них дуже варіюються. Тому, пропонуємо передбачити в КПК України норму, яка би «конфронтувала» з нормою щодо того, що досудове розслідування повинно бути закінчено протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину (п. 4 ч. 3 ст.219), і таким чином практично унеможливлювала закінчення досудового розслідування за умовно тиждень або два після повідомлення про підозру. До прикладу у ст. 278, передбачити норму, яка б гарантувала особі, яка набула статусу підозрюваного, достатній час для підготовки захисту після повідомлення про підозру до моменту надання доступу до матеріалів досудового розслідування в порядку ст. 290 КПК України. Додатково зауважуємо, що до строку досудового розслідування не включається строк, протягом якого сторона захисту та обвинувачення ознайомлюються з матеріалами, що викликає додаткові занепокоєння як науковців, так і адвокатів[153].

В контексті реалізації права на ознайомлення із матеріалами справи варто зауважити наступне.

У ході свого дослідження, М. Г. Моторигіна розробила анкету для з'ясування думки адвокатів щодо проблем, які виникають під час здійснення захисту у кримінальному провадженні. За результатами опитування на питання «Чи достатньо часу надається стороні захисту для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження?», більше 68 % респондентів відповіло «ні»[154]. З огляду на судову практику, яка мітиться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, результати опитування вбачаються більш ніж переконливими.

Як вже вище зауважувалось, законодавець закріпив право сторони захисту на достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких їй надано доступ в порядку ст. 290 КПК України. При цьому, ця ж норма встановлює, що у випадку зволікання при такому ознайомленні, слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження вправі встановити строк для

---

[153] Дроздов О. Шульгін С. Дроздова О. Як час на ознайомлення з матеріалами впливає на завершення досудового розслідування та інші дотичні питання. *Закон і Бізнес.* №26-27 (1532-1533). 26.06-09.07.2021. URL: https://zib.com.ua/ua/148152-yak_chas_na_oznayomlennya_z_materialami_vplivae_na_zavershen.html

[154] Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції : монографія / М. Г. Моторигіна ; за науковою редакцією д.ю.н., проф. О. В. Капліної. Харків : Оберіг, 2018. 306 с.

ознайомлення з матеріалами, після спливу якого сторона кримінального провадження вважається такою, що реалізувала своє право на доступ до матеріалів. При встановленні строку слідчий суддя повинен брати до уваги наступне: обсяг, складність матеріалів та умови доступу до них.

Водночас погоджуємось з тим, що «..спроби розробити відповідні методики визначення «достатнього» (розумного) строку для ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ, поки що є безуспішними та не знайшли свого закріплення в законодавстві чи підтвердження на практиці. Судом не вироблено єдиних критеріїв визначення достатнього часу для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження»[155].

З огляду на висновки, висвітленні у попередньому підрозділі дослідження, (а) вказані у ч. 10 ст. 290 КПК України три критерії не повинні вважатися вичерпними та єдиними для врахування слідчим суддею при встановленні строку для ознайомлення, (б) є нагальна необхідність в розширенні існуючого переліку та визначенні мінімальних умов, які повинні враховуватись задля гарантування забезпечення права на достатній час стороні захисту для підготовки позиції у справі.

Як позитивний приклад, в ухвалі національного суду було вказано певний перелік критеріїв та навіть посилання на рішення ЄСПЛ: *«складність справи (кваліфікація дій по шістьом кримінальним правопорушенням), обсяг матеріалів, стан здоров'я та обставини особистого життєвого укладу підозрюваного та його захисників свідчать, що 10 робочих днів не є об'єктивно достатнім періодом часу»*[156]; *«враховуючи обсяг (в одному томі на 251 аркуші), складність матеріалів та умови безперешкодного доступу до них стороні захисту, вихідні дні, а також те, що ознайомлення здійснюється у*

---

[155] Дроздовський Л. Труднощі під час ознайомлення з матеріалами судової справи. Українська фундація дослідників права.12.02.2018. URL: http://ua-pravo.org/2018/02/12/%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%83%D0%BC%D0%BD%D1%96-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8-%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B7-%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96/

[156] Ухвала слідчого судді Придніпровського районного суду м. Черкаси від 15 грудня 2017 року. Справа № 711/11069/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71104081

робочі дні, розумний час для вивчення матеріалів, підготовки клопотань…»[157][158].

Також слід погодитись з позицією С.О. Ковальчука, що визначаючи достатність часу для ознайомлення, варто додатково враховувати особові дані учасника кримінального провадження (зокрема, стосовно підозрюваного – його вік, освіту) та стан здоров'я та кількість інших учасників кримінального провадження, які підлягають ознайомленню з матеріалами, і послідовність надання їм таких матеріалів[159].

Погоджуємось, що додатково варто брати до уваги строки тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою, обов'язково враховувати загальні строки досудового слідства[160].

Характер самих матеріалів теж мають значення, особливо в питаннях ознайомлення із документами, які потребують додаткових знать, до прикладу, в області економіки та консультування з відповідними спеціалістами.

Ще одним, не менш важливим критерієм при визначенні необхідного часу для ознайомлення з матеріалами є безумовно необхідність врахування зайнятості / графіку захисника підозрюваного, обвинуваченого.

При встановленні строку для ознайомлення деякі суди все ж таки, окрім складності провадження, обсягу матеріалів, з якими підозрюваному необхідно ознайомитись, також враховують можливу зайнятість захисника в інших кримінальних провадженнях. Так до прикладу, у справі № 761/20922/19 слідчий суддя задовільнив клопотання слідчого частково, враховуючи вказані вище критерії та відповідну практику ЄСПЛ, вказав: *«строк обмеження тривалістю*

---

[157] Ухвала судді Дубенського міськрайонного суду Рівненьської області від 14 грудня 2017 року. Справа № 559/2699/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/70979381

[158] Марченко Т.Ю. Деякі аспекти реалізації права підозрюваного мати час та можливості, необхідні для підготовки свого захисту в Україні Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 379

[159] Ковальчук С.О. Процесуальний порядок відкриття матеріалів кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 2. С. 193-194. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=aymvs_2013_2_35

[160] Дроздов О.М. Проблеми дотримання розумних строків під час ознайомлення обвинуваченого і його захисника з матеріалами справи. *Адвокат.* 2011. № 2 (125). С. 29

п`ять днів, про який просить слідчий у клопотанні, за переконанням слідчого судді буде недостатньо для завершення ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, а тому такий необхідно визначити тривалістю 17 календарних днів (фактично 13 робочих днів). На погляд слідчого судді даного строку є цілком достатньо для ознайомлення з матеріалами провадження, а таке обмеження очевидно не порушуватиме право на захист.»[161].

Вказане рішення також демонструє, що визнання зі сторони слідчого судді необхідності встановлення строку не свідчить саме по собі про обґрунтованість запропонованого слідчим строку.

Окрім судової практики, поточна аналітика свідчить, що національні судді визнають необхідність у врахуванні навантаження адвоката та прямий вплив навантаження на можливість особи швидко ознайомитися з великим обсягом матеріалів по одній справі[162].

Умова щодо врахування графіку та завантаженості захисника стосується як участі у тій чи іншій процесуальній дії на стадії досудового розслідування, так і під час участі в судовому провадженні. Зокрема, у 2018 року спільною резолюцією рад суддів, адвокатури та прокурорів «Професійна етика правосуддя» було запроваджено необхідність узгодження в суді графіків засідань: *«З метою забезпечення кожному захисту його прав, свобод та інтересів упродовж розумних строків та уникнення порушень ст. 6 Конвенції рекомендовано суддям організовувати розгляд судових справ у межах чинного процесуального законодавства, а також затверджувати після обговорення зі сторонами, ураховуючи їх зайнятість, та фіксувати графіки засідань, встановлювати відповідні строки для виконання процесуальних дій»*[163].

---

[161] Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 28 травня 2019. Справа № 761/20922/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82143391

[162] Широка К. Зволікання чи незволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких сторона обвинувачення надала доступ. *Судово-юридична газета.* Блог. 23.11.2020. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/185681-zvolikannya-chi-ne-zvolikannya-pri-oznayomlenni-z-materialami-do-yakikh-storona-obvinuvachennya-nadala-dostup?fbclid=IwAR0klcplw2zz31Q4rkg6LhR-vpQTvHX_IhIOz1HalPFR33VYHufpBmumY7g

[163] Дроздов О. Аналіз правових позицій ЄСПЛ, які можуть бути використані у 2019 році для вдосконалення процесуального законодавства. *Закон і Бізнес.* № 1 (1403). 12.01-18.01.2019. URL: https://zib.com.ua/ua/135981-analiz_pravovih_poziciy_espl_yaki_mozhut_buti_vikoristani_za.html

Погоджуємось, що указане положення варто було б закріпити й на законодавчому рівні в КПК України.

На час ознайомлення із матеріалами додатково впливають такі перепони як порушення в оформленні матеріалів досудового розслідування, де, до прикладу, відомості у описі не корелюють із певними сторінками матеріалів, наявність нерелевантних сторінок, неякісно виготовлені копії. Така ситуація може послужити приводом для додаткових клопотань зі сторони захисту щодо усунення подібних перепон у ознайомленні та жодним чином не повинна сприйматись як зволікання зі сторони захисту з реалізацією права на ознайомлення. Дані обставини повинні враховуватись слідчим суддею у разі, якщо сторона обвинувачення подавала клопотання щодо встановлення строку для ознайомлення в порядку ч. 10 ст. 290 КПК України.

Враховуючи, що «достатність» часу є доволі оцінним поняттям, вказана гарантія без розуміння її змістовного наповнення на практиці досить часто нівелюється зі сторони обвинувачення, що, зокрема, підтверджується відповідною судовою практикою. До прикладу, слідчі, прокурори замість того, щоб надати адекватний час та можливість стороні захисту отримати доступ та ознайомитись із матеріалами, необґрунтовано та передчасно застосовують алгоритм, передбачений п. 10 ст. 290 КПК України щодо звернення з клопотанням до слідчого судді.

В той же час, є втішна практика, коли при зверненні прокурора до слідчого судді з метою встановлення для сторони захисту строку для ознайомлення з матеріалами провадження суддя відмовляє прокурору. Підставами для відмови, зокрема, виступають відсутність у матеріалах, долучених до клопотання, доказів підтвердження отримання підозрюваним та його захисниками повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування. При цьому, вручення повісток про виклики не може слугувати доказом належного повідомлення про

завершення розслідування, оскільки є заходом забезпечення кримінального провадження, а не процесуальною дією[164].

Досить частими є рішення слідчих суддів, у яких вони відмовляють стороні обвинувачення у встановленні строку для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, у зв'язку з відсутністю доказів[165][166][167](зазвичай прокурор надається лише рапорт або щось на кшталт), при цьому обставини справи свідчать про протилежне: великий обсяг матеріалів, систематичне ознайомлення сторони захисту з матеріалами. В такому випадку суди доходять до висновку про передчасність подібних клопотань, як от у справі 520/7362/16-к[168]. Як приклад також наводимо тези із рішення слідчого судді у справі № 627/944/16-к, де слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання слідчого у зв'язку з наступним:

«прокурором 23.01.2019 року прийнято рішення про завершення досудового розслідування та повідомлено підозрюваного та його захисника про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження з 23.01.2019 р. по 28.01.2019 р. Однак, не дотримавшись строків для надання справи для ознайомлення підозрюваному та його захиснику, не впевнившись про отримання ними вказаних повідомлень, слідчий 25.01.2019 р. передчасно подав до суду клопотання про встановлення строків для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, вказавши, що сторона захисту ухиляється від ознайомлення з матеріалами кримінального провадження»[169]. Належних

---

[164] Ухвала Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 08 листопада 2018 року. Справа № 334/7373/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77829826

[165] Ухвала слідчого судді Марганецького міського суду Дніпропетровської області від 23 липня 2020 р. Справа № 180/676/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90631647

[166] Ухвала слідчого судді Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 28 жовтня 2019 року. Справа № 344/19139/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85229254

[167] Марченко Т.Ю. Тенденції у застосуванні статті 6 (3) b Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод українськими судами: аналіз практики за жовтень 2019 року. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу*: матеріали VIII Всеукраїнського науково-практичного семінару, м. Івано-Франківськ, 06 грудня 2019 року. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 36-42

[168] Ухвала слідчого судді Київського районного суду від 22.03.2019 року. Справа № 520/7362/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80666495

[169] Ухвала слідчого судді Краснокутського районного суду Харківської області від 28.01.2019. Справа № 627/944/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79708951

доказів, які підтверджували би зловживання зі сторони захисту не було надано до суду.

Таким чином, на практиці слідчому судді при визначенні питання щодо встановлення строків для ознайомлення важливо перевірити чи належно сторона обвинувачення відкрила матеріали для ознайомлення стороні захисту та, відповідно, чи не передчасним є звернення до слідчого судді з такою метою.

Погоджуємось із І.В. Гловюк, М.І. Пашковським, Д.В. Пономаренко, що окремої уваги заслуговує «оцінка коректності вживання терміна «зволікання при ознайомленні» в аспекті того, що ознайомлення як таке починається з моменту фактичної реалізації права на доступ до матеріалів, а не з моменту надіслання стороні…відповідного повідомлення про завершення досудового розслідування або отримання нею такого повідомлення (як уважає сторона обвинувачення)»[170].

Таким чином, враховуючи, що сторона обвинувачення, як правило, керується виключно необхідністю пришвидшення направлення обвинувального акту до суду, саме слідчі судді при вирішенні клопотань сторони обвинувачення щодо встановлення строків стороні захисту для ознайомлення з матеріалами повинні керуватись найбільш об’ємним переліком критеріїв, які б дозволяли забезпечити право сторони захисту, передбачене ст. 6 (3)b Конвенції. Водночас, слідчі судді повинні звертати увагу, що швидкість провадження у справі не може забезпечуватись за рахунок обмеження процесуальних прав сторони захисту.

Ще одним аспектом, який може свідчити про зловживання з боку сторони обвинувачення, є неодноразове звернення із клопотаннями у порядку ч. 10 ст. 290 КПК України при тому, що вже мали місце випадки відмови у задоволенні, при цьому намагаючись вивести з процесу суддів, які не приймають потрібне

---

[170] Гловюк І.В., Пашковський М. І., Пономаренко Д.В. Тактика захисту у разі встановлення строку для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в кримінальних провадженнях стосовно корупційних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. № 3. С. 226. URL: https://www.researchgate.net/publication/335404386_Glovuk_IV_Paskovskij_MI_Ponomarenko_DV_Taktika_zahistu_u_razi_vstanovlenna_stroku_dla_oznajomlenna_z_materialami_dosudovogo_rozsliduvanna_v_kriminalnih_provadzennah_stosovno_korupcijnih_zlociniv_Uridi

рішення. Наведемо ілюстративний приклад. В ухвалі було зазначено: «16.08.2019 року ухвалою Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області у задоволенні клопотання слідчого Білгород-Дністровського ВП ГУНП в Одеській області Шаповала А.В. про встановлення строку для ознайомлення підозрюваного ОСОБА_1, захисників підозрюваного - адвокатів Пономаренка Д.В., Жовтана Ю.В., Блащук О.Є. з матеріалами кримінального провадження №12019160240000036 від 04.01.2019 року за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 187 КК України - відмовлено.

16.12.2019 року ухвалою Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області клопотання слідчого Білгород-Дністровського ВП ГУНП в Одеській області Шаповал А.В. про встановлення строку для ознайомлення підозрюваного ОСОБА_1 , захисників підозрюваного - адвокатів Пономаренка Д.В., Жовтана Ю.В., Блащук О.Є. з матеріалами кримінального провадження №12019160240000036 від 04.01.2019 року за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 187 КК України - залишено без розгляду.

13.01.2020 року ухвалою Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області клопотання слідчого Білгород-Дністровського ВП ГУНП в Одеській області Шаповал А.В. про встановлення строку для ознайомлення підозрюваного ОСОБА_1 , захисників підозрюваного - адвокатів Пономаренка Д.В., Жовтана Ю.В., Блащук О.Є. з матеріалами кримінального провадження №12019160240000036 від 04.01.2019 року за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 187 КК України - залишено без розгляду.

З наведеного вбачається, що слідчим суддею Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області - Мишком В.В. неодноразово розглядалось подане клопотання, по результатам розгляду якого як було прийнято відповідне рішення по суті (ухвала суду від 16.08.2019 року), так і

двічі залишено без розгляду (ухвали суду від 16.12.2019 року та 13.01.2020 року).

Аналізуючи вищенаведене, слідчий суддя приходить до відповідного висновку про неможливість розгляду даного клопотання, так як неодноразово вже приймались рішення по ідентичним клопотанням»[171].

При цьому прокурор у цьому ж кримінальному провадженні неодноразово заявляв відводи суддям, які розглядали відповідне клопотання, посилаючись на те, що: «розглянувши, клопотання про встановлення строків ознайомлення із матеріалами досудового розслідування, слідчим суддею Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області Заверюха В.О., відмовлено у задоволені клопотання, посилаючи на те, що закінчились строки досудового розслідування, хоча строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому статтею 290 КПК України, не включається у строки, передбачені цією статтею. Крім того, іншими слідчими суддями Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області неодноразово відмовлялось у задоволенні клопотання про встановлення строків ознайомлення з матеріалами кримінального провадження та взагалі відмовлялось у відкритті провадження щодо розгляду вказаного клопотання.»[172]; «на думку сторони обвинувачення у слідчого судді Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області Мишко В.В., наявні обставини, які викликають сумнів у його неупередженості., так як розглянувши, клопотання про встановлення строків ознайомлення із матеріалами досудового розслідування, слідчим суддею Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області Мишко В.В., відмовлено у задоволені клопотання, посилаючи на те, що не повідомлено ОСОБА_1 та його захисників про відкриття

---

[171] Ухвала слідчого судді Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 26 лютого 2020 року. Справа № 495/149/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87847388

[172] Ухвала судді Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 19 лютого 2020 року. Справа № 495/149/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87690839

матеріалів, а також з тих причин, що закінчились строки досудового розслідування, хоча строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому статтею 290 цього КПК України, не включається у строки, передбачені цією статтею. Крім того, слідчим суддею Білгород-Дністровського міськрайонного суду Мишко В.В. у грудні 2019 року при розгляді клопотання про встановлення строків ознайомлення з матеріалами кримінального провадження взагалі відмовлено у відкритті провадження щодо розгляду вказаного клопотання»[173]. При цьому, як видно з ухвал, фактичні обставини щодо надання матеріалів для ознайомлення, не змінювались, проте, клопотання подавалося неодноразово, щоб отримати рішення про його задоволення. У підсумку клопотання таки було задоволено, при цьому відомостей про наявні відмови у задоволенні клопотання у цьому ж провадженні – зазначені не були[174]. Це є прикладом свідомого зловживання повноваженнями з боку сторони обвинувачення та суду, зважаючи на ті підстави відмови у задоволенні клопотань, які мали місце у попередніх ухвалах (ідентичне клопотання[175], закінчення строку досудового розслідування[176]).

Правда, не можна оминути іншу сторону гарантії у вигляді зловживання зі сторони захисту правом мати достатній час та можливості для підготовки позиції у справі, що потенційно може зумовити порушення строків досудового розслідування та інші суміжні гарантії. Саме з цією і лише з цією метою було впроваджено можливість для слідчого, прокурора звертатися з клопотанням до слідчого судді про встановлення строків для ознайомлення.

---

[173] Ухвала судді Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 24 грудня 2019 року. Справа № 495/149/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86645038

[174] Ухвала слідчого судді Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 01 червня 2020 року. Справа № 495/149/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89544811

[175] Ухвала слідчого судді Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 13 січня 2020 року. Справа № 495/149/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86920651

[176] Ухвала слідчого судді Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 16 серпня 2019 року. Справа № 495/149/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83895063

Доречно зауважено, що «в аспекті локального предмету доказування під час розгляду клопотання…для встановлення строку на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження мають існувати такі умови: стороні захисту наданий доступ до матеріалів кримінального провадження; доступ до матеріалів наданий уповноваженою особою; стороні захисту надано достатньо часу для ознайомлення, сторона захисту зволікає з ознайомленням»[177].

Заборона зловживання правом знайшла своє закріплення у статті 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. В розрізі даного питання, зловживання правом мати достатній час та можливості для підготовки свого захисту підозрюваним проявляється у діях підозрюваного, який зволікає із часом, сподіваючись, наприклад, на певні обставини, які, на його погляд, можуть пом'якшити його становище[178].

«У якості зловживання правом на ознайомлення у судовій практиці визнаються, наприклад, ситуації, коли з часу повідомлення про можливість ознайомитися з матеріалами досудового розслідування сторона захисту жодного разу для ознайомлення не з'явилась; неявка для ознайомлення з матеріалами без поважних причин та без повідомлень про неможливість прибуття; повільне ознайомлення із матеріалами кримінального провадження; ненадання документального підтвердження поважності причин неявки»[179].

Судова практика налічує випадки[180][181] явного зволікання сторони захисту щодо ознайомлення із матеріалами: ігнорування телефонних дзвінків,

---

[177] Гловюк І.В., Пашковський М. І., Пономаренко Д.В. Тактика захисту у разі встановлення строку для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в кримінальних провадженнях стосовно корупційних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. № 3. С. 226. URL: https://www.researchgate.net/publication/335404386_Glovuk_IV_Paskovskij_MI_Ponomarenko_DV_Taktika_zahistu_u_razi_vstanovlenna_stroku_dla_oznajomlenna_z_materialami_dosudovogo_rozsliduvanna_v_kriminalnih_provadzennah_stosovno_korupcijnih_zlociniv_Uridi

[178] Марченко Т.Ю. Деякі аспекти реалізації права підозрюваного мати час та можливості, необхідні для підготовки свого захисту в Україні Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 381

[179] Аленін Ю.П. Особливості відкриття матеріалів іншій стороні за новим КПК України: здобутки та прорахунки. *Юридичний вісник.* 2013. № 4. С. 92

[180] Ухвала слідчого судді Коростишівського районного суду Житомирської області від 28 січня 2019 року. Справа № 296/8785/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/79438630/

[181] Марченко Т.Ю. Деякі аспекти реалізації права підозрюваного мати час та можливості, необхідні для підготовки свого захисту в Україні. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика

поодиноке та фрагментарне ознайомлення з матеріалами з наступною відсутністю на тривалий час.

Судова практика свідчить і про наявність справ, де захисник не заперечує стосовно встановлення строку для ознайомлення із матеріалами досудового розслідування[182][183]. Подібна практика породжує питання сумнівної ефективності здійснення захисту, про що йтиметься в наступному розділі дослідження.

Враховуючи системний характер звернень сторони обвинувачення до слідчого судді з метою встановлення строків для ознайомлення з матеріалами справи, потрібно зазначити, що процесуальний порядок вирішення даного питання все ж дуже стисло відображений у КПК України, на що неодноразово звертали увагу вітчизняні науковці[184][185][186].

Дійсно враховуючи, що після спливу встановленого слідчим суддею строку на ознайомлення сторона захисту вважається такою, що реалізувала своє право на доступ до матеріалів, законодавець повинен був докласти максимальної уваги до нормативного закріплення порядку реалізації такого заходу, направленого на превенцію від зловживання, зокрема, зі сторони обвинувачення.

Зокрема, ч. 10 ст. 290 КПК України не встановлено вимоги до клопотання слідчого про визначення слідчим суддею строку, протягом якого учасники

правозастосування: колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 368-394.

[182] Ухвала слідчого судді Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 21.08.2017. Справа №607/7458/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/68441310

[183] Ухвала слідчого судді Новоселицького районного суду Чернівецької області від 14 січня 2020 року. Справа № 720/42/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86896299

[184] Ковальчук С.О. Процесуальний порядок відкриття матеріалів кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 190-195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_2_35

[185] Корчева Т.В. До питання про встановлення строку для ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження при закінченні досудового розслідування. *Порівняльно-аналітичне право.* 2015. № 3. С. 212–215. URL: http://www.pap.in.ua/3_2015/63.pdf.

[186] Дроздов О. Шульгін С. Дроздова О. Як час на ознайомлення з матеріалами впливає на завершення досудового розслідування та інші дотичні питання. Закон і Бізнес. №26-27 (1532-1533). 26.06 - 09.07.2021. URL: https://zib.com.ua/ua/148152-yak_chas_na_oznayomlennya_z_materialami_vplivae_na_zavershen.html

процесу мають ознайомитися з матеріалами кримінального провадження[187]. Вважаємо, що законодавцю необхідно ввести норму 290-1 КПК України структуровано схожу, до прикладу, на ст. 295-1, яка визначає порядок продовження строку досудового розслідування слідчим суддею, в т.ч. чіткі вимоги до клопотання, обставини, які потребують доказування задля задоволення клопотання, вимоги до ухвали слідчого судді та умови оскарження такого рішення.

Ще однією прогалиною у ч. 10 ст. 290 КПК України є те, що у даній статті не вказано, що сторони мають право подати апеляційну скаргу на рішення слідчого судді про встановлення або відмову у встановленні строку на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Не йдеться про це і у ст. 309 КПК України, що визначає, які ухвали слідчого судді можуть бути оскарженні в апеляційному порядку під час досудового розслідування[188].

Якщо ж підходити до питання ознайомлення на практиці, то, безсумнівно, швидкість ознайомлення із матеріалами кримінального провадження безпосередньо пов'язана із взаємодією слідчого зі стороною захисту, та, серед іншого, залежить від умов доступу до матеріалів: кількості учасників, які прагнуть ознайомитись, облаштування приміщення для ознайомлення, в т.ч. технічних можливостей для копіювання матеріалів та іншого.

В умовах теперішнього провадження у справі немає підстав не погодитись із В.І. Фаринником, який стверджує, що: «на слідчого не покладено обов'язок сприяти учасникам процесу у копіюванні матеріалів, однак він не повинен перешкоджати їм у цьому і має надати необхідний час»[189].

У будь-якому випадку сторона захисту повинна розумно відстоювати своє право на достатній час, при цьому таким чином, щоб її дії не оцінювались

---

[187] Карпов Н. С. Деякі питання ознайомлення учасників кримінального процесу з матеріалами кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 247. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_44.

[188] Карпов Н. С. Деякі питання ознайомлення учасників кримінального процесу з матеріалами кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 247-248. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_44.

[189] Фаринник В. Відкриття матеріалів іншій стороні у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник України.* 2012. № 36. С. 4

як зловживання. З іншої сторони, абсолютно погоджуємось з тезою, що «адвокати, які проходять стадію статті 290 КПК України поспіхом, привчили сторону обвинувачення, слідчих суддів до неадекватної оцінки достатності часу без врахування читання томів справи, перегляду та прослуховування файлів, а не лише їх копіювання»[190]. Така практика є доволі частою та аж ніяк не відповідає засаді забезпечення права на захист в контексті достатності часу та можливостей. Не всі прогалини можна вважати нормативними, в цьому контексті слід говорити про прогалини, пов'язані з правосвідомістю, усвідомленням дійсного змісту гарантії та її реалізації належним чином із збереженням балансу інтересів сторін у справі.

Вищевказане демонструє і те, що підготовка стороною захисту позиції у справі на стадії досудового не повинна ототожнюватись лише з питанням ознайомлення із матеріалами, до яких надано доступ, та виділенням часу лише на цю процесуальну дію. Вкрай важливо надати стороні захисту час після ознайомлення з матеріалами задля перевірки коректності та достовірності даних, викладених у наданих матеріалах, побудови стратегії захисту в судовому провадженні. Доречно зауважено, що «тільки після отримання доступу до протоколів допитів свідків обвинувачення, захист може належно готуватися до перехресного допиту в суді цих свідків, опитуючи, при необхідності, додаткових свідків, витребовуючи необхідну інформацію, і т.д.»[191].

Враховуючи той факт, що на практиці на час відкриття матеріалів стороною обвинувачення драфт обвинувального акту уже давно складений та готовий до подачі в суд разом із реєстром матеріалів, а КПК України надає судді лише 5 днів з моменту отримання обвинувального акту для призначення підготовчого засідання, то в сторони захисту практично не залишається часу скористатися перевагами рівності сторін у справі та змагальності на початку

---

[190] Кузіна І. Відкриття матеріалів досудового розслідування та захисту за ст. 290 КПК України – лонгрід від адвоката. White Collar Blog. 10.12.2020. URL: http://whitecollarblog.info/vidkryttya?fbclid=IwAR1K-wwSK7Y5CGHPU50zwwyyp-RilTrv6Yxb4AIsuU-5QNmZsKqY-gBSG9Q

[191] Точиловский В. Еще раз о достаточности времени для подготовки защиты. 22.05.2013. URL: http://interjustice.blogspot.com/2013/05/blog-post_22.html?fbclid=IwAR1HjflKhZkSixtn97fNaPE9RbDosSg_X7k_wuBz_1y4djisNGqDRl9pcHo

судового розгляду. Сторона обвинувачення в такому разі беззаперечно перебуває у більш вигідному становищі.

Ще одним наболілим питанням в реалізації права на достатній час для підготовки позиції захисту є зволікання стороною обвинувачення щодо вирішення клопотань захисників, що стає на заваді об'єктивного досудового розслідування та суперечить загальним засадам кримінального провадження. Відомі випадки, коли розгляд клопотання захисника тривав більше п'ятдесяти днів замість 3-ох, як цього вимагає частина 1 стаття 220 КПК[192]. Окремо в наступному розділі буде також згадуватись питання вирішення клопотань, як в частині реалізації права на ознайомлення в порядку ст. 221 КПК України, так і після реалізації ст. 290 КПК України. Безперечно, реалізація права на заявлення колопотань стосується не лише права на достатні можливості сторони захисту, але й впливає на забезпечення часу, який необхідний для сторони захисту для підготовки позиції з врахуванням відомостей, отриманих під час відкриття матеріалів.

«Ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій також ніяк не гарантує того, що ці дії будуть проведені, адже сторона обвинувачення може відмовити у задоволенні клопотання, а оскарження цієї відмови до слідчого судді та розгляд ними скарг займає натепер багато часу, що ніяк не сприяє оперативності збирання доказів стороною захисту»[193].

Додаткове занепокоєння серед науковців викликає регламентація порядку продовження строків досудового розслідування. Питання часозатратності ініціювання продовження строків досудового розслідування перед судом піднімає М.І. Хавронюк. Додатково науковець вкрай доречно зауважує про

---

[192] 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, Л.М. Лобойко, З.М. Саідова. К.: Москаленко О.М., 2014. С. 32. URL: https://rm.coe.int/16802e8dad

[193] Головюк І.В., Пономаренко Д.В. Прийняття змін та доповнень до Кримінального процесуального кодексу потребує виваженості у аспекті дотримання гарантованого міжнародними стандартами з прав людини права на захист у кримінальному провадженні. *Закон і Бізнес.* 15.08.2019. URL: https://zib.com.ua/ua/138894-pospishne_vnesennya_zmin_do_kpk_prizvede_do_porushennya_prav.html

невідповідності в правовій регламентації процедури[194]. З практичної точки зору, одним із процесуальних порушень зі сторони обвинувачення є недотримання слідчим, прокурором обов'язку вручити копію клопотання про продовження строку досудового розслідування підозрюваному та його захиснику не пізніше ніж за п'ять днів до дня подання клопотання прокурору, що уповноважений на розгляд цього питання. Погоджуємось з І.В. Гловюк, що «КПК прямо не визначає процесуальні санкції за невиконання цього обов'язку, що ставить під сумнів дієвість механізму забезпечення права сторони захисту отримати копію такого клопотання»[195]. В розрізі вказаного, пропонуємо доповнити норми 295 та 295^{-1} КПК України тезою, що в разі невручення підозрюваному та його захиснику копії такого клопотання в порядку, визначеному статтею 295 КПК України, прокурор, слідчий суддя при розгляді клопотання відмовляють у задоволенні клопотання та продовженні строку досудового розслідування. При цьому, необхідно встановити, що до клопотання слідчий, прокурор зобов'язані додати доказ, що підтверджує отримання стороною захисту копії відповідного клопотання.

Знову ж таки в аспекті забезпечення сторони захисту достатнім часом для підготовки позиції необхідно, щоб сторона вчасно отримала клопотання, мала достатньо часу на підготовку заперечень, у разі задоволення клопотання сторони обвинувачення після проведення додаткових процесуальних дій стороною обвинувачення в рамках продовженого строку сторона захисту мала достатньо часу для ознайомлення із зібраними матеріалами, в т.ч. виправдувального характеру, участі у процесуальних діях.

Порядок продовження строків досудового розслідування, передбачений § 4 Глави 24 КПК України (зокрема, в частині необмеженої кількості продовжень, відсутності санкцій в разі ненадання або невчасного надання стороні захисту копії клопотання про продовження строків), фактично надає

---

[194] Хавронюк М. Сім страхів латентних злочинців. *Ракурс.*09.01.2018. URL: https://racurs.ua/ua/1817-sim-strahiv-latentnyh-zlochynciv.html

[195] Гловюк І.В. Деякі питання дотримання права на захист у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства.* 2017. № 2. С. 34. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2017_Gloviuk.pdf

шанс стороні обвинувачення надолужити згаяний час та виправити результати неефективного досудового розслідування, про що заявляють і практикуючі адвокати[196]. Попри це, як було згадано раніше, законодавець, до прикладу, передбачив механізм попередження зловживань стороною захисту в частині ознайомлення з матеріалами (що носить санкційний характер), що на нашу думку, в цілому свідчить про відсутність забезпечення реальної рівності сторін та змагальності, які були задекларовані як першоціль КПК України, прийнятого у 2012 році.

Проблема незабезпечення сторони захисту достатнім часом має місце не лише під час досудового розслідування, а й у ході судового розгляду. При цьому, однією із передумов для реалізації даного права є не що інше як активна ініціативна позиція захисників.

Якщо захисник обґрунтовано вважає, що часу для підготовки захисту недостатньо, він повинен клопотати про перенесення дати судового розгляду[197]. На практиці частими є випадки, коли прокурор надає безпосередньо перед або під час судового засідання нові докази, як і не були відкриті в порядку ст. 290 КПК України стороні захисту. В такому разі сторона захисту повинна відкрито клопотати про надання їй достатнього часу для ознайомлення з новими матеріалами та підготовки позиції захисту з їх врахуванням, а суд, в свою чергу, повинен задовільнити таке клопотання, керуючись, зокрема, ст. 6(3)b Конвенції. Це також релевантно у разі зміни захисника, особливо, якщо новий захисник не брав участі під час досудового розслідування та не мав змоги ознайомитись із матеріалами.

Ще однією перепоною у реалізації права, передбаченого ст. 6(3)b Конвенції може слугувати встановлення національними судами недостатнього часу для ознайомлення з матеріалами справи. Так, взірцевою в цьому аспекті

---

[196] Задорожний М. Помилки сторони обвинувачення при продовженні строку досудового розслідування. На що звернути увагу при підготовці заперечень? 21.05.2020. URL: https://id-legalgroup.com/ua/blog/oshibki-storoni-obvineniya-pri-prodlenii-sroka-dosydebnogo-rassledovaniya--na-chto-obratit-vnimanie-pri-podgotovke-vozrajenii---nikita-zadorojnii--advokat-ID-Legal-Group

[197] Головко О.П. Право підсудного захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним самим захисника в міжнародному кримінальному процесі. *Форум права.* 2012. № 4. С. 233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_4_38

виступає справа «Інглін проти України», де заявник вказував на недостатність часу (чотири дні), наданого Верховним Судом для ознайомлення з матеріалами справи, що завадило йому у підготовці касаційної скарги. Матеріали справи містили двадцять вісім томів (близько 7000 сторінок).

Суд, врахував те, що в касації заявник не був представлений захисником. Суд також врахував, що з дня ознайомлення до дня проведення судового засідання пройшло пів року. З даного приводу Суд зазначив наступне: *«Враховуючи тяжкість обвинувачень, висунутих щодо заявника, та суворість застосованого до нього покарання, Суд вважає, що для заявника допомога захисника на цій стадії була необхідною, - тим більше, враховуючи обмеженість часу (тридцять дві години), наданого йому для ознайомлення з матеріалами справи, що мало місце приблизно за півроку до того, як відбулося судове засідання».* Суд дійшов висновку, що мало місце порушення пункту 1 та підпунктам «b» і «c» пункту 3 статті 6 Конвенції[198].

В цьому контексті доречно також додати, що у вже згаданому опитуванні М.Г. Моторигіної, більше 55% респондентів на питання «Чи повинні судді докладати більше зусиль для забезпечення того, щоб захисники мали достатньо часу для підготовки захисту?» надали відповідь «так»[199].

«Законодавець у статті 9 КПК України визначив, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ, тому слід звернути увагу на найбільш актуальні правозастосовні проблеми, що виникають при застосуванні рішень Суду національними судами. По-перше, досить важко визначити алгоритм вирішення слідчим суддею питань щодо встановлення строку для ознайомлення із матеріалами кримінального провадження та впевнитись у його неупередженості, оскільки навіть із зростаючою тенденцією застосування рішень ЄСПЛ слідчими суддями, не всі судді зважають на важливість застосування практики ЄСПЛ при винесенні

---

[198] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Іглін проти України» від 12 січня 2012 року, заява № 39908/05. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_780#Text

[199] Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції: монографія / за науковою редакцією д.ю.н., проф. О. В. Капліної. Харків : Оберіг, 2018. 306 с.

своїх рішень та не користуються даним правом. По-друге, активно наростає тенденція дублювання значних частин рішень національних судів між собою шляхом перекопіювання окремих витягів із рішення ЄСПЛ, без глибокого аналізу та вкрай часто недоречно, тим самим звужуючи можливість тлумачення норми коректно і не розвиваючи національне судочинство. Існує також проблема неправильності тлумачення рішень Суду, зокрема, через відсутність досвіду їх систематичного застосування.»[200].

В контексті дублювання та перекопіювання, близько 80% рішень слідчих суддів, в яких відображене посилання на практику ЄСПЛ, містять наступну у всіх випадках аналогічну перекопійовану частину: *«Отже, право на ознайомлення ... та право на отримання інформації про закінчення розслідування у кримінальному провадженні є складовими конституційного права на захист. Водночас, ознайомлення підозрюваного чи його захисника з матеріалами досудового розслідування є елементом кримінального судочинства і його порядок відповідно до п.14 ч.1 ст. 92 Конституції України визначається законами України. Відтак, право на таке ознайомлення не є абсолютним, про що також зазначив Конституційний суд України у рішенні по справі №1-4/2012 ...Конституційний Суд України вважав, що положення КПК України щодо визначення сторонам строку для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження узгоджується з практикою Європейського суду з прав людини та з підпунктом «b» пункту 3 статті 6 Конвенції, відповідно до якого кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право мати час і можливості для підготовки свого захисту. Так, Європейський Суд з прав людини неодноразово зазначав, що право на захист не є абсолютним, а за змістом статті 6 Конвенції прийнятними є лише вкрай необхідні заходи, які обмежують право на захист (рішення від 23 квітня 1997 року у справі «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів», від 25*

---

[200] Марченко Т.Ю. Деякі аспекти реалізації права підозрюваного мати час та можливості, необхідні для підготовки свого захисту в Україні Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 384

вересня 2008 року у справі «Полуфакін і Чернишов проти Росії»). … Однак питання адекватності часу і можливостей, наданих обвинуваченому, слід вирішувати в контексті обставин конкретної справи (рішення від 21 жовтня 2010 року у справі «Корнєв і Карпенко проти України»). КПК України не містить поняття «затягування процесу ознайомлення з матеріалами кримінального провадження», зазначений інститут кримінального судочинства є оціночною категорією і в кожному разі, з огляду на зазначену практику Європейського Суду з прав людини, вирішується судом залежно від конкретних обставин справи…Критерієм для визначення розумності строків кримінального провадження є: складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачених та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; поведінка учасників кримінального провадження; спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень…[201][202][203]*».* Проілюстроване наводить на думку, що цитування відбувається по напрацьованому алгоритму та механічно, «індивідуалізованих глибоких» суддівських мотивувань з аналізом рішень ЄСПЛ та співставленні з обставинами актуальної справи, що розглядається, практично неможливо знайти в Єдиному державному реєстрі судових рішень на рівні рішень суду першої інстанції.

Таким чином, проблемні питання наведені у цьому підрозділі свідчать про необхідність корегування ситуації, зокрема, законотворчим шляхом, та на додаток до вже висвітлених вище пропозицій, пропонуємо також внести наступні зміни до КПК України:

---

[201] Ухвала слідчого судді Ленінського районного суду м.Запоріжжя від 08 листопада 2018 року. Справа № 334/7373/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77829826

[202] Ухвала слідчого судді Київського районного суду від 22.03.2019 року. Справа № 520/7362/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80666495

[203] Ухвала слідчого судді Коростишівського районного суду Житомирської області від 28 січня 2019 року. Справа № 296/8785/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/79438630/

1) Доповнити частину 1 статті 28 КПК України наступним: Розумні строки повинні бути збалансованими щодо часу, необхідного підозрюваному, обвинуваченому для підготовки свого захисту.

2) Доповнити ч. 10 ст. 290 КПК України умовами, які повинні враховуватись слідчим суддею при розгляді клопотання про встановлення строку на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, розширивши існуючі критерії (обсяг та складність матеріалів, умови доступу) наступними:

- дотримання порядку відкриття слідчим, прокурором матеріалів для ознайомлення;
- здійснення відкриття слідчим, прокурором матеріалів для ознайомлення в межах строку досудового розслідування;
- суворість ймовірного покарання;
- особові дані підозрюваного: вік, освіта, професія, стан здоров'я, здатність до сприйняття складної та об'ємної інформації, обставини особистого життєвого укладу підозрюваного та захисника;
- застосований запобіжний захід;
- наявність / заміна захисника, завантаженість захисника та графік його роботи;
- факт, строк та умови тримання під вартою, здатність захисника дістатися місця утримання його підзахисного;
- кількість підозрюваних, які аналогічно потребують доступу до матеріалів досудового розслідування;
- поведінка учасників ознайомлення та слідчого, прокурора;
- інші підстави, які об'єктивно унеможливлюють ознайомлення в запропоновані слідчим, прокурором строки (зокрема, пандемія, карантинні обмеження, обмеження руху транспорту тощо).

Попри це, нормативні зміни повинні слугувати лише орієнтиром для сторін у справі, слідчого судді, судді, позаяк лише (а) правильне правозастосування (б) постійне отримання знань, удосконалення навичок шляхом участі у тренінгових заходах та (в) усвідомлення учасниками процесу

важливості гарантій, зможуть в сукупності забезпечити ефективне справедливе змагальне провадження у справі.

РОЗДІЛ 3. ПРАВО ОБВИНУВАЧЕНОГО У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ МАТИ МОЖЛИВОСТІ, НЕОБХІДНІ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ СВОГО ЗАХИСТУ У КОНТЕКСТІ ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ

3.1. Практика Європейського суду з прав людини та особливості реалізації права в Україні

Стаття 6(3)b Конвенції також закріплює право підозрюваного, обвинуваченого на можливості, необхідні для підготовки захисту. Право на «достатні» можливості для підготовки позиції захисту фактично виступає другою складовою права, передбаченого цією статтею.

Як і у випадку з достатнім часом для підготовки позиції захисту, відповідь на питання що саме слід розглядати як «достатні можливості» сторони захисту в контексті ст. 6(3)b Конвенції та які умови при цьому повинні бути враховані стороною обвинувачення та судом, можна отримати з послідовного та комплексного аналізу релевантних рішень ЄСПЛ.

Певною мірою право на достатні можливості наділене «всеохоплюючою» та «допоміжною» роллю: воно застосовується лише тоді, коли інші більш конкретні гарантії не застосовуються[204].

Важливо, що можливості, якими обвинувачений повинен мати змогу користуватись, обмежуються можливостями, котрі допомагають або можуть допомогти підготувати свій захист (Padin Gestoso v. Spain; Mayzit v. Russia, § 79)[205].

При цьому, прийнятними в розрізі ст. 6 Конвенції є лише суворо необхідні заходи, що обмежують право сторони захисту. Будь-які труднощі, які

---

[204] Trechsel Stefan. Human Rights in Criminal Proceedings. Oxford, New York : Oxford Univ. Press, 2005. p. 209

[205] Посібник зі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – право на справедливий суд (кримінальний процесуальний аспект). Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2020 рік. Видання станом на 31.12.2019. С. 80. П. 400. URL: Case-law guides (coe.int)

виникли у зв'язку з обмеженням прав сторони захисту повинні бути врівноважені процесуальними діями судових органів[206].

Поняття «адекватний (adequate)» є гнучким, Суд, що застосовує Конвенцію оцінює відповідність у світлі конкретних обставин кожної справи. Цікаве питання виникає за ст. 6 (3) b Конвенції у зв'язку з процедурою *flagrante delicto*, яка існує у більшості судових систем[207].

Перевірка на «достатні можливості» є суб'єктивною та залежить від конкретних обставин і можливостей заявника, який, до прикладу, може виявитись професійним адвокатом (Trepashkin (No. 2) v. Russia, 16 грудня 2010 року, пп. 159-168). Більшість справ вказує на те, що основними є дві можливості, а саме: а) можливість конфіденційного (Bonzi v. Switzerland, 12 липня 1978 року) і повноцінного спілкування з адвокатом (Artico v . Italy, 13 травня 1980 р. пп. 29-38), хоча це право більш виразно закріплене в ст. 6 (3)c Конвенції та б) доступ до матеріалів справи[208].

Право на адекватні можливості підготовки захисту також включає часовий критерій і вимагає надання необхідних засобів для такої підготовки[209].

Насправді, «достатні можливості», про які йде мова у ст. 6(3)b Конвенції, вміщують набагато більше «компонентів» задля гарантування ефективного захисту. Перелік таких «прав-компонентів» чітко не визначений Конвенцією, при цьому їх можна виокремити шляхом аналізу релевантних рішень Суду.

Найперше слід зупинитися на отриманні правової допомоги та можливості конфіденційних зустрічей з адвокатом для ознайомлення з

---

[206] Case of Polufakin and Chernyshev v. Russia, Appl. no. 30997/02, Judgment of the ECHR, 25 September 2008. Para. 192. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88482

[207] Stephanos Stavros.The Guarantees for Accused Persons Under Article 6 of the European Convention on Human Rights. International Studies in Human Rights, volume 24. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht/Boston/London, 1993, 388 p. P. 175. URL: https://books.google.com.ua/books?id=saB8zPMqoiIC&pg=PA175&lpg=PA175&dq=right+to+++facilities+%22adequate+time%22&source=bl&ots=RfcPqXkz8h&sig=ACfU3U0jMgwGNFh4eM5KeaTusLVqzbRr5Q&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKEwj7_caO_5XpAhVC_CoKHdlsDV4Q6AEwCXoECAoQAQ#v=onepage&q=right%20to%20%20%20facilities%20%22adequate%20time%22&f=false

[208] Виткаускас Довидас, Диков Григорий. Защита права на справедливое судебное разбирательство в рамках Европейской конвенции о защите прав человека. Серия пособий Совета Европы. Воронеж: ООО Фирма «Элист», 2014. 211 с. С. 158

[209] Шевчук С.В. Порівняльне прецедентне право з прав людини. Окрема думка судді Петтіті. К.: Видавництво «Реферат», 2002. С. 244

матеріалами та розробки правової позиції у провадженні. Це торкається і комунікації клієнта з адвокатом.

У вже згаданій справі **Öcalan v. Turkey**[210] заявник стверджував, що судовий розгляд його справи не відповідав вимогам статті 6 Конвенції, зокрема, вимогам щодо достатності можливостей для підготовки свого захисту. Велика палата розглядала кілька аспектів, в тому числі щодо достатності доступу адвокатів до свого клієнта, коли останнього було затримано. Так, з рішення слідує, що в той час, коли заявник перебував під вартою, його майже сім днів допитували силовики, прокурор та суддя суду національної безпеки. При цьому, у вказаний період йому не було надано можливості скористатись правничою допомогою, попри це він зробив кілька самовикриваючих заяв, які згодом повинні були лягти в основу обвинувачення. Більше того, захисникам заявника в цей період було створено ряд перепон: обмеження зі сторони співробітників сил безпеки, отримання відмов щодо отримання дозволу на відвідини клієнта. За цих обставин Суд дійшов висновку, що відмова у доступі до адвоката на такий тривалий період в ситуації, коли може безповоротно вражатись право на захист, завдає шкоди правам сторони захисту, передбаченим ст. 6 Конвенції (п.131).

Інший аспект, який досліджував Суд був пов'язаний із відсутністю будь-якої конфіденційності в зустрічах заявника з його захисниками. Так, перша така зустріч відбулася під наглядом представників служби безпеки та судді, які були в одній кімнаті із заявником та його адвокатами. Представники служби безпеки обмежили візит до двадцяти хвилин, протокол зустрічі було направлено до Суду національної безпеки. Наступні зустрічі відбувались із застосуванням засобів прослуховування без фізичної присутності представників служби безпеки у приміщенні, де проходила зустріч.

Стосовно даного питання, Суд нагадав про важливість збереження приватності в зустрічах підозрюваного, обвинуваченого із своїми захисниками,

---

[210] Case of Öcalan v. Turkey, Appl. no. 46221/99, Judgment of the ECHR, 12 May 2005. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69022

про практичність та ефективність даного права, що підтверджується як рядом міжнародних документів, так і судовою практикою. Також Суд звернув увагу на те, що у виняткових випадках дане право може бути обмежене. Оцінивши обставини даної справи, Суд дійшов висновку, що заявник та його адвокати не змогли поспілкуватись конфіденційно ні на одному з етапів справи. Суд вказав, що неминучим наслідком цього обмеження, яке було накладено як під час попереднього слідства, так і під час судового розгляду, було запобігання заявникові відкрито спілкуватися зі своїми адвокатами та ставити їм питання, які можуть виявитися важливими для підготовки його захисту. Таким чином, суттєво постраждали права на захист.

Що стосується твердження Уряду стосовно того, що нагляд за зустрічами між заявником та його адвокатами був необхідним для забезпечення безпеки заявника, Суд зазначив, що адвокати були залишені самим заявником і що не було підстав підозрювати, що вони загрожували життю свого клієнта. Кожна зустріч супроводжувалась попереднім обшуком захисників. Для забезпечення безпеки заявника було б достатньо візуального спостереження з боку працівників в'язниці, яке супроводжувалось би іншими заходами. Таким чином, Суд вказав на порушення права заявника на захист.

У справі **Lanz v. Austria**[211] скаржник вказував на порушення його права на захист у зв'язку з обмеженнями, що полягали у нагляді зі сторони слідчого судді за контактами заявника зі своїм адвокатом протягом перших двох місяців тримання під вартою. Суд оцінював обставини справи на предмет порушення ст. 6(3)b та 6(3)c Конвенції.

В даній ситуація, позиція Уряду зводилась до наступного. Таке спостереження за спілкуванням заявника з його захисниками було необхідне з метою забезпечення ефективного розслідування, позаяк існував ризик, що за відсутності такого контролю, відбулося б втручання у докази, вплив на свідків. Такий нагляд жодним чином не перешкоджав праву на захист заявника,

[211] Case of Lanz v. Austria, Appl. no. 24430/94, Judgment of the ECHR, 31 January 2002. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60021

оскільки був на початковому етапі розслідування. Такі незручності були тимчасовими, при цьому обмежень щодо зустрічей не було, а згодом взагалі заявник та його адвокат мали достатньо часу та можливостей для проведення зустрічей.

Суд, посилаючись на свою практику, нагадав про те, що *«якби адвокат був не в змозі поспілкуватися зі своїм клієнтом і отримувати від нього конфіденційні вказівки без нагляду, його допомога втратила б велику корисність, тоді як Конвенція покликана гарантувати права, які є практичними та ефективними.»* (п. 50).

Суд також встановив, що такі обмеження тривали з 25 жовтня по 25 грудня 1991 року, що нібито було пов'язано із втратою ймовірних доказів та опосередкованим впливом заявника на потенційних свідків. При цьому, Суд оцінивши аргументи сторін, визнав вказані Урядом причини недостатніми для того, щоб виправдати такі дії, оскільки такий нагляд з боку слідчого судді є серйозним втручанням у права обвинуваченого на захист. Причини для такого втручання повинні бути дуже вагомими та детально обґрунтованими (як це було у справі No. 21842/93, Kempers v. Austria, Dec. 27.2.97).

Так, Суд дійшов висновку, що національні суди мотивували такі дії наявністю ризику щодо змови захисника та заявника, в той же час ця причина була і підставою для застосування запобіжного заходу. З висновків Суду вбачається, що обмеження заявника в конфіденційному спілкуванні зі своїм захисником, в той час, коли заявник вже перебуває під вартою, є додатковим заходом, який вимагає додаткових аргументів. Таким чином, Суд встановив порушення ст. 6(3)b та 6(3)c Конвенції.

У справі **Domenichini v. Italy**[212] заявник скаржився на порушення ст. 6(3)b Конвенції. В даній справі позиція Уряду полягала у тому, що відкриття та читання кореспонденції між заявником та його захисником жодним чином не загрожували праву заявника на захист, оскільки заявник мав можливість

---

[212] Case of Domenichini v. Italy, Appl. no. 15943/90, Judgment of the ECHR, 15 November 1996. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58073

спілкуватись зі своїми захисниками за умови лише візуального спостереження з боку наглядача. Сам заявник абсолютно спростовував таку позицію, та наголошував, що насправді наглядач мав можливість для прослуховування переговорів заявника з адвокатами. Більше того, адресований захиснику лист, який мав вагоме значення для подальшого розгляду справи та відігравав роль у подачі аргументів до суду, для яких законодавчо було встановлено строк у 10 днів, був перехоплений у в'язниці, прочитаний та переданий адвокату вже після закінчення встановленого строку.

Суд, в свою чергу, вирішив, що доцільним буде прокоментувати саме питання затримки в направленні листа захиснику (яку Уряд не оскаржував). Так, оцінивши обставини, Суд дійшов висновку що подібний «моніторинг» кореспонденції порушив право на захист заявника, гарантоване ст. 6(3)b Конвенції.

У справі **Moiseyev v. Russia**[213] заявник, посилаючись на ст. 6(3)b та 6(3)c Конвенції скаржився на відсутність достатніх можливостей для підготовки свого захисту в зв'язку з обмеженим доступом до обвинувального висновку, матеріалів справи та власних нотаток, строго регламентованим спілкуванням з захисниками і жахливими умовами транспортування та утримання в суді.

У вказаній справі Суд оцінював наступні питання щодо: доступності правничої допомоги, забезпечення заявнику та його адвокатам доступу до матеріалів справи, та впливу умов транспортування і тримання заявника під вартою в будівлі суду на його здатність підготувати позицію захисту.

Суд нагадав, що принцип рівності сторін вимагає щоб кожній стороні була надана розумна можливість викласти свої аргументи в умовах, які не ставлять її в невигідне положення в порівняно з іншою стороною (п.203).

Стосовно питання обмеження в отриманні правничої допомоги, заявник міг контактувати із захисниками лише попередньо отримавши дозвіл відповідного органу, у віданні якого була справа. Більше того, кожна окрема

---

[213] Case of Moiseyev v. Russia, Appl. no. 62936/00, Judgment of the ECHR, 9 October 2008. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88780

зустріч між захисниками та заявником вимагала отримання окремого дозволу, спроби ж адвокатів пролонгувати такі «перепустки» не увінчувались успіхом. Дозвіл на необмежену кількість зустрічей було отримано лише тоді, коли вже рішення останньої інстанції вступило в силу.

З обставин справи слідує, що орган, який висунув обвинувачення, мав необмежений доступ до заявника, в той час, як спілкування заявника та його адвокатів здійснювалось під повним контролем даного органу. Суд, в свою чергу, звернув увагу, що необхідність звертатися за окремим дозволом на кожне відвідування створювало значні практичні труднощі в здійсненні права на захист, оскільки забирало час і сили від реалізації основної мети захисту. Але ще більше занепокоєння Суду викликає те, що ця система ставила сторону захисту в залежність від розсуду сторони обвинувачення і в підпорядкування їй, і, таким чином, руйнувала зовнішні прояви рівності сторін. Кілька разів сторона обвинувачення зловживала своїм панівним становищем в цьому питанні, зокрема, відмовившись прийняти клопотання сторони захисту про отримання дозволу на необмежену кількість візитів (п.205). Обставини справи свідчать про те, що вимога стосовно отримання дозволу на відвідини не тільки спричиняла обтяження для сторони захисту, але й була позбавлена правових підстав.

Таким чином, Суд у п. 207 рішення зауважив, що контроль, який провадився стороною обвинувачення над доступом захисників до заявника, підривав зовнішній прояв справедливого судового розгляду і принцип рівності сторін.

Дана справа ілюструє, серед іншого, що «бар'єри» зі сторони обвинувачення, зокрема, у вигляді введення якогось роду дозвільної системи щодо зустрічей із підозрюваним, обвинуваченим, порушує, зокрема, право на достатні можливості для підготовки позиції захисту та не відповідає принципу рівності сторін.

Таким чином, рішення у вказаних вище справах дають підстави вважати, що одним із аспектів права на «достатні» можливості є можливість

«безперебійного» доступу до захисника, а також можливість зустрічей (без обмеження їх кількості) та конфіденційного спілкування із захисником, в т.ч. шляхом приватного листування на усіх етапах справи.

Однак певні обмеження можуть бути виправданими у виняткових обставинах.

У справі **Ensslin, Baader and Raspe v. Germany**[214] Суд дійшов висновку про відсутність порушення ст. 6(3)b та 6(3)c Конвенції. В даній справі заявники скаржились на встановлені законодавством обмеження щодо кількості адвокатів захисту – три для кожного обвинуваченого. Додатково скарга полягала у виключенні деяких із цих адвокатів із судового провадження. Заявники були переконані, що вказане порушувало, зокрема, їх право на належні умови для підготовки захисту (п. 17). Комісія у своїх поясненнях вказала, що право на правову допомогу не гарантує права на необмежену кількість адвокатів (пункт 19). Стосовно виключення деяких адвокатів захисту, виникали сумніви стосовно дотримання певних принципів професійної етики, окрім цього у держави були повноваження регулювати відвідування адвокатів перед судом. Вказані захисники підозрювались у підтримці злочинного угрупування обвинуваченого. Таким чином, таке обмеження переслідувало інтерес "процесуального порядку" (пункт 20).

Рішення у справі **Kröcher and Möller v. Switzerland** 26 DR 24 стосувалося затримання осіб, які відносились до особливо небезпечних та звинувачувались у особливо серйозних терористичних злочинах. В даній справі скаржники не мали змоги особисто зустрічатись із захисниками, при цьому право на листування під судовим наглядом не було обмежене. Після того, як законні візити були дозволені, вони не контролювались. Враховуючи викладене, Суд не виявив порушення статті 6 (3) b Конвенції [215].

---

[214] Case of Ensslin, Baader and Raspe v. Germany, App. nos. 7572/76, 7586/76 and 7587/76, Judgment of the ECHR, European Commission of Human Rights (decision), 8 July 1978. URL: https://www.stradalex.com/en/sl_src_publ_jur_int/document/echr_7572-76

[215] Mole Nuala, Harby Catharina. The right to a fair trial – A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights. 2006. Human rights handbooks, No. 3. P. 60-61. URL: https://rm.coe.int/168007ff49

Важливо, що право на конфіденційне спілкування з захисником, хоча й прямо не передбачене в Конвенції, однак випливає з ст. 6(3)b Конвенції, а також ст. 6(3)c та ст. 8 Конвенції. Дане право розглядається в двох аспектах: як право на конфіденційне усне спілкування (віч-на-віч) та як право на конфіденційність кореспонденції. Держава може втручатися у реалізацію цього права у виняткових випадках, зокрема, у разі наявності «загрози безпеки»[216]. Причини для обмеження даного права дійсно повинні бути вагомими та детально обґрунтованими.

Відповідно, в кожній справі питання полягає в тому, чи було обмеження виправданим, і, якщо так, чи не позбавило воно обвинуваченого права на справедливий розгляд з урахуванням всієї сукупності процедури, оскільки навіть виправдане обмеження несе загрозу при певних обставинах[217].

Забезпечення лише самого доступу до адвоката та надання можливості спілкування з ним не завжди є запорукою забезпечення реальної правничої допомоги підозрюваному, обвинуваченому. Окремою перепоною у реалізації права на достатні можливості для підготовки позиції захисту, як складової права на ефективний захист, може слугувати абсентеїзм захисника.

С.В. Оверчук детально досліджуючи дане питання, дійшов до висновків, що Суд у своїх рішеннях неодноразово розглядав факти абсентеїзму захисників як порушення Конвенції та наголосив на обов'язку компетентних національних органів втрутитись в процес з метою забезпечення права на ефективну, дієву правову допомогу. Присутність адвоката номінально в залі судового засідання ще не виключає можливість його абсентеїзму, оскільки необхідно враховувати чи сумлінно адвокат виконує свої обов'язки у кримінальному провадженні по відношенню до свого клієнта[218].

---

[216] Гутник В. Право на конфіденційне спілкування з обраним захисником у практиці Європейського суду з прав людини. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини.* 2017. № 42. С. 177

[217] Case of Pishchalnikov v. Russia, Appl. no. 7025/04, Judgment of the ECHR, 24 September 2009, para. 67. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94293

[218] Оверчук С.В. Абсентеїзм захисника у світлі рішень Європейського суду з прав людини. *Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine:* International scientific practical conference, Sandomierz, Poland, January 27–28, 2017. С. 185-186

Порушенням права на ефективну правову допомогу вважається призначення захисника обвинуваченого, який не матиме достатнього часу і фактичної можливості підготуватися до судового розгляду. Так, у справі Годді проти Італії, ЄСПЛ встановив порушення права на безоплатну правову допомогу захисника, коли суд, не повідомивши адвоката обвинуваченого про судовий розгляд, призначив заміну такого захисника; оскільки другий захисник не мав достатньої інформації ні про свого підзахисного, ні про суть справи, він не міг надати ефективну правову допомогу[219].

Подібно, у справі **Sakhnovskiy v. Russia[220],** заявник обвинувачувався у подвійному вбивстві. Аж до касаційного розгляду заявника представляв один захисник, однак позаяк даний заявник в силу зайнятості не міг брати участь у касаційному розгляді, заявник звернувся до Верховного суду з проханням призначити йому іншого захисника. Попри це, захисника йому так і не було призначено, участь у засідання він брав самостійно, використовуючи відеозв'язок. Після визнання ЄСПЛ порушення права заявника на захист, мав місце новий розгляд справи у Верховному суді. Цього разу заявнику було надано захисника лише перед судовим засіданням, процес знову відбувався за допомогою відеозв'язку та у заявника із захисником було лише 15 хвилин для спілкування. За таких умов заявник вирішив відмовитись від послуг захисника, посилаючись на відсутність реальної можливості для спілкування з останнім. Верховний суд не взяв до уваги таку відмову, призначений захисник продовжив захист касаційної скарги, підготовленої попереднім захисником 4 роки напередодні первинного слухання у Верховному суді. ЄСПЛ оцінював питання «ефективності» участі захисника за таких умов. Уряд обґрунтовував свою позицію тим, що заявник не просив заміни адвоката або ж додаткового часу для організації захисту. Суд не прийняв вказану позицію, посилаючись на те, що заявник, як звичайний громадянин, не міг здійснювати процесуальні дії, які

---

[219] Гутник В. Право на безоплатну правову допомогу захисника у практиці діяльності Європейського суду з прав людини. *Європейські перспективи.* 2011. № 1. С. 173

[220] Case of Sakhnovskiy v. Russia, Appl. no. 21272/03, Judgment of the ECHR, 2 November 2010. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101568

потребують спеціальної правової підготовки. Суд переконався, що надана можливість для спілкування не була достатньою, зокрема з огляду на те, що адвокат не брав участі у підготовці нової касаційної скарги та опирався на аргументацію, викладену у складеній попередньо призначеним захисником кілька років до того. Більше того, заявник не мав можливості переконатись, що захисник добре володіє матеріалами справи, дійти з ним згоди у позиції захисту, враховуючи, що єдине спілкування між ними тривало 15 хв через відеозв'язок, що викликає сумніви як у розрізі достатності часу, так і щодо конфіденційності спілкування.

Суд окремо зазначив, що в уряду були можливості для організації ефективного захисту заявника: призначити первинного захисника, або призначити захисника, який територіально перебував би за місцем відбування покарання заявника задля можливості проведення особистих зустрічей**.** Однак такі заходи не проводились. Таким чином, мало місце порушення права на захист.

Обставини ж справи **«Бартая проти Грузії»** висвітлили інший аспект питання. Адвокат Александра Бартаї не мав можливості узяти участі в судовому засіданні у зв'язку із залученням до іншого слухання. Захисник поінформував про це суд і подав клопотання про перенесення засідання. Сам заявник теж вимагав відкладення розгляду справи, відмовляючись брати участь у слуханні без адвоката. Утім, суд прийняв заочне рішення про відхилення позову. Заявник звернувся до ЄСПЛ, посилаючись на ст. 6 Конвенції, він стверджував, що заочне рішення позбавило його можливості брати участь у провадженні на рівних засадах з іншою стороною, яка була представлена адвокатом. У Страсбурзі, констатувавши порушення, наголосили, що в таких випадках перевірці підлягають 2 аспекти: чи була влада сумлінною в інформуванні заявників про слухання та чи можна вважати, що вони відмовилися від свого права виступати в суді; чи дало внутрішнє законодавство

належні засоби для забезпечення нового змагального слухання, як тільки сторона дізналася про винесене рішення[221].

Таким чином, позиції Суду у вищезазначених справах, дають змогу виділити ще одну умову, дотримання якої вимагається для забезпечення достатності можливостей для сторони захисту, а саме: реальна можливість захисника (в т.ч. у разі перепризначення) ефективно здійснювати захист, комунікувати з підозрюваним, обвинуваченим (особисте конфіденційне спілкування має важливе значення[222]) у спосіб, який би дозволяв виробити погоджену між захисником та підозрюваним, обвинуваченим позицію захисту.

Оскільки право на достатні можливості для підготовки позиції захисту поширюється на захисника таким же чином як і на підозрюваного, обвинуваченого, важливим аспектом даного права є можливість захисника максимально активно брати участь у проведенні процесуальних дій, коментувати, заперечувати, скаржитись на дії представників органів, що проводять досудове розслідування.

Адвокати не є перешкодою для безперебійного та ефективного здійснення кримінального розслідування. Активний захисник не тільки захищає підозрюваного від примусу та інших аб'юзивних дій, але вносить свою частину для досягнення правди (істини) відповідно до закону. «Дика» практика під час розслідування поліції дає недопустимі або ненадійні докази, тоді як участь адвоката у слідчих процедурах на ранніх етапах забезпечує якість та допустимість доказів у подальших провадженнях[223].

---

[221] Дроздов О.М. Аналіз правових позицій ЄСПЛ, які можуть бути використані у 2019 році для вдосконалення процесуального законодавства. *Закон і Бізнес.* 2019. №1 (1403). URL: https://zib.com.ua/ua/135981-analiz_pravovih_poziciy_espl_yaki_mozhut_buti_vikoristani_za.html?fbclid=IwAR2tMY2yxFuyL1vVY2bCMqBPi2ywSFofMePFq6p0kXtcYZp0yEVaqvNnpD4

[222] Марченко Т.Ю. Забезпечення конфіденційності зустрічей обвинуваченого із його захисником як складова права, гарантованого статтею 6(3)b Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези II Всеукраїнської науково-практичної конференції, Хмельницький, 2 березня 2018 року. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2018. С. 496-497

[223] Anagnostopoulos Ilias. The right of access to a lawyer in Europe: A long road to travel? *Speech at the CCBE Seminar on Human Rights*, Athens, 16 May 2013. P. 10. URL: http://www.era-comm.eu/defence_counsel/cz/kiosk/pdf/Anagnostopoulos_The%20right_to_access_to_a_lawyer.pdf Anagnostopoulos_The right_to_access_to_a_lawyer.pdf

В розрізі судового розгляду, національні суди повинні вести діалог стосовно організаційних моментів розгляду справи зі сторонами у справі, зважати на завантаженість / графік захисників та намагатись погоджувати зі сторонами оптимальні дати проведення засідань задля дотримання як права на достатні можливості для підготовки позиції захистом, так і принципу рівності сторін, надаючи кожній із сторін можливості представити свої аргументи в судовому засідання.

Важливим аспектом права на достатні можливості є право на користування власними нотатками для здійснення ефективного захисту.

Аби сприяти роботі захисту, не можна створювати перешкод ані у отриманні обвинуваченим копій долучених до справи документів, ані у здійсненні і використанні ним будь-яких нотаток (Rasmussen v. Poland, §§ 48-49; Moiseyev v. Russia, §§ 213-218; Matyjek v. Poland, § 59; Seleznev v. Russia, §§ 64-69)[224].

Важливим аспектом права на достатні можливості є право на ефективну участь у аспекті особистої присутності у засіданні. Стосовно особистої присутності та участі обвинуваченого у судовому засіданні Суд дійшов висновку про порушення принципу рівності сторін у справі, де заявник, якого апеляційний суд визнав винним, просив про особисту присутність, але його не допустили до слухання справи, яке відбувалось у закритому засіданні (Zhuk v. Ukraine, § 35). Те ж саме стосується випадків, коли заявникові не дозволили бути присутнім на слуханні в апеляційному суді, в той час як представник обвинувачення був присутнім (Eftimov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, § 41)[225].

---

[224] Посібник зі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – право на справедливий суд (кримінальний процесуальний аспект). Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2020 рік. Видання станом на 31.12.2019. С. 81. П. 400. URL: Case-law guides (coe.int)

[225] Посібник зі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – право на справедливий суд (кримінальний процесуальний аспект). Переклад О. Дроздова, О. Дроздової. Видання станом на 31 квітня 2019 року. п. 142. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/96a0f2399c11b6f75587_file.pdf

Рішення у справі **Murtazaliyeva v. Russia**[226] переглядалось Великою палатою. В даній справі заявниця скаржилась на відсутність можливості ефективно переглянути відеозапис таємного спостереження, який транслювали у залі судового засідання. Суд в даній справі нагадав, що дійсно є важливим забезпечити обвинуваченому можливість не тільки бути присутнім в судовому засіданні, але й брати в ньому участь та спостерігати за ним. Більше того, Суд наголосив на важливості дотримання змагальності судового розгляду з правом сторін на ознайомлення із доказами, наданими іншою стороною та прокоментувати їх. В той же час, відповідно до обставин справи, в судовому засіданні переглядалась лише одна відеокасета, яка була зазначена у клопотанні сторони захисту для перегляду з метою перевірки точності розшифровки. Інші записи також були доступні та доєднані до матеріалів справи для ознайомлення. Також заявниця не змогла пояснити в чому полягали технічні труднощі під час перегляду касети. Більше того, заявниця жодного разу не подавала заяв чи скарг з даного питання. Суд зазначив, що ненадання Урядом схеми зали судового засідання та порядку перегляду плівки не може саме по собі бути підставою для висновку стосовно несправедливості судового розгляду. Тож Суд переконався, що заявниця мала змогу ефективно брати участь в перегляді відеозапису таким чином, щоб задовольнити всі свої процесуальні потреби, а саме перевірити точність розшифровки, порівнявши її з аудіозаписом. Тому, в даному аспекті не було допущено порушення ст. 6(1) та 6(3)b Конвенції.

Даний кейс насамперед ілюструє раціональний підхід Суду, який полягає в оцінці обставин комплексно і слідуючи якому повинна бути досягнута відповідь на питання: чи було достатньо сукупності всіх умов, наданих обвинуваченому, для підготовки позиції захисту.

Аналіз вказаних рішень дає змогу вказати на ще один аспект права на достатні можливості, а саме: можливість бути не лише присутнім в судовому

---

[226] Case of Murtazaliyeva v. Russia, Appl. no. 36658/05, Judgment of the ECHR, 18 December 2018. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187932

засідання, але й брати в ньому участь та слідкувати за судовим розглядом, можливість ознайомитись під час судового засідання з матеріалами, які демонструються[227].

Практика ЄСПЛ однозначно вказує, що при оцінці питання справедливості судового розгляді окремо потрібно звертати увагу на дотримання права на захист, в т.ч. з'ясувати чи усі докази бути представлені в присутності обвинуваченого під час публічного слухання, де вони, в свою чергу, можуть бути оскаржені в змагальному процесі. Повинна надаватись можливість опитувати свідків та коментувати їхні докази[228].

Окремої уваги заслуговує дослідження зв'язку між правом на достатні можливості та реальними умовами, в яких перебуває підозрюваний, обвинувачений.

«Обов'язок держав, передбачений пунктом (b) статті 6 § 3, забезпечити право обвинуваченого на захист у кримінальному провадженні включає обов'язок організувати провадження у такий спосіб, аби не завдавати шкоди здатності обвинуваченого концентруватися і застосовувати розумову спритність при захисті своєї позиції. У випадку, коли відповідачі утримуються під вартою, умови їх утримання, транспортування, харчування та інші подібні домовленості є важливими факторами, які слід враховувати у цьому відношенні (Razvozzhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia, § 252). Якщо обвинувачений утримується під вартою, поняття «можливості» може включати в себе умови ув'язнення, які дозволяли б йому, належно зосередившись, читати і писати (Mayzit v. Russia, § 81; Moiseyev v. Russia, § 221). Вкрай важливо, аби і обвинувачений, і його адвокат могли долучатись до провадження і робити зауваження, при цьому надмірно не перевтомлюючись (Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain, § 70; Makhfi v. France, § 40; Fakailo (Safoka) and Others v. France, § 50). Так, у справі Razvozzhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v.

---

[227] Марченко Т.Ю. Право обвинуваченого на час та можливості, необхідні для підготовки свого захисту: практика ЄСПЛ 2018 року. *Правове життя сучасної України*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 17 трав. 2019 р. / відп. Ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т.2. С. 372

[228] Lorena Bachmaier Winter. Transnational Criminal Proceedings, Witness Evidence and Confrontation: Lessons from the ECtHR's Case Law. *Utrecht Law Review.* 2013. Volume 9, Issue. P.130. URL: http://www.utrechtlawreview.org/

Russia, §§ 253-254, Суд встановив, що сукупний ефект виснаження, спричинений тривалими тюремними переводами (у поганих умовах та коли на відпочинок надається менше восьми годин, що трапляється упродовж чотирьох днів на тиждень протягом більше ніж чотирьох місяців), серйозно підірвав здатність заявника стежити за провадженням, робити подання, вести записи та інструктувати своїх адвокатів. За таких обставин, та враховуючи, що недостатньо уваги було звернено на прохання заявника щодо розкладу слухань, який міг би бути менш інтенсивним, Суд вважав, що йому не було надано належних засобів для підготовки свого захисту, що підірвало вимоги справедливого судового розгляду та рівності сторін всупереч вимогам §§ 1 та 3 (b) статті 6 Конвенції»[229].

Окремої уваги заслуговують висновки суду у справі «**Ярослав Бєлоусов проти Росії»**, де заявник і його «односправники» були відокремлені від решти зали склом, фізичним бар'єром, який певною мірою обмежував їхні можливості безпосередню брати участь у судовому засіданні. Більше того, вказане унеможливило конфіденційні контакти з адвокатом, з яким заявник міг говорити лише через мікрофон і в безпосередній близькості від поліцейських охоронців. Окрім цього, кабіна не була обладнана належним чином, щоб дозволити заявникові працювати з матеріалами або робити нотатки (див. пп.150-151). ЄСПЛ зауважив, що національні суди повинні забезпечити право обвинуваченого ефективно брати участь у розгляді справи та отримувати практичну й ефективну правову допомогу. У цьому випадку використання заходів безпеки не виправдано будь-якими конкретними загрозами безпеці або питаннями забезпечення порядку в залі суду, але було рутинною справою. Також не було вжито жодних заходів для компенсації цих обмежень. Такі обставини переважали протягом усього часу слухання справи в суді першої інстанції, яке тривало понад 8 місяців, що негативно позначилося на справедливості розгляду в цілому. Звідси випливає, що під час слухання справи

[229] Посібник зі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – право на справедливий суд (кримінальний процесуальний аспект). Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2020 рік. Видання станом на 31.12.2019. С. 80. П. URL: Case-law guides (coe.int)

в суді першої інстанції права заявника на ефективну участь у розгляді та на отримання практичної та ефективної правової допомоги були обмежені. Ці обмеження не були ні необхідними, ні пропорційним. А тому ЄСПЛ дійшов висновку, що розгляд судом кримінальної справа проти заявника проведений з порушенням §1 та пп.«b» і «c» §3 ст.6 Конвенції[230].

З наведеної практики Суду переконливо вбачається, що про «достатність можливостей» в контексті статті 6(3)b можна стверджували лише в разі поміщення підозрюваного, обвинуваченого в «адекватні» умови задля належної концентрації для вивчення матеріалів. Більше того, стороною обвинувачення та національними судами повинні бути враховані наступні обставини: чи утримується підозрюваний, обвинувачений під вартою, належність умов камери з огляду на реальну можливість для сну, читання, підготовки нотаток.

Як вже зазначалось право підозрюваного, обвинуваченого на достатні час та можливості для підготовки позиції захисту тісно корелює з іншими правами, переліченими в ст. 6(3) Конвенції.

Підпункти (c), (d) і (e) п. 3 ст. 6 Конвенції гарантують «кожному обвинуваченому у вчиненні кримінального правопорушення» право «захищати себе особисто», «допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали» і «одержувати безоплатну допомогу перекладача, якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею», а тому важко зрозуміти, як особа могла би реалізувати ці права без присутності під час розгляду справи (див. рішення ЄСПЛ у справах «Колоцца (Colozza) проти Італії» від 12.02.85 р. (§ 27); «Т. проти Італії» від 12.10.92 р. (§ 26), «F.C.B. проти Італії» від 28.08.91 р. (§ 33) та «Сейдовіч (Sejdovic) проти Італії» від 01.03.06 р. (§ 81))[231].

Надалі слід розглянути питання співвідношення права на «достатні можливості» із правом, закріпленим в ст. 6(3)d Конвенції, зважаючи на те, що

---

[230] Дроздов О. М. Ближче до захисту. *Закон і Бізнес.* № 7 (1305). 18.02-24.02.2017. URL: https://unba.org.ua/publications/2198-blizhche-do-zahistu.html

[231] Дроздов О., Дроздова О. Аналітичний огляд окремих рішень, ухвалених ЄСПЛ протягом лютого 2017 року. *Вісник Національної асоціації адвокатів України.* 2017. № 5(33). С. 41

останнє не розглядається у Конвенції як елемент права на «достатні можливості».

Ще один з аспектів принципу рівності сторін розкривається при реалізації статті 6 (3) (d) Конвенції, згідно з якою кожен, кого обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, має право «допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що свідків обвинувачення». Відповідно до судової практики ЄСПЛ це означає не лише однакове ставлення до обвинувачення й захисту, «але й те, … що заслуховування свідків має бути змагальним у цілому». Отже, за звичайних обставин всі свідчення мають «надаватися в присутності обвинуваченого на публічному слуханні в змагальному порядку», а органи держави повинні вживати «всіх розумних заходів» для забезпечення присутності свідка на судовому слуханні справи, для уможливлення безпосереднього допиту такого свідка[232]. Щодо виклику свідків обвинуваченому необхідно забезпечити такі ж можливості, які є у обвинувачення.

Усталена позиція ЄСПЛ полягає в тому, що підсудному мають бути надані достатні й належні можливості для спростування показань свідка, який свідчить проти нього, і допиту такого свідка, або тоді, коли такий свідок дає показання, або на пізнішому етапі[233].

У справі **Craxi v. Italy**[234] заявник скаржився, зокрема, на порушення ст. 6(1) та 6(3)b, 6(3)d Конвенції. Заявник нарікав на недостатність часу та можливостей для підготовки захисту, також наголошував на тому, що його

---

[232] Кейп Ед, Намарадзе Заза. Ефективність захисту у кримінальному процесі у країнах Східної Європи. Болгарія, Грузія, Литва, Молдова, Україна Київ : Міжнар. фонд «Відродження», 2012. С. 86-87 з посиланням на ECtHR 6 December 1988, Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain, No. 10590/83, para. 78., ECtHR 15 June 1992, Lüdi v. Switzerland, No. 12433/86, para. 47; ECtHR 28 February 2006, Krasniki v. Czech Republic, No. 51277/99, para. 75, і ECtHR 20 January 2009, Al-Khawaja and Tahery v. UK, Nos. 26766/05 and 22228/06, para. 34., ECtHR 17 February 2011, Kononenko v. Russia, No. 33780/04, para. 64

[233] Там же, з посиланням на ECtHR 15 June 1992, Lüdi v. Switzerland, No. 12433/86, para. 49; ECtHR 20 September 1993, Saïdi v. France, No. 14647/89, para. 43; ECtHR 23 April 1997, Van Mechelen and Others v. Netherlands, Nos. 21363/93; 21364/93; 21427/93; 22056/93, para. 51; and ECtHR 14 December 1999, A.M. v. Italy, No. 37019/97, para. 25

[234] Case of Craxi v. Italy, Appl. 34896/97, Judgment of the ECHR, 05 December 2002. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60812

можливість допитувати особисто та вимагати допиту свідків сторони обвинувачення була обмежена. Що стосується допиту свідка, Суд зазначив, що покази свідка, які були оголошені у суді першої інстанції з огляду на неможливість встановити місцезнаходження свідка, не призвели до засудження заявника. Відсутність можливості допитати даного свідка не обмежувала право на вимогу або допит свідків сторони обвинувачення. Більше того, на цій стадії процесу заявник не вказав на необхідність в допиті цього свідка з метою встановлення істини і не заявив про те, що непроведення такого допиту порушить його право на захист. У зв'язку з цим, Суд не став аналізувати питання про те, чи дійсно місцезнаходження згаданого свідка було неможливо встановити.

В той же час з матеріалів справи вбачається, що заявника було засуджено виключно на підставі показів інших обвинувачених, які відмовилися свідчити перед судом та особи, котра вже померла на момент судового розгляду. Тобто, заявник та його захисники були позбавлені можливості допитати осіб, показання яких стали підґрунтям для засудження заявника.

Разом з тим, захисники заявника не заперечували у національному суді першої інстанції проти долучення показань згаданих осіб до матеріалів справи. Однак Суд вказав, що оскільки долучення вказаних показів до матеріалів справи відбулося відповідно до норм національного законодавства, то навіть за умови висунення заявником чи його представниками якихось заперечень щодо цього, вони малоймовірно були б взяті до уваги судом. Врахувавши наведене, а також те, що заперечення заявника проти долучення таких показів до матеріалів справи мали місце в апеляційному та касаційному провадженнях, Суд не дійшов висновку, що заявник відмовився від свого права на допит свідків сторони обвинувачення на стадії розгляду справи судом першої інстанції. Тому Суд постановив, що мало місце порушення ст. 6 (1) та 6(3)d Конвенції.

У справі **«Жуковський проти України»**[235] заявник скаржився на порушення ст. 6(1), 6(2), ст. 6(3)b та 6(3)d Конвенції, вказуючи на несправедливість провадження та ненадання йому можливості допитати свідків у його справі або вимагати, щоб їх допитали. Суд, проаналізувавши обставини справи дійшов до наступних висновків. Національні органи влади повинні докласти «усіх розумних зусиль» для забезпечення явки свідка для безпосереднього допиту в суді першої інстанції. Стосовно відсутності можливості допитати свідків у присутності обвинуваченого або його захисника, Суд вказав, що «пункт 1 статті 6 у поєднанні з пунктом 3 вимагає від Договірних Сторін вжити позитивних заходів, зокрема, для того, щоб дати обвинуваченому змогу допитати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали».

В той же час у справі **Kurup v. Denmark**, захисник не мав права відкривати відомості стосовно певних свідків своєму підзахисному. Суд не розглянув вказане як обмеження, яке зачіпало право заявника на підготовку позиції захисту до такої міри, що могло б спричинити порушення статті 6 (3) b або d Конвенції. Однак будь-які такі обмеження повинні бути не більше ніж суворо необхідними та пропорційними визначеним ризикам[236].

Разом з тим, слід звернути увагу і на ситуацію, коли Суд констатував відсутність порушення права. У справі **«Гарбуз проти України»**[237] заявник доводив, що його права за пунктом 1 та підпунктом «d» пункту 3 статті 6 Конвенції були порушені у зв'язку з тим, що національні суди посилалися на показання свідка П. (потерпілого), понятих та Т.В.С. У своїх первинних доводах він зазначив, що суд першої інстанції не забезпечив присутність цих свідків у судовому засіданні, й, отже, він не мав можливості допитати їх. У своїх зауваженнях у відповідь на зауваження Уряду заявник стверджував, що

---

[235] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Жуковський проти України» від 3 березня 2011 року. Заява № 31240/03. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_714#Text

[236] Mole Nuala, Harby Catharina. The right to a fair trial – A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights. 2006. Human rights handbooks, No. 3. P. 60-61. URL: https://rm.coe.int/168007ff49

[237] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гарбуз проти України» від 19 лютого 2019 року. Заява № 72681/10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d87#Text

«пройшов значний проміжок часу, перш ніж допит більшості свідків став можливим, що вплинуло на здатність свідків підтвердити свої показання чи відтворити по пам’яті події слідчих дій, в яких вони взяли участь». Будь-яких інших доводів щодо цього він не надав. Уряд доводив, що насправді П. був допитаний під час судового розгляду справи. Стосовно інших свідків Уряд зазначив, що засудження заявника ґрунтувалося на різних доказах, а оцінка доказів, у першу чергу, була предметом регулювання національного законодавства та національних судів. Незважаючи на численні повістки про виклик у судове засідання, місцезнаходження понятих та інших свідків встановити не вдалось, оскільки за їхніми адресами їх не було. У цій справі поняті спостерігали, як працівники міліції помічали банкноти, що мали бути використані як хабар, і згодом виявили банкноти біля кабінету заявника, а сліди порошку, яким були помічені банкноти, на руці та кишені заявника. Вони підписали відповідні протоколи, складені працівниками міліції, в яких були задокументовані ці факти. Протоколи були представлені як докази проти заявника, а працівники міліції, які їх склали, були допитані під час судового розгляду. До того ж, події були зафіксовані на відеокамеру й їхній запис був представлений в якості доказу. Суд, перш за все, зазначив, що, як вбачається, суд першої інстанції неодноразово викликав цих свідків та звертався за допомогою до міліції та прокуратури забезпечити їхню присутність. Заявник не вказав на які-небудь недоліки у цих спробах. Суд доходить висновку, що існувала поважна причина їхньої неявки у судове засідання та визнання допустимим доказом їхніх показань, наданих під час досудового слідства. Національні суди не надали коментарів щодо конкретної ролі цих показань у визнанні заявника винним. Заявник також не надав жодних зауважень щодо цього. Зі свого боку Суд зазначає, що ці показання безумовно не були «єдиним» доказом проти заявника. Нічого не вказує на те, що вони були «вирішальними» для результату розгляду справи. У будь-якому разі існували достатні врівноважуючі фактори, здатні компенсувати недоліки, з якими у результаті зіткнулася сторона захисту. По-перше, під час провадження заявнику було

надано повну можливість викласти власну версію подій, поставити під сумнів достовірність показань цих свідків та вказати на будь-які неузгодженості в їхніх показаннях, навіть, якщо нічого не вказує на те, що він взагалі намагався зробити це. По-друге, існували численні підтверджуючі докази, у тому числі показання П. та працівників міліції, речові докази та результати експертиз, а також власні зізнавальні показання заявника.

Таким чином, право підозрюваного, обвинуваченого на достатні можливості, як аспект більш ширшого права, передбаченого ст. 6 (1) Конвенції, перебуває у тісній кореляції із правом, гарантованим ст. 6 (3)d Конвенції, яке теж є однією із складових права, передбаченого ст. 6 (1) Конвенції. При реалізації права на конфронтацію, право на достатні можливості для підготовки позиції захисту виступає допоміжним.

Право на «належні можливості» як таке не включає ні права за власним вибором призначати експерта, що свідчитиме в суді, ні права призначати іншого або альтернативного експерта (Boenisch v. Austria, п. 28-35; «Брандштеттер», п. 41-69)[238].

У справі **«Bricmont v. Belgium»** (постанова від 7 липня 1989 року) заявник, якого звинувачували у фінансових махінаціях, наполягав на проведенні аудиту бухгалтерських документів. Суд, однак, відмовив у проведенні такої експертизи на тій підставі, що заявник сам визнавав, що багато операцій узагалі не записувалися і, відповідно, аудитор не зміг би отримати повної і точної картини того, що відбувалося. Європейський суд у цій справі розглянув скаргу за статтею 6, § 3 (b), Конвенції, яка говорить про «часу і можливості для підготовки захисту»[239].

---

[238] Віткаускас Д., Диков Г. Захист права на справедливий суд відповідно до Європейської конвенції з прав людини. Посібник для юристів 2-ге видання. Рада Європи. 2017. С. 144. URL: https://newcriminalcode.org.ua/article/zahyst-prava-na-spravedlyvyj-sud-vidpovidno-do-yevropejskoyi-konventsiyi-z-prav-lyudyny-posibnyk-i37

[239] Стандарты справедливого правосудия (международные и национальные практики) / кол. авторов ; под. ред. д. ю. н. Т.Г. Морщаковой. Москва: Мысль, 2012. С. 368. URL: http://kalinovsky-k.narod.ru/b/Morshakova_min.pdf

У вже згаданій справі **G.B. v. France**[240]**,** де заявник скаржився на порушення ст. 6 (1), зокрема принципу рівності засобів, у взаємозв'язку із ст. 6(3) b Конвенції, розглядалось питання стосовно відмови національного суду щодо отримання альтернативного висновку експерта. Так, Суд, посилаючись на свою практику, зауважив, що сам факт того, що експерт висловлює іншу думку, аніж у своїй письмовій заяві, не є порушенням принципу справедливого судового розгляду, та право на справедливий судовий розгляд не вимагає, аби національний суд призначав на прохання захисту іншого експерта, навіть якщо думка експерта, призначеного стороною захисту, підтверджує позицію сторони обвинувачення. Однак, в даній справі експерт не лише висловив іншу думку, аніж викладену у своєму письмовому звіті - він повністю змінив свою думку під час одного і того ж слухання: переглянувши нові докази (за чверть години), прийняв вкрай несприятливу позицію щодо заявника. Суд також зазначив, що заявником додатково була подана заява щодо отримання альтернативного висновку. Хоча важко встановити, який вплив думка експерта могла мати на оцінку присяжних, Суд звернув увагу на ймовірність того, що такий різкий поворот неминуче міг надати особливої ваги саме думці експерта (пп.64-69).

Беручи до уваги ці конкретні обставини, Суд дійшов висновку, що вимоги справедливого судового розгляду були порушені, а права сторони захисту не дотримувалися, що свідчить про порушення пункти 1 та 3 (b) статті 6 Конвенції у взаємозв'язку.

Також Суд висловлював позиції, що «сам факт, що відповідні експерти найняті однією із сторін, не є достатнім для того, щоб зробити провадження несправедливим. Суд пояснив, що, хоча цей факт може викликати побоювання щодо нейтральності експертів, таке побоювання, яке має певне значення, не є вирішальним. Проте вирішальною є позиція, яку займають експерти протягом усього провадження, спосіб, у який вони виконують свої функції, і спосіб, у який судді оцінювали експертну думку. Проте, правила щодо допустимості

---

[240] Case of G.B. v. France, Appl. no. 44069/98, Judgment of the ECHR, 2 October 2001. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59690

доказів не повинні позбавляти сторону захисту можливості ефективно оскаржити висновки експерта, зокрема, шляхом надання або отримання альтернативних висновків та звітів. За певних обставин відмова у прийнятті альтернативної експертизи у якості доказів може розглядатися як порушення статті 6 § 1 (Stoimenov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, § 38; Matytsina v. Russia, § 169), оскільки може бути складно оскаржити висновок експерта без допомоги іншого експерта у відповідній сфері (Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia, § 187)»[241].

Таким чином, до можливостей, які підпадають під «необхідні» для сторони захисту також можна віднести право на отримання альтернативного висновку експерта, особливо за обставин квапливої неочікуваної зміни позиції експерта, висновок якого перебуває у матеріалах справи[242].

О. Крикунов, Н. Карпінська досліджуючи питання експертиз у кримінальному провадженні, дійшли висновку, що хоча у тексті ст. 6 Конвенції інститут судової експертизи не згаданий, однак ознайомлення із доступними рішеннями Суду дозволяє зауважити, що оцінка дотримання права особи на справедливий суд залежить, поміж іншим, і від проведення експертизи (у т.ч. альтернативної), можливостей впливати на вибір особи експерта, брати участь у проведенні експертизи та допиті експерта[243].

Окремої уваги заслуговую віднесення права на незалежну та неупереджену медичну експертизу до можливостей, необхідних до підготовки захисту. Так, Trechesel стверджує, що поки нема рішення яке б вказувало на дане право, як на одну з можливостей в контексті ст. 6(3)b Конвенції. Однак,

---

[241] Посібник зі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – право на справедливий суд (кримінальний процесуальний аспект). Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2020 рік. Видання станом на 31.12.2019. С. 35. П. 153. URL: Case-law guides (coe.int)

[242] Marchenko Tetiana. The right of the accused to have adequate time and facilities for the preparation of his / her defence in ECHR's decisions: the main criteria to be considered by national courts. *Evropský Politický a Právní Diskurz*. 2021. V. 8, Iss. 1. P. 77. URL: https://eppd13.cz/?page_id=1653

[243] Крикунов О., Карпінська Н. Практика Європейського суду з прав людини щодо експертиз у кримінальному провадженні. *Історико-правовий часопис.* 2016. №2 (8). С. 146

«можливості» повинні також включати доступ до отримання «медичних» доказів[244].

Тож, аналіз практики Суду дозволяє виділити наступні «компоненти / аспекти» права на достатні можливості для підозрюваного, обвинуваченого з метою підготовки ефективного захисту:

1. Можливість підозрюваного, обвинуваченого віч-на-віч з дотриманням правил конфіденційності зустрічатися, радитись, готувати позицію захисту зі своїми захисниками. При цьому, задля ефективного захисту кількість зустрічей не може бути обмеженою та носити «дозвільний» характер на кшталт видачі перепусток зі сторони правоохоронців.

2. Можливість безперебійного конфіденційного листування із захисником без втручання та нагляду зі сторони правоохоронців.

3. Можливість просити заміни захисника у випадку його неефективності або ж абсентеїзму. У разі заміни захисника мати достатню можливість комунікації з ним для вироблення позиції захисту. У разі призначення захисника державою, повинна бути врахована реальна можливість такого захисника повноцінно брати участь у справі.

4. Можливість захисника максимально активно брати участь у проведенні процесуальних дій, коментувати, заперечувати, скаржитись на дії представників органів, що проводять досудове розслідування, клопотати про перенесення судового засідання у разі наявності на те вагомих підстав. Додатково захиснику повинна надаватись реальна / не ілюзорна можливість взяти участь у судовому засіданні із врахуванням зі сторони судових органів його завантаженості / щільності графіку роботи.

5. Можливість підозрюваного, обвинуваченого бути не лише присутнім в судовому засідання, але й брати в ньому участь та слідкувати за судовим розглядом, можливість ознайомитись під час судового засідання з матеріалами, які демонструються. При цьому, заходи на кшталт утримання

---

[244] Trechsel Stefan. Human Rights in Criminal Proceedings. Oxford, New York : Oxford Univ. Press, 2005. p. 237.

обвинуваченого із застосуванням скляного бар'єру, що значною мірою впливає на комунікацію із захисником та можливість користування нотатками повинно бути детально обґрунтовано та виправдано, із застосуванням компенсаційних заходів зі сторони держави[245].

6. Належні умови утримання, які б дозволяли обвинуваченому концентруватися, не зазнавати перевтоми та застосовувати розумову спритність при захисті своєї позиції.

7. Право на отримання та використання у судовому процесі альтернативного експертного висновку в разі наявності на те вагомим підстав. Можливості впливати на вибір особи експерта, брати участь у проведенні експертизи та допиті експерта.

8. Забезпечення доступу та права на ознайомлення із матеріалами провадження на усіх його етапах (детально проаналізовано у наступному підрозділі).

Окремо необхідно звернути увагу на важливість забезпечення права обвинуваченого на достатні можливості для підготовки позиції захисту при реалізації прав, передбачених ст. 6(3) d Конвенції. Зокрема, стороні захисту повинні бути забезпечені рівні можливості із стороною обвинувачення щодо допиту свідків обвинувачення та виклику й допиту свідків захисту.

Забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого на достатні можливості для підготовки позиції захисту є також вкрай необхідним при реалізації права на отримання допомоги перекладача, гарантованого ст. 6(3)e Конвенції. Такі можливості обвинуваченого, як доступ та комунікація із перекладачем з метою підготовки позиції захисту є невід'ємними компонентами права на захист та індикаторами дотримання принципу equality of arms.

Тож, вироблена роками практика Суду свідчить про те, що право обвинуваченого на достатні можливості для підготовки позиції захисту

---

[245] Марченко Т.Ю. Сутність права обвинуваченого на достатній час та можливості для підготовки свого захисту у світлі практики Європейського суду з прав людини за 2019 рік. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 552

наділене двоякою природою: з одного боку, воно може розглядатись як абсолютно самостійна гарантія захисту, з іншого ж, – допоміжнім, інколи навіть «інтегрованим», компонентом інших більш словесно конкретизованих гарантій, закріплених, зокрема, у ст. 6(3)c, 6(3)d та 6(3)e Конвенції, які, в свою чергу, виступають невід'ємними аспектами права на справедливий судовий розгляд.

Доцільно розглянути релевантні норми в національному законодавстві та практичні аспекти реалізації в Україні вказаних «складових» права на достатні можливості підозрюваного, обвинуваченого для підготовки позиції захисту. Відмітимо, що текстуально у КПК України відсутнє право із назвою, аналогічною конвенційній, тобто право підозрюваного, обвинуваченого мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту. Проте, це право у підозрюваного, обвинуваченого в Україні, без сумніву, є, оскільки випливає із інших закріплених у КПК України прав та має, відповідно, в силу цього, комплексний характер. До елементів права мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту, за КПК України можна віднести такі права: надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України (ст. 20 КПК України); на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту - мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату (ст. 42 КПК України) (відмітимо, що ці права окремо вказані у Конвенції, проте, як вказувалося вище, правова допомога є необхідною умовою реалізації права

мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту); право на конфіденційність спілкування з захисником (ст. 14; п. 3 ч. 3 ст. 42 КПК України; ч. 5 ст. 258 КПК України, ст. 133У «Про попереднє ув'язнення»[246]); давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати, збирати і подавати докази, брати участь у проведенні процесуальних дій, ставити запитання, подавати заперечення та зауваження (ст. 42 КПК України); окремо для обвинуваченого – право збирати і подавати суду докази; висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження; виступати в судових дебатах; брати участь під час судового розгляду у допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення та ін. (ч. 4 ст. 42 КПК України). Вкрай важливо, що дане право закріплене в КПК України, позаяк «право конфронтації є одним із виразників принципу рівності засобів, який випливає з принципу справедливого судового розгляду. Існування даного інституту переслідує декілька цілей: забезпечення права на захист від необґрунтованого обвинувачення; перевірка та забезпечення достовірності доказів, викладених у показаннях свідка обвинувачення (в тому числі потерпілого, іншого обвинуваченого, висновках і поясненнях експерта), шляхом надання обвинуваченому відповідної й належної можливості оспорювати показання будь-яких свідків, які показують проти нього»[247].

За загальним правилом, захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює. Вищезазначені положення національного законодавства формально, дещо декларативно вміщують в собі попередньо виділені «компоненти / складові» права на достатні можливості для сторони захисту.

---

[246] Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30.06.1993 № 3352-XII. Редакція від 08.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text

[247] Мудрак І.В. Практика ЄСПЛ щодо порушення права конфронтації та проблематика реалізації підпункту (d) пункту 3 статті 6 КЗПЛ у кримінальному провадженні України. *Альманах міжнародного права.* 2018. Вип. 19. С. 66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2018_19_10

В той же час, на практиці виникає ряд практичних проблем, особливо в процесі доказування, які потребують нагального вирішення, про які буде йти мова далі.

З аналізу Попереднього звіту за результатами дослідження проблемних питань, що виникають у сторони захисту при застосуванні нового кримінального процесуального законодавства, можна виділити наступні випадки порушення прав захисника на конфіденційне побачення, зокрема, ненадання окремого приміщення для конфіденційного побачення, присутність під час конфіденційного побачення з захисником інших осіб (конвой, оперативні працівники, слідчі та ін.), обмеження в часі проведення конфіденційного побачення[248].

Вказане свідчить саме про відсутність тих самих достатніх та реальних можливостей для сторони захисту, про які йде мова в ст. 6 (3)b Конвенції.

Варто погодитись з О. Винокуровим, що «відсутність нормативно закріпленого порядку, за якого забезпечується візуальний контроль уповноваженої особи за зустрічами між захисником та підозрюваним (обвинуваченим), а також відсутність у вітчизняних слідчих ізоляторах (надалі – СІЗО) та ізоляторах тимчасового тримання (надалі – ІТТ) спеціальних приміщень, які могли б забезпечити такий контроль в умовах, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування, можуть призвести до порушення гарантій адвокатської таємниці»[249].

М.А. Погорецький та М.М. Погорецький шляхом комплексного аналізу рішень ЄСПЛ щодо гарантії адвокатської таємниці у кримінальному процесі класифікували їх на три групи: «а) контроль адвокатської кореспонденції («Ердем проти Німеччини», «Із проти Швейцарії», та ін.); б) обшук в офісі адвоката («Німітц проти Німеччини», «Ромен і Шміт проти Люксембургу»; «Колесніченко проти Росії»; «Головань проти України» та ін.); в)

---

[248] 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, Л.М. Лобойко, З.М. Саідова. К.: Москаленко О.М., 2014. С. 15-16. URL: https://rm.coe.int/16802e8dad

[249] Винокуров О. Проблеми реалізації права захисника на конфіденційне побачення з підозрюваним. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2016. Червень. С. 187-190. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/3/40.pdf

конфіденційність спілкування адвоката з довірителем («Кемпбелл і Фелл проти Об'єднаного Королівства»)»[250].

Порушення вказаних гарантій абсолютно нівелює принцип рівності сторін та ефективність захисту в цілому. Як свідчить практика ЄСПЛ, навіть мінімальні втручання в конфіденційне спілкування між захисником та підозрюваним, обвинуваченим зводять сутність самого захисту нанівець.

Досліджуючи питання участі захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні кримінальних проваджень щодо неповнолітніх під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій у своєму дисертаційному дослідженні О.Ю. Лань звертає увагу, що одними із проблемних питань є «порушення права захисника на конфіденційне побачення з неповнолітнім до першого допиту; незалучення слідчими, прокурорами захисників неповнолітніх під час проведення допиту…; відсутність у кримінальному процесуальному законодавстві порядку ознайомлення прокурором захисника як ініціатора проведення негласної слідчої (розшукового) дії з отриманими результатами; наявність у КПК України заборони щодо виготовлення копій протоколів про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та додатків до них; …недосконаліть процесуальної форми отримання доказів захисником шляхом подання адвокатського запиту; … тривалість процедури розгляду клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю». Кожен із недоліків, про які зазначає дослідник свідчить про потенційне порушення права підозрюваного, обвинуваченого на достатній час та можливості для підготовки захисту[251].

Варто погодитись, що національне законодавство потребує вдосконалення з огляду на практику ЄСПЛ, «оскільки існують стандарти, що не знайшли свого закріплення в КПК України: вручення обвинуваченому у

---

[250] Погорецький М.А., Погорецький М.М. Гарантії адвокатської таємниці у рішеннях Європейського суду з прав людини та їх імплементаційний вплив на кримінальне процесуальне законодавство України і правозастосовну практику. *Вісник кримінального судочинства.* 2016. № 2. С. 85

[251] Лань О.Ю. Захисник як суб'єкт доказування у досудовому розслідуванні кримінальних проваджень щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. С. 169-170

перекладі його рідною мовою або іншою мовою, якою він володіє, принаймні тих процесуальних документів, під якими він ставить свій підпис; надання можливості вільного вибору захисника, у тому числі у випадках його залучення за призначенням; покладення на державу відповідальності за забезпечення реального (не ілюзорного) захисту підозрюваного, обвинуваченого, оскільки саме по собі його призначення не забезпечує надання ефективної професійної правничої допомоги»[252]. Додатково, до недопрацювань КПК України можна віднести невдалість формулювання про вимогу відповідності висновку спеціаліста висновку експерта; відсутність процедури залучення спеціаліста та критеріїв визначення його кваліфікації[253], що неабияк впливає на кримінально-процесуальне доказування.

Безперечно достатні можливості для підозрюваного, обвинуваченого мають право на життя за умови забезпечення ефективним захистом.

Однак законодавець не надав можливості обвинуваченому обирати на власний розсуд адвоката у разі призначення останнього через систему надання правничої допомоги. В той же час, у Стандартах якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі[254] передбачено, що адвокати, які надають БВПД, після призначення повинні провести конфіденційну зустріч з клієнтом. У разі неналежного виконання адвокатом контрактних зобов'язань, Регіональний центр БВПД може замінити його, у тому числі на підставі звернення від підозрюваного/обвинуваченого, хоча порядок заміни і залишається не дуже чітким[255].

---

[252] Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції: монографія / за науковою редакцією д.ю.н., проф. О. В. Капліної. Харків : Оберіг, 2018. С. 225

[253] Главюк І.В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків: теорія і практика. Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні: колективна монографія [Текст] / І.Серкевич, Н.Устрицька, В.Навроцька та ін.: за ред.: І.Главюк, Н.Лащук. Львів: ПП «Видавництво «БОНА», 2021. С. 281

[254] Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі, затверджені Наказом Міністерства юстиції України від 25 лютого 2014 р. № 386/5 та зареєстровані Міністерством юстиції 26 лютого 2014 р. під № 337/25114. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0337-14#Text

[255] Оцінювання системи безоплатної вторинної правової допомоги в Україні у світлі стандартів і передового досвіду Ради Європи. Звіт, підготовлений в межах проекту Ради Європи «Подальша підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні», фінансованого урядом Данії. 2016. С. 42-43. URL: https://rm.coe.int/16806ff4a9

Як свідчить вивчення й аналіз судової практики непоодинокими є випадки недотримання слідчими, прокурорами та судами процесуального порядку залучення захисника, відмови від нього або його заміни, що призводить до порушення права на захист учасників кримінального процесу[256].

Так, пропонується внести зміни до підзаконних актів, запровадивши чіткий порядок заміни адвокатів, які надають БПД, у тому числі через неякісні послуги[257]. Вважаємо, що така пропозиція є доречною, позаяк її реалізація зможе попередити / завадити порушенню права на достатні можливості обвинуваченого для підготовки свого захисту.

Окремою проблемою виступає і відсутність належних умов для ознайомлення з матеріалами провадження, про що регулярно згадують у своїх працях науковці.

Законодавче забезпечення права сторони захисту на скаргу під час досудового розслідування відповідно до КПК України не здатне в повній мірі забезпечити додержання загальних засад кримінального провадження. Більш детально недоліки законодавства та практичного правозастосування розкрито у дисертаційному дослідженні М.М. Ольховської[258].

Окремою складовою права на достатні можливості для підготовки захисту варто розглядати право безпосередньої участі підозрюваного, обвинуваченого при розгляді його справи.

Обвинувачений може захищатися самостійно або за посередництвом обраного ним самим захисника, ці два види захисту (особисто та за посередництвом адвоката) не є взаємовиключними. Обвинувачений, який користується допомогою адвоката, має право інструктувати адвоката щодо

---

[256] Єрохін В. В., Юхно О. О. Захисник як учасник кримінального провадження: монографія. За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна. Харків: Панов, 2018. С. 207

[257] Оцінювання системи безоплатної вторинної правової допомоги в Україні у світлі стандартів і передового досвіду Ради Європи. Звіт, підготовлений в межах проекту Ради Європи «Подальша підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні», фінансованого урядом Данії. 2016. С. 51. URL: https://rm.coe.int/16806ff4a9

[258] Ольховська М.М. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності процесуальних осіб стороною захисту під час досудового розслідування: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2017. С. 196

ведення його справи в межах його професійних обов'язків, а також давати свідчення від свого власного імені[259].

Саме участь у судовому засіданні дає реальну можливість обвинуваченому виступити проти обвинувачення та доказів проти нього та особисто спростувати їх, представити та захистити перед судом свою версію подій, що, в свою чергу, дозволяє суду встановити прямий і неопосередкований «зоровий контакт».

Особиста участь обвинуваченого в суді є одним із атрибутів змагального процесу, і це обумовлює застосування та здійснення інших прав. Задля спростування обвинувачення, обвинувачений повинен мати можливість особисто брати участь у процесі незалежно від того, використовує він своє право бути представленим захисником або захищатись особисто[260].

Обов'язкової реалізації потребує безперебійна участь захисника як в окремих процесуальних діях, так і впродовж усього розгляду справи.

Участь захисника в окремій процесуальній дії розглянуто не лише як засіб забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого на захист, а й як гарантію здійснення кримінального провадження в цілому, адже без його участі в деяких випадках подальший рух кримінального провадження є неможливим[261].

Саме активна участь захисника дає змогу говорити про забезпечення підозрюваного достатніми можливостями в т.ч. в процесі збирання доказів задля підготовки позиції захисту.

Деякі адвокати висловили занепокоєння через те, що слідчі, прокурори і судді не схвалюють дуже активної поведінки з боку захисників. Справа у тому, що «поміркована» поведінка адвоката, в тому числі шляхом ненаголошення на певних процесуальних порушеннях тощо, може привести до судового рішення з

---

[259] Головко О. П. Право підсудного захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним самим захисника в міжнародному кримінальному процесі. *Форум права.* 2012. № 4. С. 234

[260] Prof. JUDr. Jiri Jelinek, CSc. The accused and their right to personal participation at the court proceedings in the Czech criminal procedure. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія Право. 2017. Випуск 46. Том 2. С. 90

[261] Єрохін В. В., Юхно О. О. Захисник як учасник кримінального провадження: монографія. За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна. Харків: Панов, 2018. С. 209

мінімальною мірою покарання. Натомість активна поведінка адвоката може, навпаки, погіршити ситуацію. З огляду на вказане та у розрізі «достатніх можливостей» підтримуємо рекомендації стосовно проведення спільних навчальних заходів із залученням суддів, адвокатів, прокурорів. А також те, що Стандарти якості необхідно переглянути і включити додаткові положення, зокрема, про збирання доказів і підготовку до допиту свідків; судові органи повинні бути залучені до переліку зацікавлених сторін, з якими будуть проведені консультації щодо перегляду[262].

О. Яновська переконана, що до судових дебатів сторона захисту фактично позбавлена можливості представити свою правову позицію. Дослідником пропонується надати процесуальну можливість стороні захисту перед початком судового розгляду подавати суду заперечення на обвинувальний акт та оголошувати їх після оголошення прокурором обвинувального акта[263].

Дійсно з точки зору «оформлення» судового процесу така опція могла б формально урівняти сторони справи до прикладу в очах присяжних, надати суду попереднє уявлення про позицію сторони захисту більш обширно вже на початку судового розгляду, а стороні захисту задекларувати свої наміри щодо спростування обвинувачення.

Окремої уваги заслуговує питання заявлення клопотань стороною захисту. Як вже було зазначено вище, практика ЄСПЛ свідчить про те, що можливість заявлення клопотань є однією із складових права на достатні можливості сторони захисту для підготовки позиції у справі.

В своєму дисертаційному дослідженні Н.Л. Боржецька обґрунтовує необхідність доповнення ст. 290 КПК України в частині заявлення клопотань задля належного його врегулювання на нормативному рівні. Так, науковцем пропонується прямо передбачали право заявляти клопотання слідчому, прокурору про виконання будь-яких процесуальних дій та прийняття

---

[262] Оцінювання системи безоплатної вторинної правової допомоги в Україні у світлі стандартів і передового досвіду Ради Європи. Звіт, підготовлений в межах проекту Ради Європи «Подальша підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні», фінансованого урядом Данії. 2016. С. 66. URL: https://rm.coe.int/16806ff4a9

[263] Яновська О. Г. Правова позиція захисту в кримінальному провадженні: шляхи відстоювання у процесі доказування. *Право України.* 2014. №10. С129

процесуальних рішень, зокрема, підозрюваним, його захисником як під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, так і після ознайомлення з матеріалами досудового розслідування і до моменту надання копії обвинувального акта та копії реєстру матеріалів досудового розслідування вищеназваним суб'єктам провадження, а також обов'язок слідчого, прокурора розглянути такі клопотання, та містили вказівку на ст. 220 КПК України, як таку, що визначає порядок розгляду клопотань під час досудового розслідування[264][265].

Варто погодитись з Н.Л. Боржецькою, що можливості, необхідні для підготовки захисту передбачають також можливість підготовки клопотань[266], адже «заявлення клопотань … не лише один із дієвих, а й найпоширеніший засіб захисту у формі участі в доказуванні взагалі та на досудовому слідстві зокрема»[267]. А відтак, вважаємо, право на звернення з клопотанням на етапі досудового розслідування повинно бути чітко та прозоро регламентоване в КПК України задля уникнення проблем із його реалізацією. Відмітимо, що наявність такого права певним чином підтвердив ККС ВС[268], вказавши на можливість проведення слідчих (розшукових) дій після відкриття матеріалів, хоча у професійній спільноті це рішення викликало доволі неоднозначну реакцію. Відповідно, слушною є думка, що ККС визнає право на заявлення клопотань на цьому етапі досудового розслідування (див., наприклад, постанови ККС від 27.12.2018 у справі №316/1995/15- к та від 26.08.2019 у справі №718/2663/17). Отже, ці клопотання, у тому числі й сторони захисту,

---

[264] Боржецька Н.Л. Форми закінчення досудового розслідування: правові, теоретичні та прикладні проблеми: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Острог, 2016. С. 91

[265] Боржецька Н. Л. Подання та розгляд клопотань на етапі завершення досудового розслідування. *Прикарпатський юридичний вісник. Збірник наукових праць.* Івано-Франківськ. 2014. Випуск 2(5). С. 182-190.

[266] Там же

[267] Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : монографія, 2-ге видання, змінене і доповнене. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. С. 399

[268] Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17 лютого 2021 року. Справа № 344/6630/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95067240

мають бути розглянуті та вирішені й у разі задоволення – проведено процесуальні, у тому числі слідчі (розшукові), дії[269].

При дослідженні працівниками прокуратури питання застосування практики Суду було зроблено висновок, що «правоохоронною та судовою системами України докладається недостатньо зусиль для приведення практики застосування національного законодавства до постулатів Конвенції…Часто обвинувачені у судовому засіданні заявляють клопотання не перебувати в скляному боксі, ізольовано від інших учасників процесу, а бути поряд зі своїм захисником, при цьому посилаючись на рішення Європейського суду з прав людини. Якщо сторона обвинувачення проти задоволення такого клопотання, то свою позицію необхідно підкріплювати нормами рішень Європейського суду з прав людини, посилаючись на конкретні приклади»[270].

Реалізація захисниками свого права на заявлення клопотань, в т.ч. стосовно умов утримання обвинуваченого в залі судового засідання, є вкрай втішними.

В той же час, з огляду на вказане, необхідним вбачається проведення тренінгів як для адвокатів, так і для сторони обвинувачення з метою вироблення практичного «путівника» для останніх при застосуванні рішень Суду не лише формально, але й ефективно з розумінням їх дійсного змісту та релевантності справі.

Реалізація права на ефективний захист, в т.ч. на достатні можливості для підготовки позиції у справі нерозривно пов’язана з процесуальним доказуванням.

Незважаючи на те, що у науковій площині питання встановлення єдиної дефініції для кримінального процесуального доказування поки не вирішено, притримаємось позиції М. А. Погорецького відповідно до якої доказування є

---

[269] Главюк І.В., Дроздов О.М. Чим відрізняється закінчення від завершення досудового розслідування з погляду допустимості доказів. *Закон і Бізнес.* 27.03—02.04.2021. №13 (1519). URL: https://zib.com.ua/ua/147094-chim_vidriznyaetsya_zakinchennya_vid_zavershennya_dosudovogo.html

[270] Лук’яненко Д.О., Білодід І.М. Застосування практики Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи:* матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції (13 червня 2018 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 118

нерозривним цілісним процесом, що полягає в отриманні доказів (пошуку і виявленні (вилученні) фактичних даних та їх джерел; перевірці, оцінці фактичних даних і їх джерел, їх процесуальному оформленні (закріпленні) й наданні фактичним даним та їх джерелам значення доказу у кримінальному провадженні) та їх використанні для встановлення фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження, в обґрунтуванні доказами своєї правової позиції сторонами кримінального провадження[271].

В цілях визначення впливу повноти реалізації права на достатні можливості підозрюваного, обвинуваченого для підготовки свого захисту на процес доказування у справі достатньо розуміти, що останнє вміщує збирання, перевірку та оцінку доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження».

«Основним змістом кримінального провадження є доказування, яке здійснюється сторонами, що повинні мати рівні можливості щодо збирання та подання до суду речей, документів та інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК. Змістом діяльності захисника, яка спрямована на спростування первинного обвинувачення, є збирання та подання доказів. Однак, сторона захисту у кримінальному провадженні не наділена владними повноваженнями щодо отримання доказів, а в окремих випадках участь сторони захисту у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій недостатньо регламентована законодавцем»[272].

У своїх доводах ЄСПЛ виходить з теорії «рівності зброї», тобто зрівнювання сторін не за кількісними ознаками наданих повноважень, а за процесуальним статусом в ході усього процесу, в тому числі і в суді. Сам принцип «рівності зброї» передбачає, що кожній зі сторін, серед іншого, повинна бути надана розумна можливість представляти свої докази таким

---

[271] Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України.* 2014. № 10. С. 22

[272] Аленін Ю.П. Участь захисника при проведенні слідчих (розшукових) дій: проблемні питання. *Адвокатура: минуле та сучасність:* матеріали V Міжнар. наук. конф. (14 листоп. 2015 р., м. Одеса) / уклад.: І.В. Гловюк, О.В. Малахова, Л.Ю. Чекмарьова; відп. за вип. М.М. Стоянов. Одеса: Юридична література, 2015. С. 6

чином, щоб вона не була поставлена в значно менш вигідне становище, ніж інша сторона[273].

Зазначене свідчить про те, що процес доказування не може бути повноцінним без ефективної реалізації стороною захисту права на захист, в т.ч. права на достатні можливості для підготовки позиції захисту, що є складовою принципу рівності сторін.

В той же час, слід погодитись, що «склалася парадоксальна ситуація: з одного боку КПК зобов'язує адвоката отримувати (збирати) докази невинуватості / пом'якшення та / або спростування, а з другого боку не надає певної процесуальної можливості повною мірою виконати покладені на нього обов'язки»[274].

У ході свого дослідження, М. Г. Моторигіна розробила анкету для з'ясування думки адвокатів щодо проблем, які виникають під час здійснення захисту у кримінальному провадженні. За результатами опитування на питання «Чи є необхідним розширення прав сторони захисту у процесі збирання доказів?» Більше 88% адвокатів вказали, що «так». Ще одним із запитань було «Чи обмежується на практиці право захисника мати конфіденційне побачення з підзахисним тривалістю побачень з обвинуваченим у СІЗО й ускладнюється порядком допуску адвоката до СІЗО» і більше аніж 62 % респондентів зазначили, що «так»[275].

Результати опитування чітко ілюструють, що існують перепони в процесі реалізації права на захист, зокрема, щодо достатніх можливостей на збирання доказів та доступу / конфіденційної комунікації захисника з обвинуваченим.

Про існуючі бар'єри в реалізації стороною захисту своїх прав в процесі доказування зазначають і науковці, практикуючі адвокати І.В. Гловюк та Д.В.

---

[273] Правові стандарти ЄСПЛ щодо доказів і доказування у кримінальному процесі. *Українське право.* 28.12.2016. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/pravovi-standarty-espl-shchodo-dokaziv-i-dokazuvannya-u-kryminal%60nomu-protsesi/

[274] Мазур О. Проблеми збирання доказів у кримінальному провадженні. Червень, 2020. URL: https://tymp.com.ua/problemy-zbyrannya-dokaziv-u-kryminalnomu-provadzhenni/

[275] Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції: монографія / за науковою редакцією д.ю.н., проф. О. В. Капліної. Харків : Оберіг, 2018. С. 279

Пономаренко, вказуючи, що «витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей стороною захисту є ускладненим, адже належний процесуальний механізм, який гарантував би можливість отримання витребуваного, у Кримінальному процесуальному кодексі України не виписаний». Науковці також вказують на практичну неефективність норм, які надають право стороні захисту ініціювати проведення слідчих дій. Доопрацювання також потребують норми стосовно врегулювання питання участі сторони захисту у розгляді слідчим суддею, судом клопотання про проведення обшуку за ініціативою сторони захисту, отримання висновку експерта[276].

Усі ці аспекти нерозривно пов'язані із реалізацією стороною захисту права на достатні можливості для підготовки позиції захисту. Адже як можна сформувати сильну позицію захисту без реальної можливості зібрати максимальну кількість релевантних доказів задля її підкріплення та спростування обвинувачення в рамках закону.

Питання дотримання права підозрюваного, обвинуваченого також неможливо розглядати без аналізу релевантної судової практики. Саме вона дозволяє виявити ключові недоліки правозастосування та зрозуміти особливості / вектор застосування практики ЄСПЛ національними судами.

Розпочнемо із втішного, Українською Гельсінською спілкою з прав людини здійснено дослідження щодо застосування українськими судами рішень Європейського суду з прав людини[277], зокрема, підібрано сотні рішення національних судів із вдалим застосуванням релевантних рішень ЄСПЛ.

Національні суди, беручи за основу висновки ЄСПЛ, зокрема, підсумовують, що «будь-яких обмежень права засудженого на правову допомогу чинне законодавство не містить, при цьому забороняється будь-які

---

[276] Главюк І.В., Пономаренко Д.В. Поспішне внесення змін до КПК призведе до порушення прав людини. *Закон і Бізнес.* 15.08.2019. URL: https://zib.com.ua/ua/138894-pospishne_vnesennya_zmin_do_kpk_prizvede_do_porushennya_prav.html

[277] Бущенко А., Сапожнікова О., Шинкаренко О. «Precedent UA – 2015». Київ : КВІЦ, 2015. 412 с.

втручання і створення перешкод здійсненню захисниками своєї діяльності, які можуть, окрім іншого, позбавити їх можливості реалізувати свої повноваження в повному обсязі (*Ухвала ВССУ від 19 травня 2017 року у справі № 738/2867/14-к*)»[278].

Аналіз статей 46, 47 КПК України та п. 3 ч. 2 ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» чітко вказує на те, що адвокату забороняється притримуватись позиції, яка може погіршити становище підзахисного. У одній із справ захисник, представляючи позицію захисту в судовому засіданні стосовно поданих апеляцій за відсутності та без згоди підзахисного не підтримав апеляційну скаргу останнього, натомість вказав про безпідставність викладених у ній доводів. Верховний Суд вказав, щодо своїми діями захисник порушив принцип домінантності інтересів клієнта та, посилаючись на вже згадану справу «Яременко проти України», вказав, що за таких обставин послуги захисника носили символічний характер[279].

Верховним Судом у справі № 425/915/16-к розглядалось питання залишення апеляційним судом поза увагою того факту, що адвокат зайняв у справі позицію, яка погіршує становище підзахисного, всупереч його волі. Відповідно до обставин справи, «під час судового провадження в суді апеляційної інстанції захисник всупереч проханню свого підзахисного про пом'якшення покарання просив вирок залишити без зміни, вважаючи призначене покарання справедливим, тобто висловив позицію, відмінну від позиції свого підзахисного». Апеляційним судом в свою чергу не було здійснено жодних дій, які б якимось чином виправили вказану ситуацію. Верховний Суд вкотре зауважив, що «незабезпечення обвинуваченому належного та ефективного захисту є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, а тому ухвала суду апеляційної інстанції

---

[278] Слуцька Т.І. Деякі правові позиції суду касаційної інстанції у кримінальних провадженнях за 2016-2017 роки. *Протокол: юридичний інтернет-ресурс*. 02.03.2018. URL: https://protocol.ua/ua/slutska_tetyana_ivanivna_deyaki_pravovi_pozitsii_sudu_kasatsiynoi_instantsii_u_kriminalnih_provadgennyah_za_2016_2017_roki/

[279] Ухвала колегії суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 квітня 2017 року. Справа № 394/1085/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/66021721

підлягає скасуванню … з призначенням нового розгляду в суді апеляційної інстанції, під час якого суд має врахувати наведене в цій ухвалі та ухвалити законне й обґрунтоване рішення»[280].

Аналогічну правову позицію Верховний Суд висловив у постанові від 13 березня 2018 року у справі № 360/2367/16-к (провадження № 51-1131км18[281], а також у постанові від 8 листопада 2018 року у справі № 489/3209/16-к (провадження № 51-3636км18)[282].

Трапляються і випадки, коли апеляційний суд залишає поза увагою ситуацію, за якої адвокат всупереч вимогам закону не підтримує у справі позицію підзахисного, спрямовану на покращення його становища. Так, Верховний суд, посилаючись на практику ЄСПЛ зазначив, «При цьому ЄСПЛ, зокрема, у своїх рішеннях «Камасінський проти Австрії» від 23 листопада 1989 року та «Артіко проти Італії» від 13 травня 1980 року зробив висновок про те, що «Конвенція призначена гарантувати не ті права, що є теоретичними та ілюзорними, а ті, що є практичними і реальними... Саме по собі призначення не забезпечує ефективної допомоги, оскільки адвокат, призначений надавати безоплатну правову допомогу, може вмерти, серйозно захворіти, стикатися тривалий час з перешкодами у своїй діяльності або ухилятися від виконання своїх обов'язків. Якщо органи влади ставляться до відома про таку ситуацію, вони повинні або замінити його, або примусити його виконувати свої обов’язки». Під час судового провадження в суді апеляційної інстанції захисник всупереч проханню свого підзахисного про перекваліфікацію його дій з ч. 1 ст. 115 Кримінального кодексу України (далі – КК) на ст. 118 КК просив перекваліфікувати дії останнього з ч. 1 ст. 115 КК на ч. 2 ст. 121 КК, тобто

---

[280] Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо забезпечення права на захист у кримінальних провадженнях (справах) / Упоряд: правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної і правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2019. 36 с. С. 9. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_KKS_2.pdf

[281] Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 13 березня 2018 р. Справа № 360/2367/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/72850708

[282] Рішення Совєтського районного суду від 13 листопада 2008 року. Справа № 2-597/2008. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/7780139

висловив позицію відмінну від позиції свого підзахисного, що є недопустимим»[283].

Однак виникають і ситуації, коли підозрюваний, обвинувачений, не ґрунтуючись на вимогах закону, вказує на неефективність свого захисника, як на одну із підстав для перегляду справи. Так до прикладу, в одній із справ засуджений із своїм захисником скаржились, що в судах попередніх інстанцій засуджений був позбавлений ефективного захисту через неналежну якість наданої йому правової допомоги. Верховний Суд, проаналізувавши комплексно дії первинного захисника, з цього питання зазначив наступне: «ефективність захисту не є тотожною досягненню за результатами судового розгляду бажаного для обвинуваченого результату, а полягає в наданні йому належних та достатніх можливостей з використанням власних процесуальних прав та кваліфікованої юридичної допомоги, яка в передбачених законом випадках є обов'язковою, захищатися від обвинувачення в передбачений законом спосіб. Подальша незгода обвинуваченого з раніше обраними та узгодженими з адвокатом позицією і тактикою захисту не свідчить про його неефективність.»[284].

Тож варто зауважити, що у розрізі «достатніх можливостей» існує дуже тонка межа, яка проявляється у ряді умов, за яких з впевненістю можна надати оцінку ефективності захисника та належності його дій.

На практиці непоодинокими є випадки проведення слідчих дій за участі неповнолітнього без залучення його законного представника або захисника, про що свідчить і судова практика[285].

---

[283] Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 21 червня 2018 року. Справа № 748/1061/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74963670

[284] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 вересня 2018 року. Справа № 523/6472/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76947335

[285] Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду від 1 березня 2018 року. Справа № 760/13866/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72642008; Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 23 жовтня 2018 року. Справа № 158/2313/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77393408

Ще однією проблемою виступає проведення судового засідання без участі захисника, якого не було належним чином повідомлено про засідання. В одній із справ, обставини свідчили про те, що національний суд не з'ясував причини неявки захисника, відповідної заяви або клопотання адвоката про розгляд справи без його участі в матеріалах провадження теж не було. Попри це, судове засідання відбулося. Верховний Суд прийшов до висновку, що «захисник був позбавлений можливості висловити доводи на підтримання своєї касаційної скарги та виступити в судових дебатах, у зв'язку із чим грубо порушено права сторони захисту»[286].

Як свідчить судова практика, найчастіші порушення права на захист, в тому числі права підозрюваного, обвинуваченого мати достатні можливості для підготовки захисту проявляються у наступному: розгляд справи за відсутності обвинуваченого, засудженого та його захисника; незабезпечення участі захисника на всіх стадіях судового провадження щодо особи, засудженої за вчинення особливо тяжких злочинів; розгляд в суді скарги прокурора, в якій ставиться питання про погіршення становища засудженого, за відсутності останнього; судовий розгляд розпочато без з'ясування, чи належним чином повідомлені про дату і час розгляду провадження обвинувачений та його захисник; проведення судового засідання за відсутності захисника, незважаючи на завчасно подане клопотання про відкладення слухання справи; проведення розгляду за відсутності обвинуваченого, який тримається під вартою, а також його захисника, який раніше не брав участі в цьому кримінальному провадженні; обмеження стосовно вільного вибору захисника, що проявлялось у неналежному реагування в суді апеляційної інстанції на суперечках між обвинуваченим та його захисником; нез'ясування в суді думки засудженого щодо реалізації його права на захист за участю конкретного захисника[287].

---

[286] Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22 листопада 2018 року. Справа № 367/2029/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78129794

[287] Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо забезпечення права на захист у кримінальних провадженнях (справах). Рішення, внесені до ЄДРСР за період з 15.01.2018 по 01.06.2019. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_KKS_2.pdf

Верховний Суд також часто зіштовхується із справами, де одним із обмежень можливостей сторони захисту є обмеження можливості одержувати допомогу перекладача, спілкуватися в суді рідною мовою, отримувати копії судових рішень у перекладі рідною мовою або іншою мовою, якою він володіє. В таких справах Верховний Суд, як правило, звертається до відповідної прецедентної практики ЄСПЛ[288].

Зазвичай вирішення питання стосовно призначення альтернативної експертизи є вкрай болючим, про що зазначалось вище. В той же час тішать поодинокі рішення, як приміром наведене нижче.

Верховний Суд колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у своєму рішенні у справі № 697/2272/14-к зазначає:

«Закон, передбачивши право стороні захисту надавати висновки експертів, тим самим передбачив і обов'язок суду їх розглянути у сукупності з іншими доказами. Положення частини другої статті 101 КПК імплементувало в кримінальне процесуальне законодавство вимоги статті 6 § 1 та статті 6 § 3 (d) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод..»…

27. В іншій справі ЄСПЛ зазначив, що може бути складно спростовувати висновок експерта без допомоги іншого експерта у відповідній галузі, тому, щоб реалізувати ефективно це право, захист повинен мати такі ж можливості для надання власних «експертних доказів».

28. Таким чином, Суд вважає, що якщо для оцінки експертного висновку, наданого стороною захисту, суду необхідно пересвідчитися, що експерт, який надав висновок, розуміє наслідки надання ним завідомо недостовірного висновку або з'ясувати інші питання, що мають значення для оцінки достовірності експертного дослідження, суд має за клопотанням сторони викликати експерта, попередити його про кримінальну відповідальність за

---

[288] Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22 травня 2018 року. Справа № 740/1347/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/74440195; Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 12 лютого 2019 року. Справа №754/4282/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/79883009

дачу завідомо неправдивого висновку та надати сторонам можливість піддати експерта перехресному допиту.

29. Тим більше, у цій справі сторона захисту заявляла клопотання про допит експерта, який складав зазначений висновок, в суді першої інстанції. Захист повторив цю вимогу також в апеляційному суді».

В даній справі Верховний Суд здійснив ґрунтовний аналіз чотирьох рішень ЄСПЛ та дійшов висновку, що *«…право захисту спростовувати висновки експертів, надані обвинуваченням, за допомогою іншого висновку, наданого захистом, має бути забезпечене судом. Необґрунтоване відхилення аргументів сторони захисту з питань перевірки у процесуальний спосіб експертного висновку та його оцінки з точки зору допустимості порушує засади змагальності та принципи справедливості судового розгляду. Таким чином, Суд вважає, що скарга захисника підлягає частковому задоволенню.».*

Проблемні питання щодо реалізації права на доступ і ознайомлення з матеріалами кримінального провадження будуть висвітлені у наступному підрозділі.

Підбиваючи підсумки у цій частині, доходимо до наступних висновків:

1. Право на достатні можливості формально / декларативно регламентоване в кримінальному процесуальному законодавстві України.
2. Національні суди, частіше формально (особливо нижчих інстанцій), але все ж у своїх рішеннях застосовують релевантну практику ЄСПЛ в частині реалізації права на ефективний захист.
3. Реалізація права підозрюваного, обвинуваченого на достатні можливості для підготовки позиції захисту вкрай потерпає від формальної рівності сторін кримінального процесу, за якої сторона захисту законодавчо та практично знаходиться в більш невигідному становищі у порівнянні зі стороною обвинуваченою, особливо в частині збирання доказів (в т.ч. але не виключно, витребуванні та

отриманні речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, ініціюванні проведення процесуальних дій).

4. Окремим тягарем для сторони захисту виступають непоодинокі випадки обмеження, які проявляються у нівелюванні ролі захисника як стороною обвинувачення, так і судом, шляхом незапрошення належним чином у судове засідання, незалучення до проведення процесуальних дій, створення всіляких бар'єрів в частині конфіденційності зустрічей адвоката з його підзахисним, приведення умов утримання підозрюваного, обвинуваченого, засудженого до рівня, який унеможливлює реалізацію права на достатні можливості ефективним чином.

3.2. Питання доступу до матеріалів кримінального провадження

Проблематика доступу до матеріалів досудового розслідування має бути розглянута найперше у аспекті значення доступу. Адже доступ до матеріалів, це, з одного боку, гарантія права бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини висунутого обвинувачення, по-друге, елемент права мати достатні можливості для підготовки свого захисту.

Право на інформацію у кримінальному провадженні має три аспекти: право бути поінформованим про підстави арешту, про характер і причини будь-якого обвинувачення; право бути поінформованим про права сторони захисту; право на доступ до доказів, на яких ґрунтується обвинувачення[289][290]. Як

---

[289] Право на інформацію в кримінальному процесі: Порадник для адвокатів щодо здійснення захисту гарантованого державою, розроблений Правовою Ініціативою Відкритого Суспільства. 2013. С. 5. URL: https://www.justiceinitiative.org/uploads/57eb6f29-c89e-4a2c-83f7-fe70fc2f1557/arrest-rights-template-right-to-information-ukrainian-20140121_1.pdf

[290] Rights of suspected and accused persons across the EU: translation, interpretation and information. European Union Agency for Fundamental Rights. 2017. C. 22. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/aa2353b0-de15-11e6-ad7c-01aa75ed71a1

зазначає ЄСПЛ, обвинувачені, які не розуміють усієї наданої їм інформації, перебувають у особливо вразливому становищі[291].

В ході дослідження було встановлено, що «право на доступ до інформації є одним із аспектів права сторони захисту на достатній час та можливості для підготовки позиції у справі; вказані права тісно корелюють, фрагментарно співпадаючи між собою, більше того, ЄСПЛ часто розглядає їх у поєднанні із більш загальним правом на справедливий судовий розгляд, передбаченим ст. 6 (1) Конвенції. Сторона захисту буде мати змогу ефективно користуватись правом на достатній час та можливості для підготовки позиції у справі тільки тоді, коли буде вчасно та в повній мірі поінформована про підозру та обвинувачення, їх зміну та, відповідно, матиме можливість оскаржити їх, коли вчасно буде повідомлена про надані їй законодавцем процесуальні права, щоб ефективно ними користуватись, в т.ч. отримувати вчасний та повний, наскільки це можливо, доступ до матеріалів справи на всіх стадіях провадження у справі, в т.ч. судових рішень та іншої інформації, яка необхідна для їх оскарження; знати дату та місце проведення слухання аби мати змогу представити свої аргументи перед судом, особливо, коли така можливість надана стороні обвинувачення та ін. За своїм змістовим наповненням обидва права в комплексі з іншими правами, передбаченими ст. 6 (3) Конвенції, направлені на забезпечення права на ефективний захист та справедливий судовий розгляд.»[292].

Враховуючи, що одним із найбільш вразливих при реалізації є право на доступ та ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, як складової права, гарантованого ст. 6(3)b Конвенції, то важливо зупинитися саме на позиції ЄСПЛ щодо його дотримання та, відповідно, особливостях реалізації в Україні.

---

[291] Case of Salduz v. Turkey, Appl. no. 36391/02, Judgment of the ECHR, 27 November 2008, para 54. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89893

[292] Марченко Т.Ю. Кореляція права на доступ до інформації у кримінальному провадженні та права, гарантованого ст. 6(3)b Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод крізь призму рішень ЄСПЛ. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 7. С. 250-253. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2021/64.pdf

Для забезпечення достатніх можливостей, компетентні органи повинні надати доступ до документів та інших доказів, які обвинувачення планує пред'явити на суді проти обвинуваченого, або таких, які виправдовують його[293], або які могли б бути пов'язані безпосередньо з допустимістю, достовірністю та повнотою відповідних доказів[294]. Тобто, достатній час і можливості захисту повинні надаватися в межах не менш тих, які необхідні для збору доказів щодо спростування обвинувачення чи притримання іншої тактики захисту[295].

У вже згаданій справі **Öcalan v. Turkey**[296] заявник скаржився на недотримання принципу equality of arms, зокрема, в розрізі доступу заявника та його адвокатів до матеріалів справи.

При дослідженні даного питання Суд звернув увагу, що відповідно до принципу рівності сторін (можливостей, засобів), як однієї із ознак ширшого поняття справедливого судового розгляду, кожна сторона повинна мати розумну можливість представити свою справу в умовах, які не ставлять її у невигідне становище щодо опонента. Суд також додав, що *«дотримання прав на захист вимагає, щоб обмеження доступу обвинуваченого або його адвоката до судової справи не перешкоджали можливості обвинуваченого мати доступ до доказів до судового розгляду та можливості обвинуваченого коментувати їх за допомогою свого адвоката в усних поясненнях»* (п.140).

З рішення слідує, що заявник був позбавлений можливості особисто ознайомлюватись з наданими стороною обвинувачення доказами до слухань у справі. Адвокати заявника були позбавлені можливості надати йому хоча б якісь документи сторони обвинувачення до того моменту, як вони прокоментують їх під час слухань. Скаржник отримав дозвіл на ознайомлення

---

[293] General Comment No. 32: Right to Equality before Courts and Tribunals and to a Fair Trial. CCPR/C/GC/32, 23 August 2007. Para. 33. URL: https://digitallibrary.un.org/record/606075

[294] Case of Matanović v. Croatia, Appl. no. 2742/12, Judgment of the ECHR, 04 April 2017, para. 170. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172466

[295] Гутнык В. Существенные аспекты принципа равенства сторон как правовой основы обеспечения эффективной защиты в уголовных делах (практика Комитета ООН по правам человека и Европейского суда по правам человека). *Vilnius University Journal «Teisė».* 2014. № 90. С. 51

[296] Case of Öcalan v. Turkey, Appl. no. 46221/99, Judgment of the ECHR, 12 May 2005. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69022

занадто пізно, що мало чим допомогло посилити позицію захисту, враховуючи значний об’єм матеріалів та обмеження у часі.

Суд також спростував аргументи Уряду стосовно самовикриття заявника, вказавши, що «хоча заявник визнав перед Судом національної безпеки, що він був керівником збройної сепаратистської організації та відповідальним за загальну політику цієї організації, він не коментував конкретно кожен акт насильства, вчинений членами організації. Проте він заявив у свій захист, що певні акти насильства були скоєні проти його волі або поза його контролем. Таким чином, є розумним припустити, що якби йому було дозволено вивчати докази обвинувачення безпосередньо протягом достатнього періоду, заявник міг би визначити аргументи, що мають відношення до його захисту, крім тих, які висували його адвокати, не користуючись його вказівками.» (п.143).

Додатково Суд оцінював достатність доступу адвокатів заявника до матеріалів справи. З цього приводу Суд, посилаючись на власну практику, нагадав про важливість принципів equality of arms та змагальності. Ключовим моментом в даному питанні виступає можливість знати та коментувати зауваження та докази, подані опонентом. Існують різні шляхи реалізації даного принципу в національному законодавстві. Важливим в даному питанні залишається надання реальної можливості стороні знати та коментувати документи опонента у справі.

Як вже зазначалось у попередньому розділі дослідження, провадження у справі було напрочуд швидким, при цьому матеріали справи були вкрай об’ємними (17000 сторінок), попри лімітований час, наданий для ознайомлення (близько двох тижнів). Так, обмежений доступ адвокатів до свого клієнта, до матеріалів справи та інші описані перепони вкрай негативно вплинули на дотримання прав обвинуваченого, гарантованих ст. 6 (1) разом із ст. 6(3)b та 6(3)c Конвенції.

Таким чином, для дотримання принципу рівності сторін, змагальності та права, передбаченого ст. 6(3)b Конвенції, необхідно надати стороні захисту

реальну можливість доступу до матеріалів справи та ознайомлення з ними у спосіб, що надасть можливість вибудувати захисникам позицію у справі.

Право на доступ до матеріалів справи, гарантоване ст. 6 (3)b Конвенції, вважається правом не лише підозрюваного, обвинуваченого, але і його захисника рівноцінно. При цьому, для визначення того, чи дане право було дотримане, до уваги повинна братися ситуація сторони захисту вцілому, а не лише стосовно обвинуваченого відокремлено[297].

У справі **Rook v. Germany**[298] заявник скаржився, на те, що під час кримінального провадження він та його адвокат не мали достатнього та належного доступу до 45 000 аудіофайлів, 34 000 текстових повідомлень та 14 мільйонів файлів електронної пошти та документів, вилучених слідчими органами. З рішення слідує, що початковий доступ до паперової справи був наданий у листопаді 2011 року, тоді як судовий розгляд розпочався в червні 2012 року і тривав до грудня 2012 року. Впродовж цього часу можливості доступу до справи були по суті необмеженими. З огляду на це, Суд дійшов висновку, що адвокат заявника мав можливість ознайомитися з матеріалами незалежно від конкретної кількості сторінок та обсягів цієї справи. Суд додатково врахував, що заявника представляли два інші адвокати, які ніколи не вимагали доступу до матеріалів слідства. Можливості контакту адвоката та затриманого заявника з метою підготовки захисту також не були надмірно обмежені, що свідчило про їх достатність для детального обговорення матеріалів з метою ефективного захисту. Окрім того, частина електронних матеріалів не була включена до паперової справи та зберігалась на комп'ютерах у поліції, оскільки на думку сторони обвинувачення були нерелевантними. Суд з даного приводу зазначив, що оскільки обвинувачення не ґрунтувалось на цих файлах у сторони захисту не було потреби ознайомлюватись з ними та, відповідно, у неї було достатньо часу та можливостей для ознайомлення із

---

[297] Case Ofner v. Austria, Appl. no. 524/59, Eur. Comm'n H.R. (1962). URL: https://international.vlex.com/vid/ofner-and-hopfinger-against-565085034

[298] Case of Rook v. Germany, Appl. no. 1586/15, Judgment of the ECHR, 25 July 2019. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-194614

відносно великими результатами розслідування. Тож, Суд дійшов висновку про достатній доступ сторони захисту до матеріалів справи, для того, щоб забезпечити підготовку до судового розгляду.

У справі **Beraru v. Romania**[299] заявник стверджував про порушення ст. 6(1) у взаємозв'язку із ст. 6(3)b, 6(3)c, 6(3)d Конвенції. Заявник, зокрема, скаржився на обмежений доступ до матеріалів справи, який за своєю суттю входить до складу «можливостей» передбачених ст. 6(3)b Конвенції. Суд вкотре зауважив, що необмежений доступ до матеріалів справи та можливість використовувати нотатки, можливість отримувати копії відповідних документів, є важливими гарантіями справедливого судового розгляду.

З обставин справи вбачається, що захисники заявника не змогли отримати прямий доступ до матеріалів справи до пізньої стадії. З самого початку заявник та його захисники не були забезпечені копією обвинувального висновку. Коли адвокати заявника подали клопотання для отримання дозволу на фотокопіювання документів у справі, спершу у запиті їм було відмовлено без обґрунтування будь-яких причин, згодом відмова пояснювалась відсутністю обладнання, і адвокатам було запропоновано підготувати рукописні конспекти. Захисники зазначили, що матеріали займали чотири сотні сторінок і були доступні для ознайомлення лише чотири години на день, в той час як до слухань залишалось лише чотири робочих дні. Трибунал, в свою чергу, надав адвокатам додатковий час для ознайомлення з документами та можливість зробити до тридцяти сторінок фотокопій із матеріалів. Більше того, вони не змогли отримати ні копію стенограми записів телефонних дзвінків, які прослуховувались, ні копію записаних телефонних дзвінків, що використовуються як доказ у справі. Представники заявника, з огляду на такі умови, намагались відкликати своє представництво у зв'язку з неефективністю здійснення захисту. Суд, оцінивши обставини справи, підтвердив, що саме відсутність доступу до матеріалів справи, що спричинила труднощі при

---

[299] Case of Beraru v. Romania, Appl. no. 40107/04, Judgment of the ECHR, 18 March 2014. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-141910

підготовці позиції захисту, була причиною спроб адвокатів відкликати своє представництво.

Суд дійшов висновку, що мало місце порушення права на достатній час та можливості для підготовки захисником та його захисниками позиції захисту разом із гарантіями, передбаченими ст. 6(1), 6(3)c Конвенції.

У справі **Моорен проти Німеччини** ЄСПЛ постановив, що чотири сторінки стислого викладу матеріалів справи не відповідали вимогам до обвинувачення щодо пред'явлення інформації, бо призвели до несправедливого обмеження здатності заявника оскаржити його затримання. Аналогічним чином, усний виклад фактів і доказів, що містяться у матеріалах справи, не відповідав вимогам рівності сторін. Те, що національний суд пізніше визнав факт обмеження процесуальних прав заявника у зв'язку з відсутністю доступу до матеріалів справи і в наступному дозволив його адвокатові ознайомитися з матеріалами справи, не виправило ті процесуальні недоліки, які сталися на попередніх етапах провадження[300].

У справі **Єсперс проти Бельгії** (Доп. Ком. від 1981 р.) заявник скаржився на порушення підпунктів b і c п. 3 ст. 6 Конвенції. Комісія визначила, що «додаткові можливості» обвинуваченого включають ознайомлення з підсумками розслідування протягом усього часу розгляду справи в суді, незалежно від місця, де проходив розгляд справи та самої ухвали. Проте Комісія ухвалила рішення і про те, що особа не може використовувати подібне витлумачення як право на необмежений доступ до матеріалів слідства у даній справі. Далі Комісія підкреслила: для того, щоб мало місце порушення пункту 3 статті 6, обвинувачений має довести, що порушення процедури дійсно завдали шкоди його інтересам у справі[301].

---

[300] Право на інформацію в кримінальному процесі: Порадник для адвокатів щодо здійснення захисту гарантованого державою, розроблений Правовою Ініціативою Відкритого Суспільства. 2013. С. 26. URL: https://www.justiceinitiative.org/uploads/57eb6f29-c89e-4a2c-83f7-fe70fc2f1557/arrest-rights-template-right-to-information-ukrainian-20140121_1.pdf

[301] Гом'єн Донна. Короткий путівник європейською конвенцією з прав людини. Львів: Кальварія, 1999. - 176 с. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/ECHR.htm

Цінним є і те, що при оцінці обмеження права сторони обвинувачення на доступ до матеріалів справи слід брати до уваги тривалість такого обмеження[302]. Важливо, щоб сторона захисту була наділена доступом до матеріалів досудового розслідування, які обґрунтовують необхідність продовження тривання під вартою[303].

У випадках, де обвинуваченому надано право представляти себе особисто, відмова в доступі до матеріалів справи на стадії досудового розгляду буде порушувати статтю 6 (Foucher). Право доступу до матеріалів справи не є абсолютним, і деякі винятки можливі для того, щоб захистити «чутливий» метод розслідування або особу свідка чи агента; заявник несе тягар показати, що доступ до будь-якого конкретного елементу матеріалів справи був необхідним для його захисту (Брікмонт)[304]. При цьому, рішення про необхідність не розкривати інформацію повинен приймати суд, а не сторона обвинувачення[305].

У будь-якому разі має бути гарантований доступ до матеріалів, що є «життєво важливими» для результатів справи (рішення у справі McMichael v. the United Kingdom), пункти 78-82[306]), доступ до менш важливих доказів може бути обмеженим. Відповідно до принципу змагальності процесу кожній стороні повинна бути надана можливість ознайомитися з усіма доказами та зауваженнями, наданими іншою стороною, та відповісти на них (див. рішення у справі «Руїс-Матеос проти Іспанії» від 23 червня 1993 року, заява № 12952/87,

---

[302] Case of Trepashkin v. Russia (no. 2), Appl. no. 14248/05, Judgment of the ECHR, 16 December 2010, para. 159-168. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102282

[303] Case of Svipsta v. Latvia, Appl. no. 66820/01, Judgment of the ECHR, 9 March 2006, para. 138. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72749; Case of Lietzow v. Germany, Appl. no. 24479/94, Judgment of the ECHR, 13 February 2001, para. 47. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59209

[304] Vitkauskas Dovydas, Dikov Grigoriy. Protecting the right to a fair trial under the european convention on human rights. A handbook for legal practitioners. 2nd edition. September 2017. P. 127. URL: https://edoc.coe.int/en/european-convention-on-human-rights/7492-protecting-the-right-to-a-fair-trial-under-the-european-convention-on-human-rights-a-handbook-for-legal-practitioners-2nd-edition.html

[305] Case of Rowe and Davis v. The united Kingdom, Appl. no. 28901/95, Judgment of the ECHR, 16 February 2000, para. 53-67. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58496; Case of Mckeown v. The United Kingdom, Appl.no. 6684/05, 11 January 2011, para. 45-55. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102637;

[306] Рішення у справі «МакМайкл проти Сполученого Королівства» (McMichael v. the United Kingdom), пп. 78-82). *Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя*: наук.-метод. посіб. для суддів. 2015. С. 34. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/232716.pdf

пункт 63[307]). Сторонам повинна надаватись можливість знати аргументи іншої сторони та мати нагоду прокоментувати чи спростовувати їх[308].

Таким чином, аналіз релевантних рішень ЄСПЛ демонструє важливість вчасного та повного надання доступу стороні захисту до матеріалів справи стороною обвинувачення, національними судами для подальшої реалізації права, гарантованого ст. 6(3)b Конвенції. Безумовно, всі докази, на які сторона обвинувачення планує посилатися задля аргументації своєї позиції повинні бути представлені в повному обсязі та вчасно як стороні захисту, так і суду. Більше того, важливим є надання доступу до матеріалів виправдувального характеру, матеріалів, які можуть повпливати на достовірність доказів сторони обвинувачення, будь-яких інших, які хоч якимось чином можуть допомогти стороні захисту в підготовці позиції по справі.

Необхідно мати на увазі, що ЄСПЛ дуже уважно вивчатиме ситуації, коли докази у розпорядженні обвинувачення не були повністю розкриті стороні захисту[309]. На думку ЄСПЛ, недостатньо сказати представникам захисту, що матеріали було утримано від розкриття, а слід розкрити природу цих матеріалів. Дане питання є актуальним, оскільки досить часто прокурори нівелюють вимоги законодавства та практику ЄСПЛ із цього приводу, та тим самим порушують право підозрюваного мати достатні можливості для підготовки до свого захисту в розрізі розкриття інформації, яка може суттєво вплинути на правову позицію сторони захисту[310].

Важливо пам’ятати, що суди також відіграють важливу роль у забезпеченні цього аспекту права на справедливий суд. «Якщо суди не нададуть

---

[307] Рішення у справі «Ruiz-Mateos проти Іспанії» від 23.06.1993, заява № 12952/87, п. 63. *Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя:* наук.-метод. посіб. для суддів. 2015. С. 30. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/232716.pdf

[308] Доценко О. Оскарження письмових повідомлень про підозру: проблемні питання та перспектива. *Вісник прокуратури.* 2018. № 2. С. 51.

[309] Макбрайд Джеремі. Зобов’язання прокуратури стосовно розкриття злочинів. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. №4(5). С. 87

[310] Марченко Т.Ю. Деякі аспекти реалізації права підозрюваного мати час та можливості, необхідні для підготовки свого захисту в Україні Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року. *Ідеологія та практика правозастосування:* колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 383-384

дійсно незалежну та мотивовану оцінку потребі у нерозголошенні інформації, то рішення неминуче буде вважатись таким, що порушує ст. 6 Конвенції»[311].

Дійсно, право на доступ до інформації не є абсолютним та не може використовуватись з метою зловживання зі сторони захисту, однак реальне дотримання даної гарантії, особливо на ранніх стадіях, є показником дотримання рівності сторін, змагальності процесу та принципу пропорційності щодо врахування прав та інтересів усіх учасників справи.

Існують вкрай рідкісні випадки, коли сторону захисту може бути обмежено в доступі до матеріалів, а саме: національна безпека або необхідність захистити свідка, який може зазнати переслідування, або ж збереження у таємниці поліцейських методів розкриття злочинів. В будь-якому випадку, такі обмеження повинні бути необхідними та співмірними меті захисту прав іншої особи або захисту суспільних інтересів та повинні урівноважуватись із необхідністю забезпечення справедливого судового розгляду. При цьому, повинні враховуватись умови (критерії), які протягом багатьох років лягали в обґрунтування рішень ЄСПЛ щодо виправданості таких обмежень та будуть висвітлені у даному розділі.

Аналіз законодавства України та практики застосування відповідних норм стосовно питань доступу до матеріалів провадження та ознайомлення з ними як під час досудового розслідування, так і наприкінці під час відкриття матеріалів справи дозволяє виділити ряд недоліків, які можливо усунути як за допомогою волевиявлення законодавця, так і під час щоденної роботи правоохоронців, суддів, адвокатів.

Законодавець у п. 14 ч. 3 ст. 42, ст. 221 КПК України гарантує можливість ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення. Ці матеріали включають всі матеріали, а не лише ті, які стосуються обвинувачення, інкримінованого особисто підозрюваному, обвинуваченому. Слідчий, прокурор зобов'язаний за клопотанням сторони захисту надати їм

---

[311] Макбрайд Джеремі. Зобов'язання прокуратури стосовно розкриття злочинів. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. №4(5). С. 89

матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за виключенням матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню.

Прикро стверджувати, але на практиці сторона обвинувачення, нівелюючи положення вищевказаної норми, відмовляє підозрюваним та їх адвокатам у наданні для ознайомлення матеріалів досудового розслідування. Для «формальної відповідності» сторона захисту може отримати мінімальну кількість документів для ознайомлення, а захисники вимушені звертатись до суду, який самостійно визначає перелік матеріалів, які слід надати для ознайомлення[312][313].

«З одного боку, прокурори, слідчі звертаються до слідчого судді із клопотання про встановлення строку для ознайомлення із матеріалами кримінального провадження підозрюваним, його захисником, з іншого боку, адвокати в інтересах підозрюваних звертаються до слідчого судді зі скаргою на постанови слідчих про відмову в задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження в порядку ст. 221 КПК України»[314]. Вважаємо за необхідне звернути увагу на поодинокий випадок довготривалого, але позитивного вирішення даного питання для сторони захисту. Так, у справі № 349/2026/17, слідчий суддя відмовив у відкритті провадження за скаргою на бездіяльність слідчого, яка полягає у ненаданні матеріалів кримінального провадження для ознайомлення, а також у ненадісланні копії постанови про закриття кримінального провадження та вказав, що остання не підлягає оскарженню. Ба більше, заявник не був присутнім в судовому засіданні під час

---

[312] 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, Л.М. Лобойко, З.М. Саідова. К.: Москаленко О.М., 2014. С. 32. URL: https://rm.coe.int/16802e8dad

[313] Лук'янець О. О. Особливості процесу надання матеріалів досудового розслідування для ознайомлення сторонам кримінального провадження до його завершення. *Вісник Академії адвокатури України.* 2015. Том 12. № 2(33). С. 133

[314] Марченко Т.Ю. Пропорційність обмеження права мати достатній час та можливості для захисту в контексті відкриття матеріалів досудового розслідування. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи:* матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції (13 червня 2018 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 130

розгляду його скарги, відсутні і дані щодо його повідомлення про час та день розгляду скарги в суді першої інстанції. Апеляційний суд, в свою чергу, вказав: *«…слідчий суддя, повернувши без достатніх правових підстав скаргу ОСОБА_2, фактично позбавив його права на оскарження рішення слідчого, тобто доступу до суду, закріплене у п. 1 ст. 6 Конвенції»*[315].

На противагу, у справі 369/6302/17 слідчий суддя вказав наступне: *«Вивчивши надані матеріали, приходжу до висновку про відмову у відкритті провадження по зазначеній скарзі, оскільки вимоги викладені у скарзі адвоката, а саме зобов'язати прокурора (процесуального керівника) невідкладно … дозволити доступ до відомостей, які були видалені; або забезпечити чітке позначення у документах, які надаються стороні захисту для ознайомлення, такої процесуальної дії («у документах, які надаються для ознайомлення, можуть бути видалені відомості, які не будуть розголошені під час судового розгляду»)… зобов'язати сторону обвинувачення надати стороні захисту можливість ознайомитись з матеріалами … які …приєднані до кримінального провадження …, яке знаходиться на стадії відкриття матеріалів іншій стороні та наданні доступу до матеріалів досудового розслідування не входять в перелік бездіяльності, що оскаржується під час досудового розслідування слідчим суддею… Порядок оскарження рішень, дій, бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування чітко визначено… частиною 1 ст. 303 КПК України передбачено, які рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора підлягають оскарженню під час досудового провадження. Встановлений ч. 1 ст. 303 КПК України перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування є вичерпним.»*[316].

Обурює і ситуація, при якій слідчий свідомо не надає можливості ознайомитись із матеріалами, мотивуючи своє рішення тим, що у сторони

---

[315] Ухвала Колегія суддів Судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Івано-Франківської області від 07 березня 2018 року. Справа № 349/2026/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72714107

[316] Ухвала слідчого судді Києво-Святошинського району Київської області від 14.06.2017 року. Справа 369/6302/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67228102

захисту буде можливість ознайомитись із матеріалами наприкінці досудового розслідування вже у порядку ст. 290 КПК України. Так, до прикладу у справі № 336/3570/16-к[317] суд вказав, що така бездіяльність сторони обвинувачення призводить до обмеження права підозрюваного на захист та наданні обґрунтованих пояснень з приводу пред'явленої підозри.

В ще в одній справі № 263/2354/18[318], постановою слідчого було відмовлено у клопотанні сторони захисту щодо ознайомлення із постановою про призначення судової комп'ютерно-технічної експертизи ноутбука. Слідчий суддя погодився з доводами сторони захисту стосовно невмотивованості постанови слідчого про відмову в ознайомленні, позаяк свою відмову слідчий обґрунтував тим, що на даний час ознайомлення з документами, які містяться у матеріалах кримінального провадження, може зашкодити досудовому розслідуванню на цій стадії кримінального провадження. Ознайомлення з усіма без виключення матеріалами кримінального провадження сторона захисту зможе після завершення розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування, відповідно до ст. 290 КПК України. Суд не погодився з такими доводами сторони обвинувачення, вказавши, що такі дії обмежують можливості сторони захисту щодо доказування та така відмова є недопустимою.

Практика показує, що існують ситуації, за яких слідчі розглядають клопотання сторони захисту щодо ознайомлення в порядку ст. 221 КПК України, більше того задовольняють його, при цьому не доводять до відома належним чином сторону захисту про існування такого рішення. Остання в свою чергу вимушена звертатись до слідчого судді задля надання їй можливості реалізувати своє право на ознайомлення[319].

---

[317] Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 13 квітня 2017 року. Справа № 336/3570/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/66018456

[318] Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду міста Маріуполя Донецької області від 06 березня 2018 року. Справа № 263/2354/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72591630

[319] Ухвала слідчого судді Придніпровського районного суду м. Черкаси від 27 серпня 2019 року. Справа № 711/6737/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83890523

Додатково, вважаємо за необхідне надати глибшого змісту регламентації права підозрюваного та його захисника робити виписки та копії із матеріалів досудового розслідування у нормах КПК України, оскільки дане право є елементом права на достатній час та можливості для підготовки до свого захисту. Тому пропонуємо доповнити зміст статті 221 частиною третьою, цим самим акцентуючи увагу на можливості реалізації даного права: особі, яка здійснює ознайомлення із матеріалами досудового розслідування до його завершення надається право на достатній час та можливості для такого ознайомлення, включаючи час та можливості для необхідного нотування та копіювання[320].

Статті 221 та 290 КПК України, регламентуючи ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, встановлюють певні обмеження, зокрема, для сторони захисту у контексті такого ознайомлення. Стаття 221 КПК України встановлює потенційне обмеження доступу до матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Як показує практика, «розмитість» даної норми нівелює принцип рівності сторін кримінального провадження.

Слід погодитись, що «ці норми мають бути проаналізовані у контексті права на справедливий суд в інтерпретації практики ЄСПЛ, по-перше, у контексті підстав обмеження ознайомлення з матеріалами, а по-друге, у контексті належної правової процедури вирішення питання про таке обмеження … наразі немає судового контролю за вирішенням питання про обґрунтованість обмеження права на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, це питання вирішує сторона обвинувачення у незмагальному порядку. Крім того,

---

[320] Марченко Т.Ю. Деякі аспекти реалізації права підозрюваного мати час та можливості, необхідні для підготовки свого захисту в Україні Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року. *Ідеологія та практика правозастосування:* колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 386

стороні обвинувачення надана необмежена дискреція для визначення кола цих матеріалів»[321].

Більше того, у разі відмови у задоволенні клопотання щодо ознайомлення, сторона захисту навіть не наділена можливістю оскаржити таку відмову до слідчого судді[322], позаяк стаття 303 КПК України однозначно не відносить такі рішення / дії сторони обвинувачення до рішень, які можуть бути оскаржені. Окрім цього, задоволення таких клопотань сторони захисту не гарантують фактичне надання матеріалів для ознайомлення[323].

В даному контексті необхідно звернути увагу і на важливість реалізації інституту сприяння захисту (favor defensionis). В своєму детальному дослідженні О.В. Малахова вказує, що «процесуальна рівність сторін у кримінальному судочинстві досягається за допомогою інституту сприяння захисту, призначенням якого є компенсація менших процесуальних можливостей сторони захисту щодо обстоювання своєї правової позиції...». В даному дослідженні, науковець приходить до наступних висновків, з якими варто погодитись, а саме: необхідно закріпити в КПК України перелік документів, які обов'язково (щонайменше) мають надаватися стороні захисту для ознайомлення в порядку ст. 221 КПК України, а саме: протоколи слідчих (розшукових) дій, що здійснювалися за клопотанням сторони захисту чи за участі підозрюваного та захисника; матеріали, якими обґрунтовується повідомлення про підозру[324].

Доцільно звернути увагу, що в окремих випадках стороні захисту стає відомо про наявний в матеріалах кримінального провадження висновок

---

[321] Лисенко С. Лекція блоку «Підготовка до судового розгляду в кримінальному провадженні» Школи кримінальної практики Legal High School. Освітня платформа Legal High School. 25.03.2020. URL: https://lhs.net.ua/narazi-nemaie-sudovoho-kontroliu-za-vyrishenniam-pytannia-pro-obgruntovanist-obmezhennia-prava-na-oznaiomlennia-z-materialamy-dosudovoho-rozsliduvannia-perekonanyi-serhii-lysenko/

[322] Торбас О.О. Характеристика окремих положень відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження за кримінальним процесуальним кодексом 2012 р. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Ужгород, 2012. Випуск 19. Том 4. С. 160

[323] Головюк І.В., Пономаренко Д.В. Поспішне внесення змін до КПК призведе до порушення прав людини. *Закон і Бізнес.* 15.08.2019. URL: https://zib.com.ua/ua/138894-pospishne_vnesennya_zmin_do_kpk_prizvede_do_porushennya_prav.html

[324] Малахова О.В. Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. С. 15

експерта лише на етапі реалізації ст. 290 КПК України. «У зв'язку з чим захисники позбавлені належних кримінальних процесуальних гарантій щодо можливості своєчасно ознайомитися з відповідним висновком експерта та використати його в кримінальному процесуальному доказуванні»[325]. З огляду на вказане, науковці неодноразово зауважували про доцільність законодавчого закріплення обов'язку слідчого, прокурора надавати для ознайомлення стороні захисту постанову про призначення експертизи, забезпечити можливість запропонувати питання, які сторона захисту бажала б поставити експерту, де це доречно – бути присутньою під час проведення експертних досліджень та давати свої пояснення. За таких умов, сторона захисту також могла б наділятись правом на ознайомлення з експерним висновком. Погоджуємось, що «такий порядок забезпечував би активну участь сторони захисту на етапі призначення експертизи, а, можливо, і під час її проведення, давав би змогу уникнути необхідності призначати додаткову чи повторну експертизу, що впливало б на скорочення строків розслідування»[326].

Абсолютно доречно зауважено, що «при визначенні матеріалів, які можуть бути надані для ознайомлення в порядку ст. 221 КПК, необхідно досягти розумного балансу між приватними інтересами підозрюваного, потерпілого та публічного інтересу в захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування. Безумовно, у КПК не може бути вказаний вичерпний перелік матеріалів, надання для ознайомлення яких може зашкодити досудовому розслідуванню, адже ця можливість має оцінний характер.»[327]. В той же час, стаття 221 КПК України є за своїм змістом надмірно узагальненою

---

[325] Старенький О.С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. С. 189

[326] Грубський А.В. Доказове значення висновків експерта, залученого захисником на договірних умовах. *Докази і доказування за новим кримінальним процесуальним кодексом України* (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка): матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 6–7 грудня 2012 р. , м. Київ. Х.: Видавець Строков Д.В. 2013. С.123–124.

[327] Главюк І. В., Андрусенко С.В. Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення та недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2014. №4. С. 241

та абсолютно суперечливою гарантії забезпечення змагальності, рівності сторін та пропорційності, особливо в частині оцінки стороною обвинувачення матеріалів, ознайомлення з якими стороною захисту нібито може зашкодити досудовому розслідуванню на цій стадії. Керуючись інтересами сторони обвинувачення, остання потенційно зацікавлена накласти таке обмеження на що не кожний документ, що міститься у матеріалах, а регламентація цієї статті у поточній редакції надає стороні обвинувачення простір для зловживань.

З огляду на вказане, та керуючись практикою ЄСПЛ, абсолютно погоджуємось з пропозицією І.В. Гловюк, «для забезпечення пропорційності захищеності суспільного інтересу та обмеження права на захист у контексті ст. 221 КПК необхідно: регламентувати у КПК більш конкретне коло відомостей, для захисту яких може не надаватися доступ до матеріалів досудового розслідування; регламентувати, що суб'єктом вирішення питання обмеження доступу є слідчий суддя; встановити правову процедуру вирішення питання того, які матеріали можуть бути не надані для ознайомлення за ст. 221 КПК України.»[328].

В цьому аспекті, пропонуємо передбачити в КПК України змагальну процедуру вирішення питання щодо матеріалів, ознайомлення з якими може бути обмежене на певному етапі досудового розслідування та, відповідно, критерії (умови) обмеження ознайомлення в порядку ст. 221 КПК України.

Зокрема, пропонуємо, доповнити ч. 1 ст. 221 КПК України вказавши, що «Питання визначення необхідності / доцільності обмеження в ознайомленні з матеріалами досудового розслідування та перелік таких матеріалів вирішується слідчим суддею за клопотанням слідчого, прокурора в порядку, передбаченому ст. 221^{-1}». В свою чергу, в ст. 221^{-1} пропонуємо передбачити процедуру подання та розгляду такого клопотання та визначити мінімальні критерії для оцінки слідчим суддею при вирішенні такого питання. Захиснику повинна надаватись можливість участі при розгляді такого клопотання задля подання

---

[328] Гловюк І.В. Питання ознайомлення з матеріалами досудового розслідування у контексті практики ЄСПЛ. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.* 2018. № 15. С. 157

аргументів щодо важливості надання права на ознайомлення з матеріалами, доступ до яких планується обмежити, саме на відповідному етапі провадження з метою підготовки позиції захисту. Беручи за основу висновки ЄСПЛ у справах, які, зокрема, стосувались обмеження доступу до матеріалів справи, відповідні мінімальні умови (критерії), які слідчі судді повинні взяти до уваги будуть висвітлені у висновках до цього підрозділу дослідження.

Альтернативно, в разі незгоди законодавця з вказаною пропозицією, пропонуємо розглянути наступну опцію (більш затратну по часу та функціонально), яка хоча мінімально б урівноважила можливості сторін у кримінальному провадженні. КПК України (ст. 304) надає можливість стороні захисту подати скаргу на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора у випадках, визначених ст. 303 КПК України. При цьому, як вказувалось вище, ст. 303 КПК України не передбачає випадок відмови сторони обвинувачення надати матеріали для ознайомлення в порядку ст. 221 КПК України. З огляду на вказане, доцільно доповнити перелік, визначений ст. 303 КПК України, додавши, що на досудовому провадженні можуть бути оскаржені рішення / бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у необґрунтованій відмові у наданні матеріалів досудового розслідування для ознайомлення в порядку ст. 221 КПК України. При цьому, при розгляді такої скарги, у будь-якому випадку повинні застосовувати умови (критерії) обмеження ознайомлення, які будуть висвітлені у висновках до цього підрозділу.

Безумовно, вищезазначені обмеження при реалізації ст. 221 КПК України впливають і на реалізацію інших прав, гарантованих КПК України. Доречно зауважено, що «вибіркове ознайомлення з матеріалами може вплинути на повноту, всебічність та об’єктивність дослідження обставин досудового розслідування, оскільки цей учасник процесу позбавляється можливості заявити те чи інше клопотання, тому що не знає усіх матеріалів

провадження.»[329]. Тобто, необґрунтоване обмеження сторони захисту у безперешкодній реалізації права, передбаченого ст. 221 КПК України, безпосередньо зумовлює порушення суміжних похідних прав сторони захисту.

Окремим питанням, яке часто хвилює правників є питання, пов'язане зі регламентацією статусу особи, щодо якої розпочато досудове розслідування без повідомлення про підозру. Вважаємо за доцільне вказати на проблему, пов'язану саме з ознайомленням такою особою та її захисником з матеріалами досудового розслідування. У зв'язку з відсутністю прямої вказівки щодо статусу та процесуальних прав такої особи, її захисникам вкрай важко вибороти право на ознайомлення в порядку ст. 221 КПК України, їм доводиться скаржитись на бездіяльність слідчого, прокурора, що полягає в ігноруванні клопотання сторони захисту про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. Незважаючи на наявність позитивної реакції слідчих суддей, які посилаючись на рішення ЄСПЛ, притримуються позиції сторони захисту[330], такий складний необґрунтований алгоритм дій забирає як час, так і можливості у сторони захисту для підготовки позиції у справі. Допоки дане питання не знайде своє чітке відображення у КПК України, питання гарантій щодо «достатності» часу та можливостей сторони захисту буде залишатися під загрозою.

Одним із дискусійних питань видається реалізація слідчим, прокурором обов'язку ознайомлення сторони захисту із змістом клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (надалі –ЗЗКП). «Необхідність здійснення такої процесуальної дії передбачена ст. 150, 155, 184 КПК України. … Втім, закон не встановлює порядок її здійснення, а також правові наслідки неознайомлення або, наприклад, ознайомлення не в межах підготовки клопотання про застосування ЗЗКП, а в порядку ст. 221 КПК

---

[329] Шкелебей В.А. Окремі питання ознайомлення учасниками кримінального процесу з матеріалами досудового розслідування до його завершення. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності 258 (теорія та практика)*. 2018. Вип. 1–2 (10–11). С. 262

[330] Калінніков О. Особа, щодо якої розпочато досудове розслідування, має право на захист навіть без повідомлення про підозру. *Закон і Бізнес*. №39 (1389). 29.09—05.10.2018. URL: https://zib.com.ua/ua/134662-osoba_mae_pravo_na_zahist_navit_bez_povidomlennya_pro_pidozr.html

України». Слушним є твердження, що «у вирішенні питань про ознайомлення підозрюваного із клопотанням на виконання вимог положень Розділу ІІ КПК України слід застосувати аналогію ст. 290 КПК України в частині порядку його здійснення». Погоджуємось і з тим, що «принциповою є позиція щодо неможливості використання як доказів тих відомостей, про які сторона обвинувачення не ознайомлювала підозрюваного та не вказувала на намір використати їх як доказ під час розгляду слідчим суддею клопотання про застосування ЗЗКП, навіть якщо раніше було здійснене ознайомлення з ними в порядку ст. 221 КПК України. Вищевикладене дозволяє дійти висновку про необхідність розширення процесуальних повноважень слідчого судді щодо перевірки доказів на предмет допустимості під час розгляду та вирішення клопотань про застосування ЗЗКП. Слід нормативно закріпити неможливість слідчого судді обґрунтовувати рішення про застосування ЗЗКП відомостями, що містяться в доказах, з якими сторона обвинувачення не ознайомлювала підозрюваного, його захисника, законного представника.»[331]. Прийняття законодавцем таким пропозицій дозволить говорити, зокрема, і про відповідність національного законодавства в цій частині вимогам Конвенції щодо гарантування права сторони захисту на достатні можливості для підготовки позиції захисту.

Не можемо оминути і те, що в ході проведення національними науковцями дослідження, «88 % опитаних захисників відповіли, що у разі участі в окремій процесуальній дії, матеріали досудового розслідування для ознайомлення їм надані не були». У праці доречно зауважується, що ознайомлення з матеріали провадження для «тимчасового» захисника має велике значення, оскільки надає йому можливість більш детально ознайомитись із обставинами вчинення кримінального правопорушення, доказами, що є в наявності у слідчого, прокурора і на підставі цього визначити лінію захисту підозрюваного. Додатково результати дослідження вказали на

[331] Завтур В.А. Допустимість доказів під час розгляду та вирішення слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Випуск 41. Том 2. С. 150-151

відсутність хоча б одного випадку дотримання вимог ст. 290 КПК України про надання захиснику, який брав участь в окремій процесуальній дії, матеріалів кримінального провадження для ознайомлення. Підтримуємо рекомендацію, адресовану стороні обвинувачення в частині дотримання вимог щодо необхідності повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування захисника, який брав участь в окремій процесуальній дії[332].

Аналогічно право на доступ до матеріалів справи повинне бути надане новопризначеному захиснику у разі такої заміни на будь-якій стадії провадження у справі[333].

З моменту прийняття КПК України у 2012 році, науковці та адвокати активно обговорюють проблеми, що виникають в процесі реалізації ст. 290 КПК України, особливо в частині доступу сторони захисту до результатів негласних слідчих (розшукових дій).

«У аспекті права кожного, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту, передбаченого п. b ст. 6 Конвенції, важливим є нормативне та фактичне забезпечення доступу сторони захисту до результатів негласних слідчих (розшукових) дій. Доступ до таких результатів, враховуючи положення ст.ст. 254, 255, 256, 257, 290 КПК України, має специфіку порівняно із доступом до інших матеріалів кримінального провадження.

Проблемні питання доступу сторони захисту до результатів негласних слідчих (розшукових) дій, які у доктрині розуміються як матеріально фіксовані джерела, що виникають (отримуються) в процесі проведення негласних слідчих (розшукових) дій, змістом яких є відповідна інформація, дані, здобуті відповідно до мети конкретної негласної слідчої (розшукової) дії

---

[332] Єрохін В. В., Юхно О. О. Захисник як учасник кримінального провадження: монографія. За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна. Харків: Панов, 2018. С. 212

[333] Марченко Т.Ю. Заміна захисника після відкриття матеріалів: забезпечення права на ознайомлення. *Адвокатура: минуле сучасність та майбутнє:* матер. VIII Міжнар. наук.-практ. конф., м Одеса, 17 листопада 2018 р. / редкол.: Н.М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 672-675

уповноваженим суб'єктом[334], виникають при застосуванні положень ст.ст. 255, 290 КПК України.

Стаття 255 КПК України передбачає, що відомості, речі та документи, отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які прокурор не визнає необхідними для подальшого проведення досудового розслідування, повинні бути невідкладно знищені на підставі його рішення, крім випадків, передбачених частиною третьою цієї статті та статтею 256 КПК України.

Ці норми, які обмежують права захисту, потребують оцінки за допомогою тесту на пропорційність. Належність обмеження у даному випадку пов'язана із охороною державної таємниці, забезпеченням нерозголошення відомостей досудового розслідування. Це обмеження через наявний публічний інтерес, без сумніву, має легітимну мету. Необхідність обмеження, яка повинна мати найменш обтяжуючий ефект для тієї чи іншої цінності[335], у ст. 255 КПК України прописана лише у тому аспекті, що відомості, речі та документи, отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій не є необхідними для подальшого проведення досудового розслідування, тобто, не будуть надалі використані як докази, у тому числі обвинувальні. Разом з тим, виникають питання щодо пропорційності у вузькому розумінні (розумності) через наявність конкуруючих інтересів: публічного інтересу у розкритті кримінальних правопорушень із збереженням у таємниці відомостей щодо спеціальних операцій та інтересом підозрюваного мати достатні можливості для захисту.

Для оцінки балансу інтересів знову ж таки доцільно звернутися до правових позицій ЄСПЛ стосовно права мати достатні можливості для захисту. Водночас варто наголосити на тому, що практично неможливо виокремити та сформувати одне універсальне твердження, яке пояснювало б що треба

---

[334] Сергєєва Д. Б. Результати негласних слідчих (розшукових) дій: проблемні аспекти визначення. *Право і громадянське суспільство.* 2014. № 1. С. 104. URL: http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-6-2014/item/151-rezultaty-nehlasnykh-slidchykh-rozshukovykh-diy-problemni-aspekty-vyznachennya-serhieieva-d-b

[335] Юдківська Г. Принцип пропорційності в системі захисту прав людини. *Слово Національної школи суддів України.* 2015. № 4 (13). С. 118

розуміти під поняттям достатній (необхідний) час та можливості для підготовки захисту підозрюваним. Але це не має слугувати бар'єром для регламентації цього права у національному законодавстві, зокрема, для ефективного його забезпечення[336].

У цьому контексті релевантними є вищезгадані висновки у вже наведеній справі Beraru v. Romania[337] (§§ 61, 71). Суд у справі McMichael v. the United Kingdom, §§78-80 наголошує і на тому, що доступ до «життєво важливих» для результатів розгляду справи матеріалів повинен надаватися. Суд зазначив, що обмеження щодо процесуальних прав особи (включаючи доступ до певної інформації) можуть бути виправдані у дуже виняткових обставинах. Обмеження, що застосовуються, не повинні обмежувати або зменшувати доступ до інформації, наданої особі таким чином, або в такій мірі, яка б суттєво зменшувала сутність права (Ashingdane v. the United Kingdom[338], § 57). Крім того, обмеження не будуть сумісні з пунктом 1 статті 6, якщо вони не відповідатимуть «легітимним» цілям, і якщо не існуватиме «розумного співвідношення пропорційності між використаними засобами та метою, яку потрібно досягти» (Ashingdane v. the United Kingdom, § 57; European Commission of Human Rights, Application No. 17101/90, Mohamed Al Fayed, Ali Fayed and Salah Fayed against the United Kingdom, Report of the Commission (adopted on 7 April 1993), § 71).

Крім того, пункт 1 статті 6 Конвенції вимагає, щоб сторона обвинувачення розкрила захисту всі наявні у них докази за або проти обвинуваченого (Rowe and Davis v. the United Kingdom[339], § 60). Нерозкриття стороні захисту матеріальних доказів, що містять відомості, які могли б

---

[336] Марченко Т.Ю. Деякі аспекти реалізації права підозрюваного мати час та можливості, необхідні для підготовки свого захисту в Україні Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року. *Ідеологія та практика правозастосування:* колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 374

[337] Case of Beraru v. Romania, Appl. no. 40107/04, Judgment of the ECHR, 18 April 2014, paras. 61, 71. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-141910

[338] Case of Ashingdane v. the United Kingdom, Appl. no 8225/78, Judgment of the ECHR, 28 May 1985, para. 57. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57425

[339] Case of Rowe and Davis v. the United Kingdom, Appl. no 28901/95, Judgment of the ECHR, 16 February 2000, para. 60. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58496

дозволити звинуваченому звільнити себе або зменшити строк відбування покарання, може оцінюватись як відмова від можливостей, необхідних для підготовки захисту, а отже, порушення права, гарантованого пунктом 3 статті 6 (b) Конвенції (No. 8403/78, Jespers v. Belgium[340], paras. 56 and 59). В той же час, Суд вказує, що очікується, що обвинувачений може надати конкретні підстави свого запиту, і внутрішні суди мають право перевірити обґрунтованість цих підстав (Natunen v. Finland[341], § 43; C.G.P. v. the Netherlands[342]). Таких же висновків Суд також дійшов у справах Janatuinen v. Finland, № 28552/05, § 45, 8 грудня 2009 року та Leas v. Estonia, § 81.

Я вже було зазначено вище, ЄСПЛ часто повторює у своїх рішеннях, що право на розкриття відповідних доказів не є абсолютним правом. У справі Natunen v. Finland, обвинувачення в значній мірі ґрунтувалось на відомостях із записів телефонних розмов обвинуваченого. Частина таких записів була знищена стороною обвинувачення, як така, що не становить інтересу для справи. Впродовж судового розгляду, коли сторона захисту клопотала про надання їй записів у повному обсязі, оскільки була переконана, що поліція неправильно витлумачила телефонні розмови обвинуваченого з ймовірними спільниками, то виявилось, що такі записи вже не існують. Суд вказав на порушення статті 6 Конвенції на тій підставі, що рішення зберегти записи або знищити приймалося поліцією без того, щоб ці докази були розглянуті суддею. Також у рішенні у даній справі, а саме §§ 40-43, ЄСПЛ вказує, що у будь-якому кримінальному провадженні можуть існувати конкуруючі інтереси, такі як національна безпека, або необхідність захисту свідків, які піддаються ризику репресій, або збереження секретних методів розслідування злочину, які повинні бути оцінені (зважені) щодо прав обвинуваченого (Dowsett v. the United

---

[340] Case of Jespers v. Belgium, Appl. no. 8403/78, Judgment of the ECHR, 15 October 1980, paras. 56, 59. URL: http://echr.ketse.com/doc/8403.78-en-19801015/

[341] Case of Natunen v. Finland, Appl. no. 21022/04, Judgment of the ECHR, 31 March 2009, para 43. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91932

[342] Case of C.G.P. v. the Netherlands, Appl. no 29835/96, Judgment of the ECHR, 15 January 1997. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187932

Kingdom[343], § 42, Doorson v. the Netherlands[344], § 70). У деяких випадках може знадобитися приховування деяких доказів від захисту з метою збереження основних прав іншої особи або захисту важливих суспільних інтересів. Для того, щоб гарантувати, що обвинувачений отримає справедливий судовий розгляд, будь-які труднощі, викликані обмеженням прав захисту, повинні бути належним чином компенсовані (врівноважені) процедурами, яким слідують судові органи (Rowe and Davis, § 61, Doorson and Van Mechelen and Others, § 72).»[345].

У справі Moiseyev v Russia, Суд вказав, що «допускає, що міркування національної безпеки можуть за певних обставин спричинити процесуальні обмеження в справах, які зачіпають державну таємницю. Проте, навіть якщо стоїть питання про національну безпеку, поняття законності й верховенства права в демократичному суспільстві вимагають, щоб заходи, які зачіпають фундаментальні права, такі як право на справедливий судовий розгляд, мали законну підставу й відповідали досягненню їхніх захисних функцій.». Суд в цій справі також зауважив, що «той факт, що заявник і його захисники не могли взяти свої нотатки, щоб показати їх експертові або використати їх якось інакше, практично не давав їм змоги користуватися інформацією, яку ті містили, бо в цій справі їм доводилося покладатися тільки на свою пам'ять … факт ненадання заявникові і його захисникам належного доступу до документів та обмеження їх у користуванні власними нотатками, ще більше ускладнив підготування його захисту.» (пп. 216-218)[346].

«В §§ 63-64 рішення по справі Bannikova v. Russia[347] Суд, посилаючись на численну практику, вказав наступне. Матеріал, що має імунітет від суспільного

---

[343] Case of Dowsett v. the United Kingdom, Appl. no 39482/98, Judgment of the ECHR, 24 June 2003, para. 42. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61174

[344] Case of Doorson v. the Netherlands, Appl. no. 20524/92, Judgment of the ECHR, 26 March 1996, para. 70. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57972

[345] Гловюк І.В., Марченко Т.Ю. Проблеми доступу сторони захисту до результатів негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний журнал: Право України*. 2018. № 8. С. 48-59

[346] Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ: К.І.С., 2010. С. 352–353

[347] Case of Bannikova v. Russia, Appl. no. 18757/06, Judgment of the ECHR, 04 November 2010, paras. 63-4. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101589

інтересу, ex parte був доступний судді, що брав участь у розгляді справи, і суддя вирішував, чи допоможе будь-який із конфіденційних матеріалів захисту, зокрема, оскаржити питання про провокацію злочину з метою його викриття, і в даному випадку суддя зобов'язаний постановити про оприлюднення даних відомостей. Європейський Суд, зокрема, встановив, що питання провокації злочину з метою його викриття, в разі його дозволу суддею, який бере участь в розгляді справи, який також приймає рішення про винуватість чи невинуватість обвинуваченого, занадто тісно пов'язане з сутністю кримінальних обвинувачень, щоб не надати захист повну інформацію про всі матеріали, що є в розпорядженні обвинувачення. Навіть якщо відомості, що розглядаються, не є частиною матеріалів обвинувачення і не визнані в якості доказів, обов'язок суду розглянути заяву про підбурювання і забезпечити всебічну справедливість розгляду вимагає, щоб всі значущі відомості, особливо щодо заявлених підозр про попередню поведінку заявника, були розкриті суду першої інстанції або підтверджені або спростовані в змагальній манері («В. проти Фінляндії», пп. 76 «Малінінас проти Литви», п. 36).

У вищезгаданій справі Dowsett v. the United Kingdom Суд визнав порушення статті 6(1) у зв'язку із ст. 6(3)(b) Конвенції, вказавши, зокрема, що дана справа дуже схожа на справу Rowe and Davis. Як і в цій справі, під час розгляду справи в першій інстанції сторона обвинувачення, без повідомлення судді, вирішила утримати певні релевантні докази на підставах, зокрема, імунітету публічного інтересу. Така процедура, в якій сторона обвинувачення намагається самостійно оцінити важливість прихованої інформації для захисту та зважує (оцінює) це на противагу публічному інтересу, утримуючи інформацію в таємниці, не може відповідати вимогам пункту 1 статті 6 (§44).

В § 195, 199 рішення Суду у справі Mirilashvili v. Russia[348] Суд вказав, що у випадках, коли деякі важливі елементи інформації навмисно приховуються

---

[348] Case of Mirilashvili v. Russia, Appl. no 6293/04, Judgment of the ECHR, 11 December 2008, paras. 195, 199. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90099

від захисту, Суд повинен оцінити, наскільки ця перешкода для захисту відповідає належним процесуальним гарантіям і виправдана законними інтересами. Як правило, в таких випадках Суд застосовує загальні гарантії статті 6§1; проте подібні питання також розглядалися в рамках статті 6§§3 (d) …або (b) Конвенції. Нарешті, Суд звертає увагу на важливість нерозкритих матеріалів і їх використання в ході судового розгляду. При цьому суд навів, як приклад, справу Джаспера (Jasper), де Суд не встановив порушення при нерозкритті матеріалів, які були приховані від захисту, які не були частиною позиції обвинувачення і не були пред'явлені присяжним. У справі Mirilashvili v Russia Суд звернув увагу, що змагальний процес вимагає розгляду не лише доказів, що безпосередньо стосуються фактів цієї справи, а й інших доказів, які можуть стосуватися прийнятності, достовірності й повноти перших (п.200).

Суд звернув увагу на упущення національного суду, в частині того, що останній не проаналізував, чи можуть нерозкриті матеріали бути якось корисні для цілей захисту, та чи зможе їхнє розкриття, хоча б потенційно, завдати шкоди певному суспільному інтересу. Рішення національного суду було направлене лише на врахування виду таких матеріалів, як таких що стосуються результатів оперативно-розшукової діяльності, однак не на сам аналіз змісту цих матеріалів.»[349].

У справі **Yevdokimov v. Ukraine**[350] заявник клопотав про отримання рішення (рішень), якими було надано дозвіл на проведення оперативно-розшукових заходів щодо нього. Заявнику важливо було показати, що дозвіл стосувався лише прослуховування телефону, але не записів приватних розмов, тому, відповідно останні були недопустимими як незаконно отримані докази. ЄСПЛ, посилаючись на рішення Matanović v Croatia, зауважив, що матеріали, розкриття яких може вимагатися для забезпечення справедливого провадження, охоплюють не лише докази, що прямо стосуються обставин справи, а й інші

---

[349] Гловюк І.В., Марченко Т.Ю. Проблеми доступу сторони захисту до результатів негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний журнал: Право України*. 2018. № 8. С. 48-59

[350] Case of Yevdokimav v. Ukraine, Appl. no. 24635/14, Judgment of the ECHR, 22 April 2021. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-209332

докази, що можуть стосуватися допустимості, достовірності та повноти перших. Матеріали, про розкриття яких просив заявник, належали до останньої категорії. Суд нагадав, що саме національним судам належить з'ясовувати питання, чи було нерозголошення суворо необхідним при утримані матеріалів від сторони захисту з міркувань, пов'язаних з публічними інтересами. ЄСПЛ, в свою чергу, з'ясовував, чи процедура ухвалення рішення тією мірою, якою це можливо, відповідала вимогам змагального провадження та принципу рівності сторін і включала належні гарантії захисту інтересів обвинуваченого. Суд, оцінивши ряд упущень зі сторони національних судів, додав, що заявника не було поінформовано про підстави необхідності обмеження його прав. Суд зауважив, що хоча матеріали, про які йде мова, не містили жодного доказу проти заявника, однак вони стосувалися допустимості ключового елемента доказів проти нього – матеріалів оперативно-розшукових заходів. У цьому контексті Суд підкреслив, що в питаннях доступу сторони захисту до матеріалів справи важливе значення надається як зовнішнім проявам, так і підвищеній делікатності у справедливому відправленні правосуддя (Öcalan v. Turkey [GC], no. 46221/99, § 140) (п.53). З огляду на ці міркування проведена судовими органами процедура належним чином не урівноважила труднощі, з якими зіштовхнулася сторона захисту у зв'язку з обмеженим доступом до відповідних матеріалів (п. 54), що в сукупності зумовило порушення ст. 6(1) Конвенції[351].

У справі P G and J H v United Kingdom[352] Суд, дослідивши обставини справи, дійшов до висновку, що сторона захисту отримала інформацію та можливість надавати свої документи, а також брати участь у процесі прийняття судом рішень. Дійсно, відомості, які сторона обвинувачення мала намір зберегти в таємниці з міркувань захисту суспільних інтересів не були розкриті стороні захисту. В той же час, такі нерозкриті відомості не лягли в основу

---

[351] Огляд рішень Європейського суду з прав людини (квітень 2021 року). Рішення за період із 01.04.2021 по 30.04.2021 / Відпов. за вип.: О. Ю. Тарасенко, Д. П. Мордас, Р. Ш. Бабанли. Київ, 2021. С. 33-34

[352] Case of P.G. and J.H. v. The United Kingdom, Appl. no. 44787/98, Judgment of the ECHR, 25 September 2001. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59665

позиції сторони обвинувачення та не були надані присяжним. Важливим аспектом в даній справі виступало і те, що суд протягом розгляду справи мав змогу оцінювати таке нерозкриття інформації у розрізі справедливості такого заходу. Суд дійшов висновку про відсутність порушення у даному відношенні та вказав, що національний суд мав можливість оцінювати ступінь значення для сторони захисту приховуваної інформації як до, так і в ході судового розгляду.

«І хоча наявна практика ЄСПЛ щодо оцінки балансу необхідності збереження державної таємниці та захисту важливого суспільного інтересу, на що вказувалося вище, немає належної правової процедури судового контролю вирішення питання щодо долі таких матеріалів. Проте, ЄСПЛ неодноразово звертає увагу на те, що у системах, в яких органи прокуратури зобов'язані відповідно до закону враховувати факти на користь і проти підозрюваного - процедура, відповідно до якої органи прокуратури самостійно намагаються оцінити, що може мати або не матиме значення для справи, без будь-яких наступних процесуальних гарантій прав захисту, не може відповідати вимогам статті 6 § 1[353]. Тому вже зверталася увага на те, що така нормативна регламентація не корелюється із ч. 2 ст. 290 КПК України[354], а також, що положення ч. 1 та 2 ст. 255 КПК України не забезпечують належний механізм балансування щодо публічного інтересу у розкритті кримінальних правопорушень із збереженням у таємниці відомостей щодо спеціальних операцій та інтересом підозрюваного мати достатні можливості для захисту[355].

Саме тому слід сформулювати нові норми у ст. 255 КПК України, які б забезпечили належний механізм балансування між публічного інтересом у розкритті кримінальних правопорушень із збереженням у таємниці відомостей щодо спеціальних операцій та інтересом і конвенційним правом підозрюваного мати достатні можливості для захисту. Консультативною місією Європейського

---

[353] Рішення Європейського суду з прав людини «Матановіч проти Хорватії» від 4 квітня 2017 року. Заява № 2742/12. Переклад Дроздов О. та Дроздова О. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Pereklad_rishennya_evr_sudu_13072017.pdf

[354] Гловюк І.В. Проблемні питання застосування положень статті 255 КПК України у контексті практики ЄСПЛ. *Протидія організованій злочинній діяльності:* матеріали всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф., 30 бер. 2018 р. Видавець Букаєв Вадим Вікторович. Одеса. 2018. С. 28

[355] Там само, С. 31

Союзу вже бути сформульовані пропозиції стосовно змін до ст.ст. 255, 290 КПК України[356], а саме, визначено, що такі відомості, речі та документи мають зберігатися до закінчення судового розгляду, і що підсудному, якщо це доречно, має бути надано доступ до них. Також у обґрунтуванні до змін наголошено, що стаття 256 не містить достатніх гарантій того, що стороні захисту буде надано доступ до відповідних матеріалів. Знищення будь-яких потенційних доказів до судового розгляду видається небажаним, якщо для цього не існує вагомих причин. У ч. 5 ст. 290 КПК України прокурору надається право за клопотанням сторони кримінального провадження дозволити доступ до відомостей, які були видалені.

Влучним є твердження І. Ю. Кайло стосовно недопустимості практики обмеження сторони захисту в доступі до доказів, «оскільки це може призвести до штучного створення «надійної» доказової бази стороною обвинувачення»[357].

Враховуючи той факт, що оцінка прокурором «необхідності» отриманих результатів проведення НСРД для проведення досудового розслідування містить елемент суб'єктивізму, то для забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого потрібно забезпечити збереження таких матеріалів до набрання законної сили судовим рішенням, яким закінчене кримінальне провадження, або винесення постанови про закриття кримінального провадження.

Окрім цього, слід звернути увагу на те, що у відповідності до ч. 2 ст. 290 КПК України, прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні, з чого слідує, що за умови зміни редакції ч. 1 ст. 255 КПК України вони і до цих матеріалів будуть зобов'язані надати доступ. Разом з тим, враховуючи специфіку негласних слідчих (розшукових) дій, триваючий характер ряду з них, можливість здійснення комплексу негласних слідчих (розшукових) дій, а також те, що ті матеріали, які прокурор не має наміру використовувати у доказуванні

---

[356] Пропозиції КМЄС щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу. С.42-4. URL: http://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/31985.pdf

[357] Кайло І. Роль прокурора у формуванні якісного доказового матеріалу під час досудового розслідування. *Вісник прокуратури.* 2015. № 8 (170). С. 96

в судовому провадженні, можуть бути не розсекречені і їх розсекречення у конкретний момент часу суперечитиме важливому суспільному інтересу, слід передбачити судовий порядок вирішення питання про необхідність відкриття цих матеріалів[358]. Така необхідність також обґрунтовувалась у дисертаційній праці О.С. Старенького[359].

Для цього у ч. 5 ст. 290 КПК України слід сформулювати повноваження слідчого судді, суду здійснювати тест на необхідність відкриття вищевказаних результатів негласних слідчих (розшукових) дій, із врахуванням забезпечення права сторони захисту мати достатні можливості для підготовки захисту. Зокрема, слідчому судді, суду слід встановити чи такі результати НСРД можуть надати можливість підозрюваному, обвинуваченому виправдати себе або зменшити обсяг обвинувачення, або сприяти пом'якшенню покарання, при цьому встановлюючи баланс між публічним інтересом, необхідністю збереження у таємниці відомостей щодо факту, методів проведення негласних слідчих (розшукових) дій, осіб, які їх проводять та осіб, які залучалися до їх проведення, інформації, отриманої в результаті їх проведення, та правом підозрюваного, його захисника мати можливості, необхідні для підготовки захисту.»[360].

В іншому випадку, як зазначає Н.Л. Боржецька, вимоги ч. 2 ст. 290 КПК України про те, що сторона обвинувачення зобов'язана надати доступ до «доказів, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання» будуть виключно декларативними. «Адже суть єдиної кримінальної процесуальної «санкції» за нездійснення стороною кримінального провадження відкриття матеріалів (ч. 12

---

[358] Hloviuk I.V. Marchenko T. Yu. The problem of access to the results of covert investigative (detective) actions: the ECHR case-law overview and national aspect of the issue. *ECHR's Lirisprudance in Digital Era*: proceedings of the Int. sci. conf., Odesa, May 31 – June 1, 2019. MES of Ukraine, Nat. Univ. «Odes. Acad. Of Law», SRC NALSU. exec. eds. H.A. Ulianova, V.A. Tuliakov. Odesa: Publishing house «Helvetika», 2019. P. 179

[359] Старенький О.С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. С. 112

[360] Гловюк І.В., Марченко Т.Ю. Проблеми доступу сторони захисту до результатів негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний журнал: Право України*. 2018. № 8. С. 48-59

ст. 290 КПК України) зводиться до того, що «суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази». А це для прокурора, котрий не бажає відкривати стороні захисту матеріали, які сприятимуть захисту, не лише не становить жодної загрози, але й підсилює можливість створення зручної для нього доказової бази»[361].

Під виправдувальними матеріалами слід розуміти ті, що включають не тільки матеріали, що встановлюють невинуватість, а також й інші докази, які могли б допомогти захисту (наприклад, ознаки того, що визнання провини не було добровільним)[362]. «З огляду на це, варто передбачити у даній статті право сторони захисту на звернення до слідчого судді апеляційного суду, суду із заявою про зобов'язання сторони обвинувачення відкрити відомості, речі та документи, отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій за умови, що у сторони захисту є відомості, що у сторони обвинувачення ймовірно наявні такі матеріали і вони можуть мати суттєве значення для підготовки захисту.

Таким чином, з метою дотримання європейських стандартів забезпечення права на захист, зокрема, права підозрюваного, обвинуваченого, його захисника мати можливості (безперешкодний доступ та ознайомлення із результатами та протоколами НСРД), необхідні для підготовки захисту, пропонуємо внесення наступних змін до КПК України:

1. Викласти ч. 1 ст. 255 КПК України у наступній редакції: «1. Відомості, речі та документи, отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які прокурор не визнає необхідними для подальшого проведення досудового розслідування та використання у судовому розгляді та підготовки підозрюваного до захисту, повинні бути невідкладно знищені на підставі рішення прокурора після набрання законної сили судовим рішенням,

---

[361] Боржецька Н.Л. Форми закінчення досудового розслідування: правові, теоретичні та прикладні проблеми: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Острог, 2016. С. 84

[362] Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Ред. група: Д. Вон, І. Зарецька, С. Сученко, В. Валанчюс, Ю. Землицька (відп. ред.), К. Мадоян. Київ, 2015. С. 321

яким закінчене кримінальне провадження, крім випадків, передбачених частиною третьою цієї статті та статтею 256 цього Кодексу».

2. Викласти ч. 5 ст. 290 КПК України у наступній редакції: «5.У матеріалах, які надаються для ознайомлення, можуть бути видалені відомості, речі, документи, які не будуть розголошені під час судового розгляду. Видалення повинно бути чітко позначено. Слідчий суддя апеляційного суду, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, здійснює оцінку співвідношення необхідності збереження у таємниці відомостей щодо факту, методів проведення негласних слідчих (розшукових) дій, осіб, які їх проводять та осіб, які залучалися до їх проведення, інформації, отриманої в результаті їх проведення, та права підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, законного представника мати можливості, необхідні для підготовки захисту, без повідомлення сторін кримінального провадження. Для вирішення цього клопотання слідчий суддя апеляційного суду, суд уповноважений дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення клопотання. За результатами такої оцінки слідчий суддя апеляційного суду, суд можуть дозволити доступ до матеріалів, що були видалені. За клопотанням сторони захисту слідчий суддя апеляційного суду, суд уповноважені зобов'язати сторону обвинувачення відкрити такі відомості, речі та документи за умови, що у сторони захисту є відомості, що у сторони обвинувачення ймовірно наявні такі матеріали і вони можуть мати суттєве значення для підготовки захисту».[363].

Окремої уваги заслуговує питання копіювання протоколів про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та додатків до них. Відмітимо, що до внесення змін та доповнень до ст. 254 КПК України ч. 3 ст. 254 КПК передбачала, що виготовлення копій протоколів про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та додатків до них не допускається. Стаття 290 КПК ніяких заборон не містила. Проте, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень

---

[363] Главюк І.В., Марченко Т.Ю. Проблеми доступу сторони захисту до результатів негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний журнал: Право України.* 2018. № 8. С. 56

кримінального процесуального законодавства» № 187-IX від 04.10.2019 було передбачено нову редакцію ч. 3 ст. 254 КПК України: «Виготовлення копій протоколів про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та додатків до них до прийняття рішення про їх розсекречування у порядку, визначеному законодавством, не допускається», що поліпшило ситуацію із копіюванням. Ряд пов'язаних проблем було розглянуто раніше, проте, вважаємо, що все ще залишається потреба викласти ч.3.ст.254 КПК України у наступній редакції: «Сторона захисту має право на виготовлення копій протоколів про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та додатків до них у порядку статті 221 цього Кодексу та статті 290 цього Кодексу»[364].

Вважаємо за необхідне звернути увагу на ключові позиції національних судів стосовно вирішення питань доступу до матеріалів кримінального провадження, в т.ч. матеріалів НСРД та ОРД. Подібний аналіз надасть можливість зрозуміти особливості реалізації вказаного права в Україні, в т.ч. в частині застосування релевантної практики ЄСПЛ. До досліджень судової практики в цій площині також вдавалися І.В. Гловюк[365], С. Бережний[366], Н. Антонюк[367], І. Кузіна[368], О.Гура[369], Є. Морозов[370].

---

[364] Гловюк І.В., Марченко Т.Ю. Право мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту, та доступ сторони захисту до результатів негласних слідчих (розшукових) дій. *Протидія злочинності: теорія та практика:* матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (26 жовтня 2018 року). Київ: Національна академія прокуратури України. 2018. С. 123-126

[365] Гловюк І.В. Застосування статті 290 КПК України у практиці Верховного Суду. *Інформаційне агенство Post.* 20.07.2021. URL: https://advokatpost.com/zastosuvannia-statti-290-kpk-ukrainy-u-praktytsi-verkhovnoho-sudu-advokat-iryna-hloviuk/?fbclid=IwAR3PG-WzPBsehLA5QJBr_JQy1tEusr4HkxL6fKj22IVPHTQsfwMdG2KXHyw

[366] Бережний С. Як дотриматися принципу змагальності при відкритті матеріалів НС(Р)Д. *Закон і Бізнес.* № 21 (1475). 30.05 – 05.06.2020. URL: https://zib.com.ua/ua/142863-yak_dotrimatisya_principu_zmagalnosti_pri_vidkritti_material.html

[367] Антонюк Н. Висновки ВС щодо відкриття матеріалів НС(Р)Д у порядку ст. 290 КПК. *Закон і Бізнес*. № 11-12 (1465-1466). 21.03 – 03.04.2020. URL: https://zib.com.ua/ua/141951-praktika_vs_schodo_vidkrittya_materialiv_nsrd_v_poryadku_st2.html

[368] Кузіна І. Відкриття матеріалів досудового розслідування та захисту за статтею 290 КПК України – лонгрід від адвоката. *White Collar Blog.* 10.12.2020. URL: http://whitecollarblog.info/vidkryttya?fbclid=IwAR1K-wwSK7Y5CGHPU50zwwyyp-RilTrv6Yxb4AIsuU-5QNmZsKqY-gBSG9Q

[369] Гура О. Судова практика ВС щодо відкриття доказів іншій стороні за ст. 290 КПК: топ-17 кейсів. *Femida.ua.* 02.06.2020. URL: https://femida.ua/advices/sudova-praktyka-vs-shhodo-vidkryttya-dokaziv-inshij-storoni-za-st-290-kpk-top-17-kejsiv/

[370] Морозов Є. Відкриття документів, які стали підставою для проведення НСРД. *Ліга. Блоги.* 31.10.2019. URL: https://blog.liga.net/user/emorozov/article/34930

Питання ненадання доступу до матеріалів справи є вкрай поширеним. До прикладу, у справі № 452/1541/16-к[371] суд задовільнив скаргу захисника на дії слідчого та прокурора у зв'язку з ненаданням доступу до матеріалів досудового розслідування та зобов'язав прокурора надати доступ. У справі № 676/9506/14-к[372] обвинуваченого було визнано невинуватим, зокрема, у зв'язку з тим, що слідчим не були відкриті матеріали кримінального провадження - речові докази, на які в судовому засіданні посилався прокурор, на додаток, вони були відсутніми в матеріалах кримінального провадження, наявні копії таких доказів, належним чином не були завірені та не були взяті судом до уваги.

Непоодинокою є практика, коли захисник вступає у справу після направлення обвинувального акта до суду. При цьому, прокурори відмовляються надавати матеріали для ознайомлення, посилаючись на відсутність таких вказівок у КПК України. Так у справі № 323/2600/18 суд не погодився із доводами прокурора щодо ознайомлення з матеріалами в ході судового розгляду, позаяк прокурор буде долучати письмові докази на власний розсуд, і не всі матеріали досудового розслідування можуть бути ним долучені до матеріалів кримінального провадження в якості доказів. Суд вказав, що «сторона захисту згідно до ст.290 КПК України, має право на доступ до всіх матеріалів досудового розслідування, в тому числі і до тих, які в подальшому можливо і не стануть об'єктом безпосереднього дослідження судом через ненадання їх прокурором. Суд також враховує, що в матеріалах досудового розслідування можуть міститися і докази, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання.». Суд задовільнив відповідне клопотання сторони захисту щодо ознайомлення та зобов'язав прокурора ознайомити із матеріалами[373].

---

[371] Ухвала судді Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 23 червня 2016 року. Справа № 452/1541/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/58620248

[372] Вирок Кам`янець-Подільського міськрайонного суду від 6 листопада 2018 року. Справа № 676/9506/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77711560

[373] Ухвала судді Оріхівського районного суду Запорізької області від 07.02.2019 р. Справа № 323/2600/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79699106

Абсурдною вбачається і поведінка сторони обвинувачення у наступній справі. У справі № 676/5972/17[374] сторона захисту скаржилась, що прокурор надав до суду та посилався на документи, виготовлені під час судового розгляду, тобто останні були відсутні в матеріалах справи станом на дату ознайомлення відповідно до ст. 290 КПК України. На додаток, суд констатував фальсифікацію слідчим матеріалів кримінального провадження, а також щодо кваліфікації дій обвинуваченого, чим позбавив останнього на ефективний захист від пред'явленого обвинувачення. Суд вказав, що слідчий фактично змінив кваліфікацію кримінального діяння після об'єднання кримінальних проваджень і доручення на проведення досудове розслідування об'єднаного кримінального провадження керівником органу досудового розслідування відповідно до вимог закону йому не надавалось. Серед інших процесуальних порушень, суд зазначив, що в порушення вимог ст. 290 КПК України слідчим не було відкрито матеріали кримінального провадження, протокол про надання доступу до матеріалів досудового розслідування обвинуваченому в службовому кабінеті не відповідає дійсності. Обвинувачений, в свою чергу, в судовому засіданні показав, що ніяких матеріалів йому не надавали, а протокол підписав під тиском слідчого. З судового рішення вбачається, що «вказана обставина знайшла своє підтвердження в ході судового розгляду, на запит суду начальник ІТТ повідомив, що обвинувачений був поміщений до ІТТ та згідно журналу реєстрації виведення затриманих, взятих під варту осіб, обвинуваченого не переміщували в межа ІТТ, прогулянок, побачень чи будь-яких процесуальних дій та здійснювалось конвоювання за межі ІТТ для участі у судових засіданнях чи проведення слідчих експериментів». Суд додав, що «збирання доказів під час досудового розслідування, відкриття матеріалів кримінального провадження не уповноваженою особою відповідно ст. 290 КПК України прирівнюється до не відкриття матеріалів». Важливо, що суд при

[374] Вирок Кам`янець-Подільського міськрайонного суду від 23 серпня 2018 року. Справа № 676/5972/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76043226#

вирішенні справи здійснив посилання, зокрема, на рішення ЄСПЛ у справі «Матточіа проти Італії» в розрізі ст. 6 (3)b Конвенції.

Стосовно доступу до матеріалів НСРД в порядку ст. 290 КПК України, ККС ВС дійшов висновку, що « *для доведення допустимості результатів НСРД мають бути відкриті не тільки результати цих дій, а й документи, які стали правовою підставою їх проведення (клопотання слідчого, прокурора, їх постанови, доручення, ухвала слідчого судді), оскільки змістом цих документів сторони можуть перевірити дотримання вимог кримінального процесуального закону стосовно негласних слідчих (розшукових) дій.*»[375]. «Крім того, Суд вирішив, що режим секретності, застосований до певних рішень або документів, не звільняє сторону обвинувачення від обов`язку надати їх суду і, відповідно, відкрити стороні захисту, якщо допустимість доказів, отриманих під час слідчих дій, що здійснювалися на підставі цих рішень, ставиться іншими учасниками процесу під сумнів.»[376].

16.10.2019 у справі № 640/6847/15-к ВП ВС уточнила свою позицію, викладену у справі №751/7557/15-к від 16.01.2019, яка, зокрема, зводиться до наступного. Лише та обставина, що документи не були надані після завершення досудового розслідування, а були надані суду під час дослідження доказів, не має вирішального значення для допустимості тих доказів, яких ці документи стосуються, якщо сторона обвинувачення продемонструє, що проявляла належну старанність у розсекреченні цих документів. Детальніше рішенням визначалось, що: (а) у разі якщо сторона обвинувачення доведе, що вжила всі можливі заходи щодо розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД, при цьому розсекретити їх так і не вдалося з незалежних від сторони обвинувачення причин, то суд не вправі автоматично

---

[375] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року. Справа № 751/7557/15-к, п. 56. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298340

[376] Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 11 травня 2021 року. Справа № 737/838/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97175076; Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019. Справа № 751/7557/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298340; Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 жовтня 2019 року. Справа № 640/6847/15-кс. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85174578

визнавати протоколи НСРД недопустимими доказами з мотивів невідкриття процесуальних документів, якими санкціоноване їх проведення; (b) «процесуальні документи, які стали підставою для проведення НСРД (ухвали, постанови, клопотання) та які на стадії досудового розслідування не було відкрито стороні захисту в порядку, передбаченому статтею 290 КПК України з тієї причини, що їх не було у розпорядженні сторони обвинувачення (процесуальні документи не були розсекречені на момент відкриття стороною обвинувачення матеріалів кримінального провадження), можуть бути відкриті іншій стороні під час розгляду справи у суді за умови своєчасного вжиття прокурором всіх необхідних заходів для їх отримання»; (c) якщо сторона обвинувачення не вжила вказані вище заходи – має місце порушення вимог ст. 290 КПК України, (d) в разі задоволення в суді повторного клопотання прокурора про розсекречення тих документів, що стали підставою для проведення НСРД, і вони були розсекречені, то в подальшому такі документи повинні бути відкриті в порядку ч. 11 ст. 290 КПК України; (e) у разі розсекречення таких документів під час судового розгляду та доведення стороною їх допустимості в сукупності з перевіркою підстав для їх проведення у змагальному процесі, суд повинен оцінити отримані докази та вирішити питання про їх допустимість; (f) якщо такі документи були розкриті, «суд зобов`язаний забезпечити стороні захисту достатній час та реальну можливість для доведення перед судом своєї позиції щодо належності та допустимості доказів, отриманих в результаті НСРД в комплексі із процесуальною підставою для проведення НСРД з метою реалізації принципу змагальності.»[377].

ККС ВС розглядаючи справи, що стосуються надання доступу до такого роду матеріалів регулярно здійснює посилання[378] на вже згадані справи ЄСПЛ

---

[377] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 жовтня 2019 року. Справа № 640/6847/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85174578

[378] Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 11 травня 2021 року. Справа № 737/838/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97175076; Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 жовтня 2019 року. Справа № 640/6847/15-к. п. 6. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85174578

«Роу та Девіс (Rowe та Davis) проти Сполученого Королівства», «Леас (Leas) проти Естонії», Матановіч (Matanovic) проти Хорватії».

Висновки ВС безумовно формально відповідають вимогам Конвенції та прецедентній практиці ЄСПЛ, однак питання реалізації викладеного на стадії досудового розслідування та в суді першої інстанції в частині відповідності принципам Конвенції небезпідставно бентежить правову спільноту та потребує реагування в правозастосовній площині.

В частині апелювання до достовірності та допустимості доказів у справі, важливо зауважити, що ККС ВС при розгляді однієї із справ дійшов до висновку, що позаяк сторона захисту не порушувала питання допустимості наданих стороною обвинувачення відомостей, отриманих під час негласних слідчих (розшукових) дій, на тій підставі, що вони були проведені без відповідного дозволу, то у сторони обвинувачення не виникало обов`язку довести наявність таких дозволів, а, відповідно, й необхідності у їх відкритті стороні захисту відповідно до статті 290 КПК[379].

ККС ВС у своїх рішеннях також доходить до висновку, що «необхідність відкриття документів, що стали підставою для проведення ОРЗ, ґрунтується на тих самих правових підставах, як і у випадку проведення НСРД». ККС ВС звернув особливу увагу, що стороною обвинувачення не вживалось будь-яких заходів для відкриття стороні захисту матеріалів, які стали підставою для проведення ОРЗ, і ці матеріали так і не були відкриті. Тому суд вказав, що висновок судів першої та апеляційної інстанцій про визнання указаних доказів, а також похідних доказів недопустимими є правильним[380].

Зосередимо увагу також на інших нюансах, пов’язаних з реалізацією права на доступ до матеріалів кримінального провадження. Практика національних судів свідчить про випадки, коли сторона захисту ймовірно

---

[379] Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 11 травня 2021 року. Справа № 737/838/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97175076

[380] Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 16 грудня 2020 року. Справа № 661/4683/13-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93780341

поспіхом підписуючи протокол про доступ до матеріалів провадження в порядку ст. 290 КПК України без зауважень, фактично втрачає своє право в подальшому апелювати до можливого невідкриття певних матеріалів стороною обвинувачення, що, безумовно, повинно враховуватись захисниками[381].

І.В. Главюк доречно звертає увагу на особливості відкриття медичної документації та наводить релевантну практику[382], за результатами аналізу якої приходимо до висновку, що судова практика з даного питання не є однозначною. Так, у своєму рішенні від 27 січня 2020 року ККС ВС зауважив, що *«відсутність у матеріалах кримінального провадження медичних документів, на підставі яких сформовано висновок експерта, невідкриття цих документів стороні захисту на стадії виконання ст. 290 КПК не є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону ..., автоматично не тягне за собою визнання експертного дослідження недопустимим доказом й скасування ..., і згадана сторона не клопотала про надання доступу до медичних документів або при здійсненні судового чи апеляційного провадження їй було забезпечено можливість реалізувати право на ознайомлення з такими документами»*[383]. В іншій же справі, ККС ВС вказав, що відсутність в матеріалах провадження медичної документації, на яку посилається судово-медичний експерт, *«з огляду на положення частини 12 статті 290 КПК, виключає допустимість залучення як доказів як самої медичної документації, так і висновку експерта, формування якого здійснювалося на основі цієї документації»*[384]. Окрему увагу, ККС ВС звертає на так звану «пасивність» поведінки сторони захисту, коли сторона захисту отримавши для ознайомлення

---

[381] Постанова Об`єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 29 березня 2021 року. Справа № 554/5090/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96074938

[382] Главюк І.В. Документи — на стіл! Чи повинен потерпілий відкривати матеріали стороні захисту в порядку ст.290 КПК і як підтвердити факт ознайомлення з ними? *Закон і Бізнес.* №16 (1470). 25.04 – 01.05.2020. URL: https://zib.com.ua/ua/print/142402-chi_povinen_poterpiliy_vidkrivati_materiali_storoni_zahistu_.html

[383] Постанова Об`єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 27 січня 2020 року. Справа № 754/14281/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87298256

[384] Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 07 серпня 2019 р. Справа № 555/456/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/83617115

експертний висновок в порядку ст. 290 КПК України, не ставить під сумнів спосіб отримання висновку, в т.ч. не апелює до документів, на підставі яких його було сформовано. Суд часто посилаючись на ст. 22 КПК України приходить до висновку, що сторона захисту свідомо не вважала за доцільне скористатись своїм правом на заявлення клопотання задля ознайомлення саме з меддокументацією. При такій ситуації суд часто не бере до уваги подальші коментарі сторони захисту вже на стадії касаційного оскарження[385]. Тому, враховуючи описану позицію судів та проблематику практичного характеру, стороні захисту необхідно розуміти, що незаявлення відповідного клопотання при отриманні доступу до медичного висновку прирівнюватиметься до мовчазної відмови сторони захисту від реалізації такого права на стадії реалізації ст. 290 КПК , при цьому, сам висновок експерта автоматично не ставитиметься під сумнів щодо його допустимості.

То ж окремим питанням, на якому необхідно акцентувати увагу є питання «активної» поведінки сторони захисту в частині отримання доступу та ознайомлення із матеріалами, на що останнім часом суди звертають максимальну увагу. Так, суди детально аналізують не лише виконання вимог КПК України стороною обвинувачення, але й оцінюють наскільки сторона захисту активно користується та зацікавлена в реалізації своїх процесуальних прав: «.. відповідно до ч.1 статті 26 КПК сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав. Тому, вирішення питання, в якому обсязі скористатися наданою можливістю ознайомитися з матеріалами досудового розслідування, повністю залежить від рішення сторони захисту.»[386].

Вкрай яскравим прикладом слугує і наступна позиція суду: «*У зв'язку з цим розумно було б очікувати сумлінної процесуальної поведінки не тільки від*

---

[385] Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 3 червня 2020 року. Справа № 127/16168/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89701177; Постанова Об`єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 27 січня 2020 року. Справа № 754/14281/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87298256

[386] Главюк І.В. Застосування статті 290 КПК України у практиці Верховного Суду. *Advokat Post: інформаційне агентсво.* 20.07.2021. URL: https://advokatpost.com/zastosuvannia-statti-290-kpk-ukrainy-u-praktytsi-verkhovnoho-sudu-advokat-iryna-hloviuk/?fbclid=IwAR3PG-WzPBsehLA5QJBr_JQy1tEusr4HkxL6fKj22IVPHTQsfwMdG2KXHyw

сторони обвинувачення, але й від сторони захисту. Отже, якщо сторона захисту, ознайомившись із відкритими їй матеріалами досудового розслідування, виявить, що в них наявний протокол про результати НСРД, але відсутні процесуальні документи, які стали підставою проведення цих дій, і вона вважатиме за необхідне ознайомитися з цими документами, цілком очікувано розраховувати на те, що ця сторона якнайскоріше заявить слідчому, прокурору чи суду клопотання про необхідність відкриття і долучення вказаних документів до матеріалів провадження (це цілком узгоджується з практикою Європейського суду з прав людини). Вищезазначене стосується і доводів захисників та засуджених про те, що їм при закінченні досудового розслідування не були відкриті речові докази, хоча в реєстрі матеріалів зазначено ряд процесуальних документів ..., які свідчать про наявність у кримінальному провадженні речових доказів. Тому баланс інтересів сторін не на користь сторони захисту буде порушено не стільки у випадку, якщо відповідний процесуальний документ (речовий доказ) не буде відкрито на стадії закінчення досудового розслідування, скільки в ситуації, якщо всупереч клопотанню, своєчасно заявленому в суді стороною захисту, цей документ так і не буде відкритий або буде відкритий із невиправданою затримкою, коли сторона захисту вже не матиме можливості належним чином підготуватися до захисту і скорегувати лінію захисту»[387].

Тобто, вважатиметься помилкою зі сторони захисту обнадійливо очікувати, що якщо законодавець гарантує їй право на достатні можливості, в т.ч. доступ до матеріалів кримінального провадження, то остання не повинна вчиняти активних дій, направлених на отримання такого доступу.

Зупинимось також на реалізації ч. 9 ст. 290 КПК України. Дана норма встановлює обов'язок сторін щодо взаємного письмового підтвердження факту надання їм доступу до матеріалів із зазначенням найменування таких матеріалів. При цьому законодавець не передбачив чітких вимог стосовно

[387] Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 11 лютого 2020 року. Справа № 596/927/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87672583

фіксації у матеріалах провадження процесуальних дій пов'язаних з досліджуваним етапом провадження. Слід погодитись, що «окреслені процесуальні дії мають фіксуватися у відповідному протоколі. У зв'язку з тим до вищезазначеної норми доцільно внести відповідні доповнення»[388389]. Попри це, такий протокол повинен бути належним чином оформлений із описом матеріалів, відповідністю кількості сторінок, зазначенням кількості томів. Доречним є зауваження, що протокол повинен бути підписаний одночасно підозрюваним та його захисником, позаяк на практиці слідчий, прокурор зловживаючи своїми правами, пришвидшуючи процес ознайомлення підозрюваного з матеріалами, спонукають його якнайшвидше підписати протокол. Тому погоджуємось із твердженням, що «спільне підписання протоколу є свідченням дотримання прокурором, слідчим права на захист підозрюваного, і навпаки, окреме підписання підозрюваним і захисником протоколу можна розглядати як порушення цього права»[390].

Вважаємо теж доцільним звернути увагу на некоректність регламентації можливості «відкривати» додаткові матеріали під час судового розгляду. «Наприклад, згідно з ч. 11 ст. 290 КПК сторони кримінального провадження зобов'язані відкривати одна одній додаткові матеріали, отримані до або під час судового розгляду. І далі: «Якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень цієї статті, суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази» (ч. 12 ст. 290). Це положення залишається незрозумілим, адже відкриття матеріалів іншій стороні під час судового розгляду в новому КПК не передбачене»[391]. Вважаємо, що дана норма підлягає корегуванню зі сторони законодавця в цій частині задля уникнення непорозумінь під час її реалізації, адже в КПК України не

---

[388] Глобенко Г.І. Щодо процедури закінчення досудового розслідування. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м.Одеса, 07 квітня 2017 р. Одеса : ОДУВС, 2017. С. 45

[389] Корчева Т.В. Окремі питання щодо вдосконалення процесуального порядку відкриття матеріалів іншій стороні у кримінальному провадженні. *Право і суспільство.* 2014. № 6-1 ч. 2. С. 335

[390] Там же, С. 336

[391] Фомін С.Б. Відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження для ознайомлення: чи вирішить новий процесуальний інститут старі проблеми? *Адвокат. Наука і практика.* 2012. № 7 (142). С. 25

регламентовано порядку «відкриття» матеріалів стороною обвинувачення під час судового розгляду у справі.

Ще одне питання більш технічного характеру, на якому необхідно акцентувати увагу, стосується місця проведення ознайомлення із матеріалами досудового розслідування. При ознайомленні виникають проблеми, які пов'язані із низьким рівнем концентрації через, наприклад, тиск збоку слідчого, або просто через факт знаходження у кабінеті у слідчого та, відповідно, неможливість конфіденційного спілкування захисника із підозрюваним, незручністю є і узгодження часу для ознайомлення між слідчим та сторонами.

В розрізі даного питання звертаємось до аналізу Д.В. Пономаренка, який у своїй статті стверджує, що «можна наполягати на відкритті матеріалів кримінального провадження не на «території» сторони обвинувачення, а на своїй «території»[392].

В цьому контексті, Н.С. Карпов пропонує доповнити КПК України нормою про інститут «оголошеної адреси», однак з деякими відмінностями від французького аналога[393]. Сутність такого інституту полягає у тому, що обвинувачений уважається ознайомленим з усіма матеріалами кримінальної справи, що надіслані йому за зазначеною адресою, незалежно від місця свого фактичного місцеперебування[394][395]. Вважаємо, що така пропозиція є життєздатною, та за умови введення такого інституту з врахуванням інтересів сторони підозрюваного, сторона захисту матимемо змогу опційно обирати найбільш ефективний для неї спосіб ознайомлення: в кабінеті слідчого або ж у місці «оголошеної адреси».

Щодо ще одного технічного питання, погоджуємось із зауваженнями Н.Л. Боржецької, яка у своєму дослідженні висловлює занепокоєння стосовно

---

[392] Пономаренко Д. В. Місце відкриття матеріалів кримінального провадження. *Ліга. Блоги.* 2015. URL: http://blog.liga.net/user/ponomarenko/article/19625.aspx

[393] Карпов Н.С. Деякі питання ознайомлення учасників кримінального процесу з матеріалами кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 1. С.245

[394] Головко Л. В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции. М. : Спарк, 1995. С.83-84

[395] Карпов Н.С. Деякі питання ознайомлення учасників кримінального процесу з матеріалами кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 1. С.245

систематизації слідчим матеріалів провадження. Дослідник вказує, що «несумлінне виконання або невиконання слідчим дій по систематизації матеріалів досудового розслідування (наприклад, відсутність нумерації аркушів, надання учасникам досудового розслідування доступу відповідно до ст. 290 КПК України до непрошитих матеріалів тощо) може спричинити порушення права підозрюваного на захист. А тому вважаємо за необхідне закріпити в КПК України вимоги до відповідних дій слідчого по систематизації матеріалів досудового розслідування.»[396].

Важливо також зауважити, що реалізація права на доступ до матеріалів в порядку ст. 290 КПК України досить часто зумовлює необхідність у заявленні клопотань стороною захисту. В той же час, сторона обвинувачення вперто нівелює вимоги ст. 220 КПК України, вказуючи, що реалізація права на заявлення клопотань «актуальна» лише до моменту надання доступу до матеріалів в порядку ст. 290 КПК України або відмовляючи на інших нерелевантних підставах. Дане питання неодноразово було предметом дослідження таких науковців, як Н. А. Власової[397], Н.Л. Боржецької[398], Т.В. Корчевої[399], М.Г. Моторигіної[400]. Дійсно, лише під час та після ознайомлення з матеріалами провадження сторона захисту має реальну можливість оцінити усі докази у справі (особливо якщо їй не було надано можливості ознайомитись із матеріалами в порядку ст. 221 КПК України), поставити під сумнів частину з них, вимагати проведення додаткових процесуальних дій стороною обвинувачення.

Погоджуємось, що ст. 290 КПК України слід доповнити нормами, які б прямо передбачали право підозрюваного, захисника заявляти клопотання

---

[396] Боржецька Н.Л. Форми закінчення досудового розслідування: правові, теоретичні та прикладні проблеми: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Острог, 2016. С. 74-75

[397] Власова Н. А. Заявление и разрешение ходатайств в ходе предварительного расследования. *Государство и право.* 2006. № 4. С. 46

[398] Боржецька Н.Л. Форми закінчення досудового розслідування: правові, теоретичні та прикладні проблеми: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Острог, 2016. С. 89-90

[399] Корчева Т.В. Окремі питання щодо вдосконалення процесуального порядку відкриття матеріалів іншій стороні у кримінальному провадженні. *Право і суспільство.* 2014. № 6-1 ч. 2. С. 334-336

[400] Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції: монографія / за науковою редакцією д.ю.н., проф. О. В. Капліної. Харків : Оберіг, 2018. С. 117

слідчому, прокурору про виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, як під час, так і після ознайомлення з матеріалами досудового розслідування і до моменту надання копії обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та копії реєстру матеріалів досудового розслідування вищеназваним суб'єктам провадження, а також обов'язок слідчого, прокурора розглянути такі клопотання з вказівкою на ст. 220 КПК України, як таку, що визначає порядок розгляду клопотань під час досудового розслідування[401].

Доречно, на наш погляд, зауважує та конкретизує О.В. Малахова, що після виконання вимог ст. 290 КПК України слід надати стороні захисту право заявляти клопотання про доповнення досудового розслідування, за винятком проведення негласних слідчих (розшукових) дій, про зміну кваліфікації кримінального правопорушення, закриття провадження та встановити п'ятиденний строк з моменту завершення відкриття матеріалів для реалізації такого права[402]. Дана пропозиція з одного боку, надає розумні можливості стороні захисту для реалізації свого права на захист, і в той же час унеможливлює потенційне зловживання сторони захисту стосовно затягування шляхом заявлення клопотань будь-якого характеру.

Вважаємо, що пропозиція стосовно впровадження імперативної вимоги до прокурора, згідно з якою йому заборонялося б передавати обвинувальний акт та інші процесуальні рішення, якими закінчується досудове розслідування, до суду до вирішення заявлених клопотань і до завершення усіх проваджень по скаргах у слідчого судді, є доречною в умовах сьогоденного правозастосування[403].

Ще одну можливість для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження надає законодавець у ч. 2 ст. 317 КПК України. Стаття закріплює

---

[401] Боржецька Н.Л. Форми закінчення досудового розслідування: правові, теоретичні та прикладні проблеми: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Острог, 2016. С. 91

[402] Малахова О.В. Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. С. 15

[403] Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції: монографія / за науковою редакцією д.ю.н., проф. О. В. Капліної. Харків : Оберіг, 2018. С. 117

право сторони захисту ознайомитись із матеріалами уже на стадії підготовчого провадження після призначення справи до судового розгляду, а також обов'язок головуючого забезпечити можливість такого ознайомлення за наявності відповідного клопотання. Реалізувати на практиці дане право вкрай нелегко. «Так, неодноразово судді відмовляли у задоволенні клопотань адвокатів-захисників про надання можливості ознайомитися з матеріалами кримінального провадження після призначення справи до судового розгляду, посилаючись саме на те, що таких матеріалів у них немає, оскільки ч. 4 ст. 291 КПК України забороняє їх надання до початку судового розгляду»[404]. На думку В. Попелюшка, «наведені приписи означають ніщо інше, як обов'язок прокурора надати суду вказані матеріали на етапі підготовчого провадження, щоб головуючий міг щонайменше після призначення судового розгляду забезпечити учасникам судового провадження, у першу чергу обвинуваченому, якщо він заявить про це клопотання, право на ознайомлення з кримінальною справою, тобто забезпечити реалізацію його права (ч. 2 ст. 317 КПК України) як одного з обов'язкових елементів засади забезпечення обвинуваченому права на захист (ч. 1 ст. 20 КПК України) та одночасно права обвинуваченого «мати достатньо часу і можливостей для підготовки до свого захисту» … (п. «b» ч. 3 ст. 6 Конвенції)»[405].

Оскільки в рамках існуючої моделі кримінального провадження сторона обвинувачення фактично сама визначає, які докази, зібрані нею, буде представлено перед судом, то задля збалансування інтересів сторін у справі та надання стороні захисту можливості використати такі докази при побудові позиції захисту, вкрай необхідною до впровадження вбачається пропозиція щодо надання стороні захисту права звернутись до суду з клопотанням про надання в судовому розгляді доказів, одержаних стороною обвинувачення, які прокурор не вважав за доцільне подати в суді. Відповідно пропонується суду

---

[404] Крушинський С. Проблеми подання доказів на стадії підготовчого провадження в суді першої інстанції. Слово Національної школи суддів України. 2015. № 2 (11). С. 110-118. С. 114

[405] Попелюшко В. Подання суду доказів за новим КПК України. *Юридичний вісник України*. 2013. № 14 (927). С. 4. URL: http://eprints.oa.edu.ua/2658/1/Popeliushko_13022014.PDF

надати право за таким клопотанням чи за власної ініціативи витребувати такі докази[406].

Наявна в Єдиному реєстрі судових рішень практика демонструє актуальність цієї проблеми в частині нівелювання стороною обвинувачення необхідності у наданні доступу до доказів. До прикладу, у справі № 452/1541/16-к[407] під час підготовчого судового засідання захисник обвинуваченого подав скаргу на дії слідчого та прокурора щодо ненадання доступу до доказів у даному кримінальному провадженні. Суд в даній справі дійшов висновку про недотримання стороною обвинувачення вимог ст. 290 КПК України та зобов'язав прокурора надати можливість стороні захисту для ознайомлення із матеріалами. Аналогічно у справі № 523/13910/16-к[408] суд зобов'язав сторону обвинувачення надати можливість захиснику та обвинуваченому ознайомитись із матеріалами кримінального провадження.

Слід також акцентувати увагу, що на практиці труднощі виникають і з одержанням копій документів вже на стадії судового розгляду. Відповідно до закону захисник має абсолютне право користуватися технічними засобами в процесі роботи з матеріалами, в той же час при реалізації вказаного права виникає ситуація, коли деякі судді діють так, начебто таке право залежить від їхнього розсуду. Непоодинокими є скарги обвинувачених стосовно ознайомлення з матеріалами справи в кайданках. Більше того, ще однією реальною проблемою на практиці вбачається присутність працівника апарату суду начебто задля запобігання можливому знищенню документів, що

---

[406] Гловюк І.В. Забезпечення подання стороною обвинувачення виправдувальних доказів у судовому розгляді. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2 /відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничій дім «Гельветика», 2017. С. 354-355. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/10395;
Лукашкіна Т.В. Участь сторони захисту в доказуванні на досудовому розслідуванні у кримінальному провадженні України. *Порівняльно-аналітичне право.* 2017. № 2. С. 191-195. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/2_2017.pdf

[407] Ухвала колегії суддів Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 23 червня 2016 року. Справа № 452/1541/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/58620248

[408] Ухвала судді Суворовського районного суду міста Одеси від 11.07.2017 року. Справа 523/13910/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/67670270

насамперед виступає перешкодою конфіденційним перемовинам між адвокатом і його підзахисним[409].

Вказане свідчить про необхідність корегування ситуації, зокрема, законотворчим шляхом. Окрім запропонованих вище змін, вкрай важливо сформувати умови (критерії), які повинні враховуватись слідчими суддями, суддями при визначенні питання щодо можливості / доцільності надання стороною обвинувачення доступу та права на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, які сторона обвинувачення не вбачає за необхідне надати стороні захисту та притримується позиції щодо обмеження таких матеріалів для сторони захисту. За результатами комплексного аналізу практики ЄСПЛ задля гарантування права, передбаченого ст. 6(3)b Конвенції, до таких умов (критеріїв) вважаємо за необхідне віднести, а слідчому судді, суду важливо врахувати наступне:

- за загальним правилом стороні захисту повинен бути наданий доступ до усіх матеріалів кримінального провадження з метою підготовки позиції захисту у справі, обмеження можуть бути виправдані у надзвичайно виняткових випадках і ні в якому разі не повинні вважатись звичною практикою;
- стороні захисту повинна надаватися можливість доступу не лише до доказів, що безпосередньо стосуються фактичних обставин справи, але й інших доказів, які можуть стосуватися прийнятності, достовірності й повноти перших;
- обмежувальний захід, що застосовується, не повинен обмежувати або зменшувати доступ до інформації, наданої особі таким чином, або в такій мірі, яка б суттєво зменшувала сутність права; обмеження повинно бути строго необхідним;

---

[409] Кейп Ед, Наморадзе Заза. Ефективність захисту у кримінальному процесі у країнах Східної Європи. Болгарія, Грузія, Литва, Молдова, Україна Київ : Міжнар. фонд «Відродження», 2012. С. 390

- конкуруючі інтереси, такі як національна безпека, або необхідність захисту свідків, які піддаються ризику репресій, або збереження секретних методів розслідування злочину повинні бути оцінені (зважені) щодо прав підозрюваного, обвинуваченого. Слідчий суддя, суд повинні оцінити реальну загрозу вказаним конкуруючим інтересам;
- в деяких випадках право на доступ може бути обмежено шляхом приховування деяких доказів від сторони захисту з метою захисту основних прав іншої особи або захисту важливих суспільних інтересів;
- слідчий суддя, суд повинні встановити легітимність та обґрунтованість / виправданість застосування обмежувального заходу;
- при оцінці необхідності будь-якого обмеження обвинуваченому повинен бути забезпечений справедливий судовий розгляд, а тому будь-які труднощі, викликані обмеженням прав захисту, повинні бути належним чином компенсовані (врівноважені) адекватними процесуальними гарантіями;
- обмеження повинно буде пропорційне меті, яку очікується досягти;
- стороні захисту повинна надаватись можливість доступу та ознайомлення із матеріалами, що можуть виправдати обвинуваченого або зменшити обсяг обвинувачення, або сприяти пом’якшенню покарання. В разі строгої необхідності у обмеженні повинен встановлюватись баланс між публічним інтересом, необхідністю збереження у таємниці відомостей щодо факту, методів проведення негласних слідчих (розшукових) дій, осіб, які їх проводять та осіб, які залучалися до їх проведення, інформації, отриманої в результаті їх проведення, та правом підозрюваного, його захисника мати можливості, необхідні для підготовки захисту;
- протягом усього розгляду справи слідчий суддя, суд повинен мати змогу та активно реалізовувати таке повноваження щодо оцінки нерозкриття інформації у розрізі справедливості такого обмеження; оцінці підлягає етап досудового розслідування, на якому потенційно може застосовуватись обмеження, запропонована стороною обвинувачення тривалість обмеження; оцінці підлягає чи пізнє ознайомлення стороною захисту дозволить повноцінно

реалізувати право, передбачене ст. 6(3)b Конвенції; суд повинен оцінювати ступінь значення для сторони захисту приховуваної інформації як до, так і в ході судового розгляду.

- слідчий суддя, суд повинні оцінити наскільки потенційне обмеження для захисту буде відповідати належним процесуальним гарантіям і чи буде виправданим законними інтересами та чи може таке обмеження перешкодити обвинуваченому обґрунтувати свою позицію захисту;
- повинно оцінюватись наскільки кожен із конфіденційних матеріалів зможе допомогти стороні захисту в підготовці позиції у справі; слідчий суддя, суд повинні брати до уваги як зміст секретних доказів, так і враховувати характер справи;
- врахуванню підлягає чи обвинувачення потенційно може бути обґрунтоване матеріалами, до яких планується обмежити доступ, та в якій мірі такі матеріали можуть бути використані стороною обвинувачення в суді;
- чи бере сторона захисту участь у вирішенні питання щодо обмеження наскільки це можливо з урахуванням чутливості матеріалів, чи повідомлена вона належним чином стосовно такого права;
- при вирішенні питання повинен враховуватись об’єм та зміст наданих стороні захисту матеріалів для ознайомлення, можливість робити заяви і брати участь в процесуальних діях, наскільки це було можливо без розкриття відповідних матеріалів.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено узагальнення отриманих результатів в ході дослідження, спрямованого на вирішення наукового завдання, що полягало у з'ясуванні сутності права підозрюваного, обвинуваченого мати час та можливості, необхідні для підготовки захисту у кримінальному провадженні, встановленні кореляції даного права з іншими правами обвинуваченого, гарантованими статтею 6 Конвенції, розкритті актуальних нормативних та правозастосовних проблем, пов'язаних з реалізацією даного права в Україні, задля удосконалення чинного законодавства та вирішення недоліків, які виникають на практиці при правозастосуванні слідчими, прокурорами, слідчими суддями, суддями та захисниками. Проведене наукове дослідження дає можливість сформулювати наступні висновки, пропозиції та рекомендації, що відповідають вимогам наукової новизни, зокрема:

1. Практика Європейського суду з прав людини розкриває дійсний зміст норм Конвенції, зокрема, дозволяє виокремити мінімальний набір умов, забезпечення яких свідчило б про ефективний захист в кримінальному провадженні. Вся стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод пронизана сприятливими гарантіями для сторони захисту, в той же час, в пункті 3 статті зосереджені окремі автономні права, порушення хоча б одного з яких свідчитиме про неможливість гарантування права на справедливий судовий розгляд в цілому. Гарантії, відображені в ст. 6 (3) Конвенції, тісно взаємодіють між собою та доволі часто Суд стверджує про їх порушення у взаємозв'язку, деякі із них доповнюють одна одну, порушення деяких фактично тягне за собою порушення і інших, найчастіше це прослідковується між правами передбаченими ст. 6 (3) b та 6 (3) c Конвенції. У більшості випадків порушення гарантій, що містяться у ст. 6 (3) Конвенції тягне за собою автоматичне порушення більш загальної гарантії, передбаченої ст. 6 (1) Конвенції, а з нею і таких основоположних принципів як принцип змагальності

та рівності сторін / засобів. Це зумовлено тим, що гарантії ст. 6 (3) Конвенції є складовими гарантії, передбаченої ст. 6 (1) Конвенції.

2. Для того, щоб впевнено стверджувати про дотримання того чи іншого права відповідно до ст. 6 (3) Конвенції потрібно переконатися, що ряд умов (можуть бути виокремлені лише за допомогою системного аналізу прецедентних рішень ЄСПЛ), які дозволяють прийти до висновку про достатність для реалізації такого права, є забезпеченим. Забезпечення ефективного захисту можливе лише у разі, коли кожна із гарантій сторони захисту, якими наповнена стаття 6 Конвенції, буде виконана у обсязі достатньому (необхідному) для практичної реалізації того чи іншого права з урахуванням можливих та допустимих обмежень, при цьому з забезпеченням балансових / компенсаційних заходів.

3. Суд в більшості випадків розглядає питання «достатнього часу» та «достатніх можливостей» у поєднанні, позаяк вони тісно переплітаються між собою та є взаємозалежними: чим більше можливостей потребує сторона захисту (доступ до захисника та комунікація із ним, доступ до матеріалів справи та ознайомлення з ними, послуги перекладача, можливість допитати свідків, отримати альтернативний експертний висновок та ін.), тим більше часу їй необхідно на їх реалізацію, чим більше часу надано стороні захисту, тим більш якісно та ефективно сторона захисту зможе представити свою позицію перед судом. Право на достатній час для підготовки позиції захисту не є абсолютним. В разі певних обмежень, Суд оцінює реальну необхідність таких обмежень та їх ступінь / тривалість / стадію, на якій вони були застосовані, а також детально оцінює обставини справи на наявність «важелів», які компенсують такі обмеження та надають стороні захисту додаткові можливості, що в сукупності «створюють певний баланс» та дозволяють говорити про відповідність вимогам не лише ст. 6(3)b Конвенції, але й в цілому вимогам справедливого судового розгляду, в т.ч. засадам змагальності та рівності сторін. Суд у кожній справі, де це релевантно, оцінює достатність часу не лише для

підозрюваного, обвинуваченого для підготовки своєї позиції, а навіть більше зосереджується на достатності часу для його захисника.

4. Аспектами (складовими) права на «достатній час» для підготовки стороною захисту позиції у справі є:

– право бути вчасно поінформованим про природу та причину обвинувачення, зміну обвинувачення, нові обставини у справі, в т.ч. подання стороною обвинувачення додаткових доказів;

– вчасно отримувати правничу допомогу та допомогу перекладача, мати достатньо часу для зустрічей та комунікації із захисником;

– вчасно отримати доступ до матеріалів справи та мати достатній час для ознайомлення з ними, підготовки нотатків та фотокопій, обговорення їх із захисником;

– мати достатньо часу для залучення свідків, отримання експертних висновків;

– мати достатньо часу для вивчення повного тексту судового рішення з метою підготовки позиції для його оскарження у судах вищих інстанцій та бути поінформованим про строки для його оскарження.

В кожній із цих складових «присутні» елементи прав сторони захисту, які передбачені ст. 6 Конвенції та є взаємопов’язаними.

5. Умови (критерії), які необхідно враховувати при визначенні «достатності» часу для підготовки захисту:

– збереження балансу між необхідністю дотримання розумних строків кримінального провадження та забезпечення «достатнього» часу для підозрюваного, обвинуваченого та його захисника для підготовки захисту;

– індивідуальні обставини справи, зокрема, характер та складність справи, стадію, на якій знаходиться провадження, суворість ймовірного покарання, зміни в обвинувальному актів, представлення нових доказів стороною обвинувачення, раптова зміна думки експерта чи свідка у справі під час судового засідання;

– наявність захисника для представництва підозрюваного, обвинуваченого у справі, кількість захисників у одного підозрюваного, обвинуваченого, заміну захисника під час розгляду справи, поведінку захисника та його мінімальну перевірку на предмет конфлікту інтересів із підзахисним, «ілюзорності» здійснення захисту, «зацікавленості» в процесі та професійності;

– чітке вираження стороною захисту шляхом подання клопотань, заяв, скарг, заперечень стосовно необхідності у наданні додаткового часу для підготовки позиції захисту як на стадії досудового розслідування, так і судового розгляду;

– окремо необхідно врахувати графік захисника підозрюваного, обвинуваченого при встановленні тих чи інших строків, в тому числі при проведенні певної процесуальної дії, в т.ч. відкритість доступу до матеріалів справи та наданні можливості для ознайомлення із матеріалами справи;

– обсяг та змістовну складність матеріалів справи, технічні можливості для ознайомлення із матеріалами справи (до прикладу, у разі наявності відеофайлів, стенограм), вік, стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого, його розумові здібності / професію, здатність до сприйняття складної інформації, без надмірних виснажень з боку як підозрюваного, обвинуваченого, так і їх захисників;

– умови, в яких перебуває / утримується підозрюваний, обвинувачений: під вартою, або ж поза межами місць позбавлення волі, в повній ізоляції чи ні. У разі перебування під вартою повинен враховуватись час на транспортування підозрюваного, обвинуваченого, «адекватність» облаштування самої камери, «реальну» можливість адвокатів дістатися місця утримання їх підзахисних;

– можливість виправлення «помилок» / «упущень» стосовно надання стороні захисту «достатнього» часу, допущених судом першої інстанції, судами вищих інстанцій;

– час, наданий попередньо стороні захисту для ознайомлення із матеріалами, до прикладу, ще на стадії розгляду в суді першої інстанції, актуальність / релевантність тих чи інших файлів, час на ознайомлення з якими вимагає сторона захисту, тест на зловживання правами та на те, чи взагалі ці файли можуть якимось чином «позитивно» вплинути на результат слухання та «допомогти» стороні захисту, оцінка реальної можливості сторони захисту оперативно «відсіяти» нерелевантні файли.

Дані критерії є мінімальними та їх врахування і дотримання потенційно надає змогу стверджувати про відповідність вимогам ст. 6(3)b Конвенції стосовно аспекту «адекватності» часу для сторони захисту з метою підготовки позиції у справі, при цьому вищезазначений перелік умов є невичерпним та підлягає доповненню із врахуванням обставин конкретної справи.

6. В частині удосконалення національного законодавства стосовно гарантування права підозрюваного, обвинуваченого на достатній час для підготовки захисту необхідно:

(a) У ст. 278 КПК України, передбачити норму, яка б гарантувала особі, яка набула статусу підозрюваного, достатній час для підготовки захисту після повідомлення про підозру до моменту надання доступу до матеріалів досудового розслідування в порядку ст. 290 КПК України. При цьому, достатній час підлягає визначенню з врахуванням вищевказаних критеріїв.

(b) Ввести норму 290^{-1} КПК України структуровано схожу, до прикладу, на ст. 295^{-1} , яка визначає порядок продовження строку досудового розслідування слідчим суддею, в т.ч. чіткі вимоги до клопотання, обставини, які потребують доказування задля задоволення клопотання, вимоги до ухвали слідчого судді та умови оскарження такого рішення.

(c) Доповнити частину 1 статті 28 КПК України наступним: Розумні строки повинні бути збалансованими щодо часу, необхідного підозрюваному, обвинуваченому для підготовки свого захисту.

(d) Доповнити ч. 10 ст. 290 КПК України умовами, які повинні враховуватись слідчим суддею при розгляді клопотання про встановлення

строку на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, розширивши існуючі критерії (обсяг та складність матеріалів, умови доступу) наступними:

– дотримання порядку відкриття слідчим, прокурором матеріалів для ознайомлення;

– здійснення відкриття слідчим, прокурором матеріалів для ознайомлення в межах строку досудового розслідування;

– суворість ймовірного покарання;

– особові дані підозрюваного: вік, освіта, професія, стан здоров'я, здатність до сприйняття складної та об'ємної інформації, обставини особистого життєвого укладу підозрюваного та захисника;

– застосований запобіжний захід;

– наявність / заміна захисника, завантаженість захисника та графік його роботи;

– факт, строк та умови тримання під вартою, здатність захисника дістатися місця утримання його підзахисного;

– кількість підозрюваних, які аналогічно потребують доступу до матеріалів досудового розслідування;

– поведінка учасників ознайомлення та слідчого, прокурора;

– інші підстави, які об'єктивно унеможливлюють ознайомлення в запропоновані слідчим, прокурором строки (зокрема, пандемія, карантинні обмеження, обмеження руху транспорту тощо).

7. «Компонентами / аспектами» права на достатні можливості для підозрюваного, обвинуваченого з метою підготовки ефективного захисту є:

– Можливість підозрюваного, обвинуваченого віч-на-віч з дотриманням правил конфіденційності зустрічатися, радитись, готувати позицію захисту зі своїми захисниками. При цьому, задля ефективного захисту кількість зустрічей не може бути обмеженою та носити «дозвільний» характер на кшталт видачі перепусток зі сторони правоохоронців.

– Можливість безперебійного конфіденційного листування із захисником без втручання та нагляду зі сторони правоохоронців.

– Можливість просити заміни захисника у випадку його неефективності або ж абсентеїзму. У разі заміни захисника мати достатню можливість комунікації з ним для вироблення позиції захисту. У разі призначення захисника державою, повинна бути врахована реальна можливість такого захисника повноцінно брати участь у справі.

– Можливість захисника максимально активно брати участь у проведенні процесуальних дій, коментувати, заперечувати, скаржитись на дії представників органів, що проводять досудове розслідування, клопотати про перенесення судового засідання у разі наявності на те вагомих підстав. Додатково захиснику повинна надаватись реальна / не ілюзорна можливість взяти участь у судовому засіданні із врахуванням зі сторони судових органів його завантаженості / щільності графіку роботи.

– Можливість підозрюваного, обвинуваченого бути не лише присутнім в судовому засідання, але й брати в ньому участь та слідкувати за судовим розглядом, можливість ознайомитись під час судового засідання з матеріалами, які демонструються. При цьому, заходи на кшталт утримання обвинуваченого із застосуванням скляного бар'єру, що значною мірою впливає на комунікацію із захисником та можливість користування нотатками повинні бути детально обґрунтовані та виправдані, із застосуванням компенсаційних заходів зі сторони держави.

– Належні умови утримання, які б дозволяли обвинуваченому концентруватися, не зазнавати перевтоми та застосовувати розумову спритність при захисті своєї позиції.

– Право на отримання та використання у судовому процесі альтернативного експертного висновку в разі наявності на те вагомим підстав. Можливості впливати на вибір особи експерта, брати участь у проведенні експертизи та допиті експерта.

– Забезпечення доступу та права на ознайомлення із матеріалами провадження на усіх його етапах.

8. Право обвинуваченого на достатні можливості для підготовки позиції захисту наділене двоякою природою: з одного боку, воно може розглядатись як абсолютно самостійна гарантія захисту, з іншого ж, – допоміжнім, інколи навіть «інтегрованим», компонентом інших більш словесно конкретизованих гарантій, закріплених, зокрема, у ст. 6(3)c, 6(3)d та 6(3)e Конвенції, які, в свою чергу, виступають невід'ємними аспектами права на справедливий судовий розгляд.

9. Право на достатні можливості формально / декларативно регламентоване в кримінальному процесуальному законодавстві України. Національні суди, частіше формально (особливо нижчих інстанцій), але все ж у своїх рішеннях застосовують релевантну практику ЄСПЛ в частині реалізації права на ефективний захист.

10. В частині реалізації права на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування необхідно надати глибшого змісту регламентації права підозрюваного та його захисника робити виписки та копії із матеріалів досудового розслідування у нормах КПК України, оскільки дане право є елементом права на достатній час та можливості для підготовки до свого захисту. Тому запропоновано доповнити зміст статті 221 частиною третьою, цим самим акцентуючи увагу на можливості реалізації даного права: особі, яка здійснює ознайомлення із матеріалами досудового розслідування до його завершення надається право на достатній час та можливості для такого ознайомлення, включаючи час та можливості для необхідного нотування та копіювання.

11. Стаття 221 КПК України є за своїм змістом надмірно узагальненою та абсолютно суперечливою гарантії забезпечення змагальності, рівності сторін та пропорційності, особливо в частині оцінки стороною обвинувачення матеріалів, ознайомлення з якими стороною захисту нібито може зашкодити досудовому розслідуванню на цій стадії. Керуючись інтересами сторони обвинувачення, остання потенційно зацікавлена накласти таке обмеження на

що не кожний документ, що міститься у матеріалах, а регламентація цієї статті у поточній редакції надає стороні обвинувачення простір для зловживань.

Тому слід передбачити в КПК України змагальну процедуру вирішення питання щодо матеріалів, ознайомлення з якими може бути обмежене на певному етапі досудового розслідування та, відповідно, критерії (умови) обмеження ознайомлення в порядку ст. 221 КПК України. У ч. 1 ст. 221 КПК України слід вказати, що «Питання визначення необхідності / доцільності обмеження в ознайомленні з матеріалами досудового розслідування та перелік таких матеріалів вирішується слідчим суддею за клопотанням слідчого, прокурора в порядку, передбаченому ст. 221^{-1}». В свою чергу, в ст. 221^{-1} слід передбачити процедуру подання та розгляду такого клопотання та визначити мінімальні критерії для оцінки слідчим суддею при вирішенні такого питання. Захиснику повинна надаватись можливість участі при розгляді такого клопотання задля подання аргументів щодо важливості надання права на ознайомлення з матеріалами, доступ до яких планується обмежити, саме на відповідному етапі провадження з метою підготовки позиції захисту. Альтернативно, доцільно доповнити перелік, визначений ст. 303 КПК України, додавши, що на досудовому провадженні можуть бути оскаржені рішення / бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у необґрунтованій відмові у наданні матеріалів досудового розслідування для ознайомлення в порядку ст. 221 КПК України. При цьому, при розгляді такої скарги, у будь-якому випадку повинні застосовувати умови (критерії) обмеження ознайомлення, які зазначені у п. 15 Висновків.

12. З метою дотримання європейських стандартів забезпечення права на захист, зокрема, права підозрюваного, обвинуваченого, його захисника мати можливості (безперешкодний доступ та ознайомлення із результатами та протоколами НСРД), необхідні для підготовки захисту, слід внести зміни та доповнення до КПК України:

(а) Викласти ч. 1 ст. 255 КПК України у наступній редакції: «1. Відомості, речі та документи, отримані в результаті проведення негласних слідчих

(розшукових) дій, які прокурор не визнає необхідними для подальшого проведення досудового розслідування та використання у судовому розгляді та підготовки підозрюваного до захисту, повинні бути невідкладно знищені на підставі рішення прокурора після набрання законної сили судовим рішенням, яким закінчене кримінальне провадження, крім випадків, передбачених частиною третьою цієї статті та статтею 256 цього Кодексу».

(b) Викласти ч. 5 ст. 290 КПК України у наступній редакції: «5.У матеріалах, які надаються для ознайомлення, можуть бути видалені відомості, речі, документи, які не будуть розголошені під час судового розгляду. Видалення повинно бути чітко позначено. Слідчий суддя апеляційного суду, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, здійснює оцінку співвідношення необхідності збереження у таємниці відомостей щодо факту, методів проведення негласних слідчих (розшукових) дій, осіб, які їх проводять та осіб, які залучалися до їх проведення, інформації, отриманої в результаті їх проведення, та права підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, законного представника мати можливості, необхідні для підготовки захисту, без повідомлення сторін кримінального провадження. Для вирішення цього клопотання слідчий суддя апеляційного суду, суд уповноважений дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення клопотання. За результатами такої оцінки слідчий суддя апеляційного суду, суд можуть дозволити доступ до матеріалів, що були видалені. За клопотанням сторони захисту слідчий суддя апеляційного суду, суд уповноважені зобов’язати сторону обвинувачення відкрити такі відомості, речі та документи за умови, що у сторони захисту є відомості, що у сторони обвинувачення ймовірно наявні такі матеріали і вони можуть мати суттєве значення для підготовки захисту».

13. Задля усунення проблем на практиці стосовно копіювання протоколів про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та додатків до них є необхідним викладення ч. 3 ст. 254 КПК України у редакції: «Сторона захисту має право на виготовлення копій протоколів про проведення негласних

слідчих (розшукових) дій та додатків до них у порядку статті 221 цього Кодексу та статті 290 цього Кодексу».

14. Аналіз прецедентних рішень ЄСПЛ та рішень Верховного Суду демонструє, що помилкою зі сторони захисту вважатиметься обнадійливо очікувати, що якщо законодавець гарантує їй право на достатні можливості, в т.ч. доступ до матеріалів кримінального провадження, то остання не повинна вчиняти активних дій, направлених на отримання такого доступу.

15. Умовами (критеріями), які повинні враховуватись слідчими суддями, суддями при визначенні питання щодо можливості / доцільності надання стороною обвинувачення доступу та права на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, які сторона обвинувачення не вбачає за необхідне надати стороні захисту та притримується позиції щодо обмеження таких матеріалів для сторони захисту, є наступні:

– за загальним правилом стороні захисту повинен бути наданий доступ до усіх матеріалів кримінального провадження з метою підготовки позиції захисту у справі, обмеження можуть бути виправдані у надзвичайно виняткових випадках і ні в якому разі не повинні вважатись звичною практикою;

– стороні захисту повинна надаватися можливість доступу не лише до доказів, що безпосередньо стосуються фактичних обставин справи, але й інших доказів, які можуть стосуватися прийнятності, достовірності й повноти перших;

– обмежувальний захід, що застосовується, не повинен обмежувати або зменшувати доступ до інформації, наданої особі таким чином, або в такій мірі, яка б суттєво зменшувала сутність права; обмеження повинно бути строго необхідним;

– конкуруючі інтереси, такі як національна безпека, або необхідність захисту свідків, які піддаються ризику репресій, або збереження секретних методів розслідування злочину повинні бути оцінені (зважені) щодо прав

підозрюваного, обвинуваченого. Слідчий суддя, суд повинні оцінити реальну загрозу вказаним конкуруючим інтересам;

– в деяких випадках право на доступ може бути обмежено шляхом приховування деяких доказів від сторони захисту з метою захисту основних прав іншої особи або захисту важливих суспільних інтересів;

– слідчий суддя, суд повинні встановити легітимність та обґрунтованість / виправданість застосування обмежувального заходу;

– при оцінці необхідності будь-якого обмеження обвинуваченому повинен бути забезпечений справедливий судовий розгляд, а тому будь-які труднощі, викликані обмеженням прав захисту, повинні бути належним чином компенсовані (врівноважені) адекватними процесуальними гарантіями;

– обмеження повинно буде пропорційне меті, яку очікується досягти;

– стороні захисту повинна надаватись можливість доступу та ознайомлення із матеріалами, що можуть виправдати обвинуваченого або зменшити обсяг обвинувачення, або сприяти пом’якшенню покарання. В разі строгої необхідності у обмеженні повинен встановлюватись баланс між публічним інтересом, необхідністю збереження у таємниці відомостей щодо факту, методів проведення негласних слідчих (розшукових) дій, осіб, які їх проводять та осіб, які залучалися до їх проведення, інформації, отриманої в результаті їх проведення, та правом підозрюваного, його захисника мати можливості, необхідні для підготовки захисту;

– протягом усього розгляду справи слідчий суддя, суд повинен мати змогу та активно реалізовувати таке повноваження щодо оцінки нерозкриття інформації у розрізі справедливості такого обмеження; оцінці підлягає етап досудового розслідування, на якому потенційно може застосовуватись обмеження, запропонована стороною обвинувачення тривалість обмеження; оцінці підлягає чи пізнє ознайомлення стороною захисту дозволить повноцінно реалізувати право, передбачене ст. 6(3)b Конвенції; суд повинен оцінювати ступінь значення для сторони захисту приховуваної інформації як до, так і в ході судового розгляду.

– слідчий суддя, суд повинні оцінити наскільки потенційне обмеження для захисту буде відповідати належним процесуальним гарантіям і чи буде виправданим законними інтересами та чи може таке обмеження перешкодити обвинуваченому обґрунтувати свою позицію захисту;

– повинно оцінюватись наскільки кожен із конфіденційних матеріалів зможе допомогти стороні захисту в підготовці позиції у справі; слідчий суддя, суд повинні брати до уваги як зміст секретних доказів, так і враховувати характер справи;

– врахуванню підлягає чи обвинувачення потенційно може бути обґрунтоване матеріалами, до яких планується обмежити доступ, та в якій мірі такі матеріали можуть бути використані стороною обвинувачення в суді;

– чи бере сторона захисту участь у вирішенні питання щодо обмеження наскільки це можливо з урахуванням чутливості матеріалів, чи повідомлена вона належним чином стосовно такого права;

– при вирішенні питання повинен враховуватись об’єм та зміст наданих стороні захисту матеріалів для ознайомлення, можливість робити заяви і брати участь в процесуальних діях, наскільки це було можливо без розкриття відповідних матеріалів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, Л.М. Лобойко, З.М. Саідова. К.: Москаленко О.М., 2014. 41 с. URL:https://rm.coe.int/16802e8dad

2. Аленін Ю.П. Особливості відкриття матеріалів іншій стороні за новим КПК України: здобутки та прорахунки. *Юридичний вісник.* 2013. № 4. С. 89-94

3. Аленін Ю.П. Участь захисника при проведенні слідчих (розшукових) дій: проблемні питання. *Адвокатура: минуле та сучасність* : матеріали V Міжнар. наук. конф. (14 листоп. 2015 р., м. Одеса) / уклад.: І.В. Гловюк, О.В. Малахова, Л.Ю. Чекмарьова; відп. за вип. М.М. Стоянов. Одеса : Юридична література, 2015. С. 5-7

4. Антонович М.М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини. К.: КМ «Academia», 2000. 261 с.

5. Антонюк Н. Висновки ВС щодо відкриття матеріалів НС(Р)Д у порядку ст. 290 КПК. *Закон і Бізнес*. 21.03 – 03.04.2020. № 11-12 (1465-1466). URL: https://zib.com.ua/ua/141951-praktika_vs_schodo_vidkrittya_materialiv_nsrd_v_poryadku_st2.html

6. Аракелян М. Р. Международно-правовые стандарты адвокатской деятельности и их адаптация в правозащитную систему Украины. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2014. № 3. С. 147

7. Бабчинська Т.В. Реалізація права на захист у кримінальному провадженні відповідно до вимог міжнародних стандартів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2020. 234 с.

8. Балацька О.Р. Окремі проблеми забезпечення адвокатом права на захист в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Вісник кримінального судочинства. Актуальні проблеми кримінального судочинства.* 2018. № 1. С. 8–15

9. Балацька О.Р. Практичні проблеми реалізації права на захист підозрюваного в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2018. № 1 (17). 18 с. URL:https://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n1/18borzpl.pdf

10. Балацька О.Р. Проблеми забезпечення раннього доступу до захисника в сучасному кримінальному провадженні України. *Visegrad Journal Human Rights.* 2016. № 3. С. 7–12

11. Балацька О.Р. Участь захисника в реалізації засади забезпечення права на захист: правові та організаційні аспекти : дис. … доктора філософії : 081. Київ, 2018. 250 с.

12. Банчук О.А., Куйбіда Р.О. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства. К : «ІКЦ «Леста», 2005. 116 с. URL:https://chtyvo.org.ua/authors/Kuibida_Roman/Vymohy_statti_6_Konventsii_pro_zakhyst_prav_liudyny_ta_osnovnykh_svobod_do_protsedury_zdiisnennia_sudochynstva/

13. Бережний С. Як дотриматися принципу змагальності при відкритті матеріалів НС(Р)Д. *Закон і Бізнес.* 30.05 – 05.06.2020. № 21 (1475). URL: https://zib.com.ua/ua/142863-yak_dotrimatisya_principu_zmagalnosti_pri_vidkritti_material.html

14. Боржецька Н. Л. Подання та розгляд клопотань на етапі завершення досудового розслідування. *Прикарпатський юридичний вісник* : збірник наукових праць. 2014. Випуск 2(5). С. 182-190

15. Боржецька Н.Л. Форми закінчення досудового розслідування: правові, теоретичні та прикладні проблеми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Острог, 2016. 252 с.

16. Буроменський М.В., Сердюк О.В. Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського

суду з прав людини. 2018. 60 с. URL:https://www.osce.org/files/f/documents/b/7/390506.pdf

17. Бущенко А., Сапожнікова О., Шинкаренко О. «Precedent UA – 2015». Київ : КВІЦ, 2015. 412 с.

18. Винокуров О. Проблеми реалізації права захисника на конфіденційне побачення з підозрюваним. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2016. Червень. С. 187-190. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/3/40.pdf

19. Вирок Кам`янець-Подільського міськрайонного суду від 23 серпня 2018 року. Справа № 676/5972/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/76043226#

20. Вирок Кам`янець-Подільського міськрайонного суду від 6 листопада 2018 року. Справа № 676/9506/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/77711560

21. Висновок щодо проекту Кримінально-процесуального кодексу України. Страсбург, 2 листопада 2011 р. DG-1 (2011) 16.

22. Виткаускас Довидас, Диков Григорий. Защита права на справедливое судебное разбирательство в рамках Европейской конвенции о защите прав человека. *Серия пособий Совета Европы*. Воронеж : ООО Фирма «Элист», 2014. 211 с.

23. Віткаускас Д., Диков Г. Захист права на справедливий суд відповідно до Європейської конвенції з прав людини. Посібник для юристів 2-ге видання. Рада Європи. 2017. 190 с. URL: https://newcriminalcode.org.ua/article/zahyst-prava-na-spravedlyvyj-sud-vidpovidno-do-yevropejskoyi-konventsiyi-z-prav-lyudyny-posibnyk-i37

24. Власова Н. А. Заявление и разрешение ходатайств в ходе предварительного расследования. *Государство и право.* 2006. № 4. С. 41–47

25. Волошанівська Т. В. Застосування судами України практики Європейського суду з прав людини щодо забезпечення права на ефективний

захист у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 12. С. 258-262

26. Волошанівська Т.В. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2019. 252 с.

27. Волошанівська Т.В. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2019. 25 с.

28. Глобенко Г.І. Щодо процедури закінчення досудового розслідування : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 07 квітня 2017 р. Одеса : ОДУВС, 2017. С. 43-45

29. Головюк І. В., Андрусенко С.В. Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення та недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2014. №4. С. 239-243

30. Головюк І. В., Пашковський М. І., Пономаренко Д. В. Тактика захисту у разі встановлення строку для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в кримінальних провадженнях стосовно корупційних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. №3. С. 223-227. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/59.pdf

31. Головюк І. В., Стоянов М.М., Завтур В.А. Використання практики Європейського суду з прав людини у кримінальному провадженні : навчально-методичний посібник. Одеса : Юридична література, 2017. 224 с.

32. Головюк І.В. Деякі питання дотримання права на захист у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства.* 2017. № 2. С. 33-39. URL:https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2017_Gloviuk.pdf

33. Головюк І.В. Документи — на стіл! Чи повинен потерпілий відкривати матеріали стороні захисту в порядку ст.290 КПК і як підтвердити

факт ознайомлення з ними? *Закон і Бізнес.* 25.04 – 01.05.2020. №16 (1470). URL:https://zib.com.ua/ua/print/142402-chi_povinen_poterpiliy_vidkrivati_materiali_storoni_zahistu_.html

34. Главюк І.В. Забезпечення подання стороною обвинувачення виправдувальних доказів у судовому розгляді. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2 /відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничій дім «Гельветика», 2017. С. 354–356. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/10395

35. Главюк І.В. Застосування статті 290 КПК України у практиці Верховного Суду. *Advokat Post: інформаційне агентсво.* 20.07.2021. URL:https://advokatpost.com/zastosuvannia-statti-290-kpk-ukrainy-u-praktytsi-verkhovnoho-sudu-advokat-iryna-hloviuk/?fbclid=IwAR3PG-WzPBsehLA5QJBr_JQy1tEusr4HkxL6fKj22IVPHTQsfwMdG2KXHyw

36. Главюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. 602 с.

37. Главюк І.В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків: теорія і практика. Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні: колективна монографія [Текст] / І.Серкевич, Н.Устрицька, В.Навроцька та ін.: за ред.: І.Главюк, Н.Лащук. Львів: ПП «Видавництво «БОНА», 2021. 388 с.

38. Главюк І.В. Питання ознайомлення з матеріалами досудового розслідування у контексті практики ЄСПЛ. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.* 2018. № 15. С. 151-159

39. Главюк І.В. Проблемні питання застосування положень статті 255 КПК України у контексті практики ЄСПЛ. *Протидія організованій злочинній діяльності:* матеріали всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф., 30 бер. 2018 р. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович. Одеса. 2018. С. 27-31

40. Главюк І.В. Пропорційність та механізм кримінально-процесуального регулювання: теорія і практика // Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування : колективна монографія / за заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Главюк. Одеса, 2018. 1148 с. С. 12-39. URL:file:///D:/%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD/%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8/%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8/56498459.pdf

41. Главюк І.В., Дроздов О.М. Чим відрізняється закінчення від завершення досудового розслідування з погляду допустимості доказів. *Закон і Бізнес.* 27.03 – 02.04.2021. №13 (1519). URL: https://zib.com.ua/ua/147094-chim_vidriznyaetsya_zakinchennya_vid_zavershennya_dosudovogo.html

42. Главюк І.В., Марченко Т.Ю. Право мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту, та доступ сторони захисту до результатів негласних слідчих (розшукових) дій. *Протидія злочинності: теорія та практика:* матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 26 жовтня 2018 року. Київ. : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 123-126

43. Главюк І.В., Марченко Т.Ю. Проблеми доступу сторони захисту до результатів негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний журнал: Право України*. 2018. № 8. С. 48-59

44. Главюк І.В., Пашковський М. І., Пономаренко Д.В. Тактика захисту у разі встановлення строку для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в кримінальних провадженнях стосовно корупційних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. № 3. С. 223-227. URL:https://www.researchgate.net/publication/335404386_Glovuk_IV_Paskovskij_MI_Ponomarenko_DV_Taktika_zahistu_u_razi_vstanovlenna_stroku_dla_oznajomlenna_z_materialami_dosudovogo_rozsliduvanna_v_kriminalnih_provadzennah_stosovno_korupcijnih_zlociniv_Uridi

45. Головюк І.В., Пономаренко Д.В. Поспішне внесення змін до КПК призведе до порушення прав людини. *Закон і Бізнес.* 15.08.2019. URL: https://zib.com.ua/ua/138894-pospishne_vnesennya_zmin_do_kpk_prizvede_do_porushennya_prav.html

46. Головко Л. В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции. М. : Спарк, 1995. 130 с.

47. Головко О.П. Право підсудного захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним самим захисника в міжнародному кримінальному процесі. *Форум права.* 2012. № 4 С. 231-236. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_4_38

48. Гом'єн Донна. Короткий путівник європейською конвенцією з прав людини. Львів: Кальварія, 1999. - 176 с. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/ECHR.htm

49. Гринюк В.О. Спростування стороною захисту підозри (первинного обвинувачення) під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 3. С. 34-39

50. Грубський А.В. Доказове значення висновків експерта, залученого захисником на договірних умовах. *Докази і доказування за новим кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка)* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 6–7 грудня 2012 р. , м. Київ. Х. : Видавець Строков Д.В., 2013. С.123–124

51. Гура О. Судова практика ВС щодо відкриття доказів іншій стороні за ст.290 КПК: топ-17 кейсів. *Femida.ua.* 02.06.2020. URL: https://femida.ua/advices/sudova-praktyka-vs-shhodo-vidkryttya-dokaziv-inshij-storoni-za-st-290-kpk-top-17-kejsiv/

52. Гутник В. Право на безоплатну правову допомогу захисника у практиці діяльності Європейського суду з прав людини. *Європейські перспективи.* 2011. № 1. С. 172-176

53. Гутник В. Право на конфіденційне спілкування з обраним захисником у практиці Європейського суду з прав людини. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини.* 2017. № 42. С. 173-179

54. Гутнык В. Существенные аспекты принципа равенства сторон как правовой основы обеспечения эффективной защиты в уголовных делах (практика Комитета ООН по правам человека и Европейского суда по правам человека). *Vilnius University Journal «Teisė».* 2014. № 90. С. 49–58

55. Доценко О. Оскарження письмових повідомлень про підозру: проблемні питання та перспектива. *Вісник прокуратури.* 2018. № 2. С. 50-53

56. Дроздов О. Аналіз правових позицій ЄСПЛ, які можуть бути використані у 2019 році для вдосконалення процесуального законодавства. *Закон і Бізнес.* 12.01-18.01.2019. № 1 (1403). URL: https://zib.com.ua/ua/135981-analiz_pravovih_poziciy_espl_yaki_mozhut_buti_vikoristani_za.html

57. Дроздов О. М. Ближче до захисту. *Закон і Бізнес.* 18.02-24.02.2017. № 7 (1305). URL:https://unba.org.ua/publications/2198-blizhche-do-zahistu.html

58. Дроздов О. М. Джерела кримінально-процесуального права України : дис. …канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 235 с.

59. Дроздов О. Шульгін С. Дроздова О. Як час на ознайомлення з матеріалами впливає на завершення досудового розслідування та інші дотичні питання. *Закон і Бізнес.* 26.06 – 09.07.2021. № 26-27 (1532-1533). URL: https://zib.com.ua/ua/148152-yak_chas_na_oznayomlennya_z_materialami_vplivae_na_zavershen.html

60. Дроздов О., Дроздова О. Аналітичний огляд окремих рішень, ухвалених ЄСПЛ протягом лютого 2017 року. *Вісник Національної асоціації адвокатів України.* 2017. № 5 (33). С. 33-46

61. Дроздов О., Шульгін С., Дроздова О. Як час на ознайомлення з матеріалами впливає на завершення досудового розслідування та інші дотичні питання. *Закон і Бізнес.* 26.06 – 09.07.2021. №26-27 (1532-1533). URL: https://zib.com.ua/ua/148152-yak_chas_na_oznayomlennya_z_materialami_vplivae_na_zavershen.html

62. Дроздов О.М. Аналіз правових позицій ЄСПЛ, які можуть бути використані у 2019 році для вдосконалення процесуального законодавства. *Закон і Бізнес.* 2019. № 1 (1403). URL:https://zib.com.ua/ua/135981-analiz_pravovih_poziciy_espl_yaki_mozhut_buti_vikoristani_za.html?fbclid=IwAR2tMY2yxFuyL1vVY2bCMqBPi2ywSFofMePFq6p0kXtcYZp0yEVaqvNnpD4

63. Дроздов О.М. Проблеми дотримання розумних строків під час ознайомлення обвинуваченого і його захисника з матеріалами справи. *Адвокат*. 2011. № 2 (125). С. 26-30.

64. Дроздовський Л. Труднощі під час ознайомлення з матеріалами судової справи. Українська фундація дослідників права.12.02.2018. URL: http://ua-pravo.org/2018/02/12/%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%83%D0%BC%D0%BD%D1%96-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8-%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B7-%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96/

65. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Ред. група: Д. Вон, І. Зарецька, С. Сученко, В. Валанчюс, Ю. Землицька (відп. ред.), К. Мадоян. Київ, 2015. 708 с.

66. Єрохін В. В., Юхно О. О. Захисник як учасник кримінального провадження: монографія / за загальною редакцією д.ю.н., профе. О. О. Юхна. Харків : Панов, 2018. 240 с.

67. Завгородня К.В. Застосування практики Європейського суду з прав людини стороною захисту на стадії досудового розслідування. *Підприємництво, господарство і право.* 2014. № 12. С. 86-89

68. Завтур В.А. Допустимість доказів під час розгляду та вирішення слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Випуск 41. Том 2. С. 148-151

69. Задорожний М. Помилки сторони обвинувачення при продовженні строку досудового розслідування. На що звернути увагу при підготовці заперечень? 21.05.2020. URL: https://id-legalgroup.com/ua/blog/oshibki-storoni-obvineniya-pri-prodlenii-sroka-dosydebnogo-rassledovaniya--na-chto-obratit-vnimanie-pri-podgotovke-vozrajenii---nikita-zadorojnii--advokat-ID-Legal-Group

70. Кайло І. Роль прокурора у формуванні якісного доказового матеріалу під час досудового розслідування. *Вісник прокуратури.* 2015. № 8 (170). С. 87–99

71. Калінніков О. Особа, щодо якої розпочато досудове розслідування, має право на захист навіть без повідомлення про підозру. *Закон і Бізнес.* 29.09-05.10.2018.№39 (1389). URL:https://zib.com.ua/ua/134662-osoba_mae_pravo_na_zahist_navit_bez_povidomlennya_pro_pidozr.html

72. Капліна О. В. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України.* 2010. № 3 (62). С. 286-295.

73. Карпов Н. С. Деякі питання ознайомлення учасників кримінального процесу з матеріалами кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 243-248. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_44

74. Кейп Ед, Наморадзе Заза. Ефективність захисту у кримінальному процесі у країнах Східної Європи. Болгарія, Грузія, Литва, Молдова, Україна. Київ : Міжнар. фонд «Відродження», 2012. 516 с. URL:https://www.irf.ua/files/ukr/programs/rol/zahist_v5_press.pdf С. 12-13

75. Ковальчук С.О. Процесуальний порядок відкриття матеріалів кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 2. С. 190-195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_2_35

76. Коровайко О. І. Окремі питання застосування судом практики Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2016. № 5. С. 312-317. URL:http://www.nvppp.in.ua/vip/2016/5/66.pdf

77. Корчева Т.В. До питання про встановлення строку для ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження при закінченні досудового розслідування. *Порівняльно-аналітичне право.* 2015. № 3. С. 212–215. URL: http://www.pap.in.ua/3_2015/63.pdf

78. Корчева Т.В. Окремі питання щодо вдосконалення процесуального порядку відкриття матеріалів іншій стороні у кримінальному провадженні. *Право і суспільство.* 2014. № 6-1 ч. 2. С. 332-337

79. Крикунов О., Карпінська Н. Практика Європейського суду з прав людини щодо експертиз у кримінальному провадженні. *Історико-правовий часопис.* 2016. №2 (8). С. 141-147

80. Крушинський С. Проблеми подання доказів на стадії підготовчого провадження в суді першої інстанції. *Слово Національної школи суддів України*. 2015. № 2 (11). С. 110-118.

81. Крушинський С.А. Подання доказів у кримінальному судочинстві України : монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2017. 247 с. URL:http://old.univer.km.ua/doc/monografiya_Podannya_dokaziv.pdf

82. Кузіна І. Відкриття матеріалів досудового розслідування та захисту за ст. 290 КПК України – лонгрід від адвоката. *White Collar Blog*. 10.12.2020. URL:http://whitecollarblog.info/vidkryttya?fbclid=IwAR1K-wwSK7Y5CGHPU50zwwyyp-RilTrv6Yxb4AIsuU-5QNmZsKqY-gBSG9Q

83. Кулаков В. Застосування норм нового КПК: проблеми та перспективи. *Юридичний вісник України.* № 42. (955).

84. Кучинська О.П., Фулей Т.І., Бараннік Р.В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія. Ніжин : ТОВ “Видавництво «АспектПоліграф», 2013. 228 с.

85. Кучів О.М. Застосування статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод під час досудового розслідування в аспекті права на захист. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи* : матеріали І Міжнародної

науково-практичної конференції (13 червня 2018 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. 206 с.

86. Кучів О.М. Право на захист. Застосування статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод під час досудового розслідування: практика ЄСПЛ щодо України. *Юридичний вісник України.* 11.09.2018. URL: https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/pravo-na-zahyst-zastosuvannya-statti-6-konventsiyi-pro-zahyst-prav-lyudyny-i-osnovopolozhnyh-svobod-pid-chas-dosudovogo-rozsliduvannya-praktyka-yespl-shhodo-ukrayiny/

87. Лань О.Ю. Захисник як суб'єкт доказування у досудовому розслідуванні кримінальних проваджень щодо неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 226с.

88. Лисенко С. Лекція блоку «Підготовка до судового розгляду в кримінальному провадженні» Школи кримінальної практики Legal High School. Освітня платформа Legal High School. 25.03.2020. URL: https://lhs.net.ua/narazi-nemaie-sudovoho-kontroliu-za-vyrishenniam-pytannia-pro-obgruntovanist-obmezhennia-prava-na-oznaiomlennia-z-materialamy-dosudovoho-rozsliduvannia-perekonanyi-serhii-lysenko/

89. Лук'яненко Д.О., Білодід І.М. Застосування практики Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи* : матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції, 13 червня 2018 року. Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 117-119

90. Лук'янець О. О. Особливості процесу надання матеріалів досудового розслідування для ознайомлення сторонам кримінального провадження до його завершення. *Вісник Академії адвокатури України.* 2015. № 2(33). Том 12. С. 132-137

91. Лукашкіна Т.В. Участь сторони захисту в доказуванні на досудовому розслідуванні у кримінальному провадженні України. *Порівняльно-*

аналітичне право. 2017. № 2. С. 189-195. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/2_2017.pdf

92. Мазур О. Проблеми збирання доказів у кримінальному провадженні. 2020. URL: https://tymp.com.ua/problemy-zbyrannya-dokaziv-u-kryminalnomu-provadzhenni/

93. Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ : К.І.С., 2010. 576 с. URL: http://nsj.gov.ua/files/documents/ECHR%20and%20Criminal%20procedure%20Mc%20Bride%20ukr.pdf

94. Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ: К.І.С., 2010. 576 с.

95. Макбрайд Джеремі. Зобов'язання прокуратури стосовно розкриття злочинів. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. №4 (5). С.86-92

96. Малахова О.В. Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. 23 с.

97. Марченко Т.Ю. Деякі аспекти реалізації права підозрюваного мати час та можливості, необхідні для підготовки свого захисту в Україні Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія / за заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 1148 с. С. 368-394.

98. Марченко Т.Ю. Єдність статей 6(3)a та 6(3)b Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у національній судовій практиці. *До 20-річчя НУ «ОЮА» та 170-річчя Одеської школи права* : матеріали III Дистанційної наукової конференції. м. Одеса, 11 грудня 2017 року. С. 234-237.

99. Марченко Т.Ю. Забезпечення конфіденційності зустрічей обвинуваченого із його захисником як складова права, гарантованого статтею 6(3)b Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-*

розшукової діяльності : тези II Всеукраїнської науково-практичної конференції, Хмельницький, 2 березня 2018 року. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2018. С. 494-497

100. Марченко Т.Ю. Заміна захисника після відкриття матеріалів: забезпечення права на ознайомлення. *Адвокатура: минуле сучасність та майбутнє:* матер. VIII Міжнар. наук.-практ. конф., м Одеса, 17 листопада 2018 р. / редкол.: Н.М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 672-675

101. Марченко Т.Ю. Зв'язок принципу «equality of arms» та права, гарантованого статтею 6(3) в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Modern jurisprudence of the European Union: the interaction of law, rulemaking and practice:* materials of International research and training conference, April 17, 2018. Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie. 2018. С. 174-177

102. Марченко Т.Ю. Кореляція права на доступ до інформації у кримінальному провадженні та права, гарантованого ст. 6(3)b Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод крізь призму рішень ЄСПЛ. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 7. С. 250-253. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2021/64.pdf

103. Марченко Т.Ю. Право захисника мати достатній час та можливості для підготовки до захисту як складова права, передбаченого статтею 6(3)b Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Верховенство права очима правників-початківців*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 18 листопада 2017 р. / за ред. Г. О. Ульянової ; уклад.: Ю. Д. Батан, М. В. Сиротко [та ін.]. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2017. С. 256-258

104. Марченко Т.Ю. Право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження: застосування національними судами практики Європейського суду з прав людини. *Практика Європейського суду з прав людини як джерело національного права*: матеріали круглого столу, 24

листопада 2017 року. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 29-32

105. Марченко Т.Ю. Право обвинуваченого на час та можливості, необхідні для підготовки свого захисту: практика ЄСПЛ 2018 року. *Правове життя сучасної України*: у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 17 трав. 2019 р. / відп. Ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т.2. С. 369-373

106. Марченко Т.Ю. Пропорційність обмеження права мати достатній час та можливості для захисту в контексті відкриття матеріалів досудового розслідування. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи* : матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції (13 червня 2018 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С.127-131.

107. Марченко Т.Ю. Сутність права обвинуваченого на достатній час та можливості для підготовки свого захисту у світлі практики Європейського суду з прав людини за 2019 рік. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 548-552

108. Марченко Т.Ю. Тенденції у застосуванні статті 6 (3) b Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод українськими судами: аналіз практики за жовтень 2019 року. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу* : матеріали VIII Всеукраїнського науково-практичного семінару, 06 грудня 2019 року. Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 36-42

109. Морозов Є. Відкриття документів, які стали підставою для проведення НСРД. *Ліга. Блоги.* 31.10.2019. URL:https://blog.liga.net/user/emorozov/article/34930

110. Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції: монографія / за науковою редакцією д.ю.н., проф. О. В. Капліної. Харків : Оберіг, 2018. 306 с.

111. Мудрак І.В. Практика ЄСПЛ щодо порушення права конфронтації та проблематика реалізації підпункту (d) пункту 3 статті 6 КЗПЛ у

кримінальному провадженні України. *Альманах міжнародного права.* 2018. Вип. 19. С. 64-73. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2018_19_10

112. Оверчук С.В. Абсентеїзм захисника у світлі рішень Європейського суду з прав людини. *Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine:* International scientific practical conference, Sandomierz, Poland, January 27–28, 2017. С. 183-186

113. Огляд рішень Європейського суду з прав людини (квітень 2021 року). Рішення за період із 01.04.2021 по 30.04.2021 / Відпов. за вип.: О. Ю. Тарасенко, Д. П. Мордас, Р. Ш. Бабанли. Київ, 2021. 67 с.

114. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо забезпечення права на захист у кримінальних провадженнях (справах) / Упоряд: правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної і правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2019. 36 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_KKS_2.pdf

115. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо забезпечення права на захист у кримінальних провадженнях (справах). Рішення, внесені до ЄДРСР за період з 15.01.2018 по 01.06.2019. Верховний Суд. URL:https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_KKS_2.pdf

116. Одинцова І.М. Ефективність інституту захисту в кримінальному процесі (вітчизняний досвід реформ та європейські стандарти): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2017. 227 с.

117. Ольховська М.М. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності процесуальних осіб стороною захисту під час досудового розслідування : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 233 с.

118. Оцінювання системи безоплатної вторинної правової допомоги в Україні у світлі стандартів і передового досвіду Ради Європи. Звіт, підготовлений в межах проекту Ради Європи «Подальша підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні», фінансованого урядом Данії. 2016. 98 с. URL: https://rm.coe.int/16806ff4a9

119. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України.* 2014. № 10. С. 12-25

120. Погорецький М.А., Погорецький М.М. Гарантії адвокатської таємниці у рішеннях Європейського суду з прав людини та їх імплементаційний вплив на кримінальне процесуальне законодавство України і правозастосовну практику. *Вісник кримінального судочинства.* 2016. № 2. С.77-87

121. Пономаренко Д. В. Місце відкриття матеріалів кримінального провадження. *Ліга. Блоги.* 2015. URL: http://blog.liga.net/user/ponomarenko/article/19625.aspx

122. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : монографія, 2-ге видання, змінене і доповнене. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. 600 с.

123. Попелюшко В. Подання суду доказів за новим КПК України. *Юридичний вісник України*. 2013. № 14 (927). URL: http://eprints.oa.edu.ua/2658/1/Popeliushko_13022014.PDF

124. Попелюшко В.О. Мала судова реформа та захист прав громадян: навчальний посібник. К. : Кондор, 2006. 236 с.

125. Посібник зі статті 6 Конвенції – Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2020 рік. Видання станом на 31.12.2019. URL: http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/analysis/guides&c=

126. Посібник зі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – право на справедливий суд (кримінальний процесуальний аспект). Переклад О. Дроздова, О. Дроздової. Видання станом на 31 квітня 2019 року. URL:https://unba.org.ua/assets/uploads/96a0f2399c11b6f75587_file.pdf

127. Посібник зі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – право на справедливий суд (кримінальний

процесуальний аспект). Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2020 рік. Видання станом на 31.12.2019. 133 с. URL: Case-law guides (coe.int)

128. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 вересня 2018 року. Справа № 523/6472/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/76947335

129. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 жовтня 2019 року. Справа № 640/6847/15-кс. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/85174578

130. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019. Справа № 751/7557/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298340

131. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 11 лютого 2020 року. Справа № 596/927/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87672583

132. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 21 червня 2018 року. Справа № 748/1061/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74963670

133. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду від 1 березня 2018 року. Справа № 760/13866/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72642008

134. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 23 жовтня 2018 року. Справа № 158/2313/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77393408

135. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22 листопада 2018 року.

Справа № 367/2029/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78129794

136. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 12 лютого 2019 року. Справа №754/4282/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/79883009

137. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 13 березня 2018 р. Справа № 360/2367/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/72850708

138. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22 травня 2018 року. Справа № 740/1347/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/74440195

139. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17 лютого 2021 року. Справа № 344/6630/17. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/95067240

140. Постанова Об`єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 29 березня 2021 року. Справа № 554/5090/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96074938

141. Постанова Об`єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 27 січня 2020 року. Справа № 754/14281/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87298256

142. Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 11 травня 2021 року. Справа № 737/838/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97175076

143. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 07 серпня 2019 р. Справа № 555/456/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/83617115

144. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 16 грудня 2020 року. Справа № 661/4683/13-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93780341

145. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 3 червня 2020 року. Справа № 127/16168/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89701177

146. Право на інформацію в кримінальному процесі : порадник для адвокатів щодо здійснення захисту гарантованого державою, розроблений Правовою Ініціативою Відкритого Суспільства. 2013. 32 с. URL: https://www.justiceinitiative.org/uploads/57eb6f29-c89e-4a2c-83f7-fe70fc2f1557/arrest-rights-template-right-to-information-ukrainian-20140121_1.pdf

147. Правові стандарти ЄСПЛ щодо доказів і доказування у кримінальному процесі. *Українське право.* 28.12.2016. URL:https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/pravovi-standarty-espl-shchodo-dokaziv-i-dokazuvannya-u-kryminal%60nomu-protsesi/

148. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. Редакція від 02.12.2012. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text

149. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення затриманому, підозрюваному, обвинуваченому, засудженому права на отримання правової допомоги : Закон України від 14 липня 2021 року № 1637-IX. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1637-20#Text

150. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30.06.1993 № 3352-XII. Редакція від 08.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text

151. Пропозиції КМЄС щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу. 198 с. URL: http://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/31985.pdf

152. Рабінович П.М., Соловйов О.В. Застосування Європейської конвенції з прав людини та практики Страсбурзького суду в Україні (загальнотеоретичні аспекти). *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України* / Редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І, Дослідження та реферати. Вип. 28. Київ, 2014. 208 с.

153. Расторгуєв О. Повідомлення про підозру: проблематика прийняття процесуального рішення в контексті дефектів кримінального процесуального інституту. Юридичний інтернет ресурс Протокол. 24.09.2018. URL:https://protocol.ua/ua/povidomlennya_pro_pidozru_problematika_priynyattya_protsesualnogo_rishennya_v_konteksti_defektiv_kriminalnogo_protsesualnogo_institutu_1/ ; file:///C:/Users/User/Downloads/19251.pdf

154. Расторгуєв О.В. Повідомлення про підозру: проблеми прийняття процесуального рішення. *Юридичний вісник.* 2019. № 2 (51). С. 180-187. URL:file:///C:/Users/User/Downloads/19251.pdf

155. Рішення Європейського суду з прав людини «Матановіч проти Хорватії» від 4 квітня 2017 року. Заява № 2742/12. Переклад Дроздов О. та Дроздова О. URL:http://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Pereklad_rishennya_evr_sudu_13072017.pdf

156. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Вєренцов проти України» від 11 квітня 2013 року, заява № 20372/11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945#Text

157. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гарбуз проти України» від 19 лютого 2019 року. Заява № 72681/10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d87#Text

158. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Жук проти України» від 21 жовтня 2010 року, Заява № 45783/05. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_659

159. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Жуковський проти України» від 3 березня 2011 року. Заява № 31240/03. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_714#Text

160. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Іглін проти України» від 12 січня 2012 року, заява № 39908/05. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_780#Text

161. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Корнєв і Карпенко проти України» від 1 жовтня 2010 року, заява N 17444/04. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_637#Text

162. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лучанінова проти України» від 9 червня 2011 року, заява № 16347/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_788#Text

163. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Михайлова проти України» від 06 березня 2018 року, заява № 10644/08. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d28#Text

164. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шабельник проти України» від 19 лютого 2009 року, заява № 16404/03. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457

165. Рішення Совєтського районного суду від 13 листопада 2008 року. Справа № 2-597/2008. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/7780139

166. Рішення у справі «МакМайкл проти Сполученого Королівства» (McMichael v. the United Kingdom), пп. 78-82). *Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя*: наук.-метод.

посіб. для суддів. 2015. URL:https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/232716.pdf

167. Рішення у справі «Ruiz-Mateos проти Іспанії» від 23.06.1993, заява № 12952/87, п. 63. *Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя:* наук.-метод. посіб. для суддів. 2015. С. 30. URL:https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/232716.pdf

168. Сергєєва Д. Б. Результати негласних слідчих (розшукових) дій: проблемні аспекти визначення. *Право і громадянське суспільство.* 2014. № 1. С. 97-106. URL:http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-6-2014/item/151-rezultaty-nehlasnykh-slidchykh-rozshukovykh-diy-problemni-aspekty-vyznachennya-serhieieva-d-b

169. Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 20 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/17846

170. Слуцька Т.І. Деякі правові позиції суду касаційної інстанції у кримінальних провадженнях за 2016-2017 роки. *Протокол: юридичний інтернет-ресурс.* 02.03.2018. URL:https://protocol.ua/ua/slutska_tetyana_ivanivna_deyaki_pravovi_pozitsii_sudu_kasatsiynoi_instantsii_u_kriminalnih_provadgennyah_za_2016_2017_roki/

171. Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі : наказ Міністерства юстиції України від 25 лютого 2014 р. № 386/5. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0337-14#Text

172. Стандарты справедливого правосудия (международные и национальные практики) / кол. авторов ; под. ред. д. ю. н. Т.Г. Морщаковой. Москва: Мысль, 2012. 584 с. URL:http://kalinovsky-k.narod.ru/b/Morshakova_min.pdf

173. Старенький О.С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 295 с.

174. Тертишник В. М. Реалізація правових позицій та прецедентної практики Європейського суду з прав людини в розв'язанні проблем кримінально-процесуального права України. *Правова позиція.* 2016. № 1 (16). С. 7-13

175. Торбас О.О. Характеристика окремих положень відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження за кримінальним процесуальним кодексом 2012 р. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Ужгород, 2012. Випуск 19. Том 4. С. 159-162

176. Точиловский В. Еще раз о достаточности времени для подготовки защиты. 22.05.2013. URL:http://interjustice.blogspot.com/2013/05/blog-post_22.html?fbclid=IwAR1HjflKhZkSixtn97fNaPE9RbDosSg_X7k_wuBz_1y4djisNGqDRl9pcHo

177. Ухвала колегії суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 квітня 2017 року. Справа № 394/1085/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/66021721

178. Ухвала колегії суддів Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 23 червня 2016 року. Справа № 452/1541/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/58620248

179. Ухвала Колегія суддів Судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Івано-Франківської області від 07 березня 2018 року. Справа № 349/2026/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72714107

180. Ухвала Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 08 листопада 2018 року. Справа № 334/7373/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/77829826

181. Ухвала слідчого судді Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 01 червня 2020 року. Справа № 495/149/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/89544811

182. Ухвала слідчого судді Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 13 січня 2020 року. Справа № 495/149/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/86920651

183. Ухвала слідчого судді Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 16 серпня 2019 року. Справа № 495/149/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/83895063

184. Ухвала слідчого судді Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 26 лютого 2020 року. Справа № 495/149/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87847388

185. Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду міста Маріуполя Донецької області від 06 березня 2018 року. Справа № 263/2354/18. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/72591630

186. Ухвала слідчого судді Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 28 жовтня 2019 року. Справа № 344/19139/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/85229254

187. Ухвала слідчого судді Києво-Святошинського району Київської області від 14.06.2017 року. Справа 369/6302/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67228102

188. Ухвала слідчого судді Київського районного суду від 22.03.2019 року. Справа № 520/7362/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/80666495

189. Ухвала слідчого судді Коростишівського районного суду Житомирської області від 28 січня 2019 року. Справа № 296/8785/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/79438630/

190. Ухвала слідчого судді Краснокутського районного суду Харківської області від 28.01.2019. Справа № 627/944/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/79708951

191. Ухвала слідчого судді Ленінського районного суду м.Запоріжжя від 08 листопада 2018 року. Справа № 334/7373/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/77829826

192. Ухвала слідчого судді Марганецького міського суду Дніпропетровської області від 23 липня 2020 р. Справа № 180/676/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90631647

193. Ухвала слідчого судді Новоселицького районного суду Чернівецької області від 14 січня 2020 року. Справа № 720/42/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/86896299

194. Ухвала слідчого судді Придніпровського районного суду м. Черкаси від 15 грудня 2017 року. Справа № 711/11069/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71104081

195. Ухвала слідчого судді Придніпровського районного суду м. Черкаси від 27 серпня 2019 року. Справа № 711/6737/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83890523

196. Ухвала слідчого судді Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 21.08.2017. Справа №607/7458/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/68441310

197. Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 13 квітня 2017 року. Справа № 336/3570/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/66018456

198. Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 28 травня 2019. Справа № 761/20922/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/82143391

199. Ухвала судді Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 19 лютого 2020 року. Справа № 495/149/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/87690839

200. Ухвала судді Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 24 грудня 2019 року. Справа № 495/149/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/86645038

201. Ухвала судді Дубенського міськрайонного суду Рівненьської області від 14 грудня 2017 року. Справа № 559/2699/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:http://reyestr.court.gov.ua/Review/70979381

202. Ухвала судді Оріхівського районного суду Запорізької області від 07.02.2019 р. Справа № 323/2600/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/79699106

203. Ухвала судді Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 23 червня 2016 року. Справа № 452/1541/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/58620248

204. Ухвала судді Суворовського районного суду міста Одеси від 11.07.2017 року. Справа 523/13910/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/67670270

205. Фаринник В. Відкриття матеріалів іншій стороні у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник України.* 2012. № 36. С. 4

206. Фомін С.Б. Відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження для ознайомлення: чи вирішить новий процесуальний інститут старі проблеми? *Адвокат. Наука і практика.* 2012. № 7 (142). С. 21-25

207. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208с.

208. Хавронюк М. Сім страхів латентних злочинців. *Ракурс.* 09.01.2018. URL:https://racurs.ua/ua/1817-sim-strahiv-latentnyh-zlochynciv.html

209. Шевчук С.В. Порівняльне прецедентне право з прав людини. Окрема думка судді Петтіті. К. : Видавництво «Реферат», 2002. 344 с.

210. Шепітько В.Ю. Використання спеціальних знань в умовах сучасного кримінального судочинства. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції : монографія / кол. авт. В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, Г.К. Авдєєва та ін.; за заг. ред. В.Ю. Шепітька, В.А. Журавля. Харків : Вид. агенція «Апостіль». 2017. 260 с.

211. Широка К. Зволікання чи незволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких сторона обвинувачення надала доступ. *Судово-юридична газета.* Блог. 23.11.2020. URL:https://sud.ua/ru/news/blog/185681-zvolikannya-chi-ne-zvolikannya-pri-oznayomlenni-z-materialami-do-yakikh-storona-obvinuvachennya-nadala-dostup?fbclid=IwAR0klcplw2zz31Q4rkg6LhR-vpQTvHX_IhIOz1HalPFR33VYHufpBmumY7g

212. Шкелебей В.А. Окремі питання ознайомлення учасниками кримінального процесу з матеріалами досудового розслідування до його завершення. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності 258 (теорія та практика)*. 2018. Вип. 1–2 (10–11) С. 258-262

213. Юдківська Г. Принцип пропорційності в системі захисту прав людини. *Слово Національної школи суддів України.* 2015. № 4 (13). С. 118–123

214. Яновська О. Г. Правова позиція захисту в кримінальному провадженні: шляхи відстоювання у процесі доказування. *Право України.* 2014. №10. С. 124 -150

215. Anagnostopoulos Ilias. The right of access to a lawyer in Europe: A long road to travel? *Speech at the CCBE Seminar on Human Rights*, Athens, 16 May 2013. URL: http://www.era-comm.eu/defence_counsel/cz/kiosk/pdf/Anagnostopoulos_The%20right_to_access_to_a_lawyer.pdf

216. Bachmaier Winter Lorena. Transnational Criminal Proceedings, Witness Evidence and Confrontation: Lessons from the ECtHR's Case Law. *Utrecht Law Review*. 2013. Volume 9, Issue. P. 127-146. URL: http://www.utrechtlawreview.org/

217. Case Digests: European Standards on Criminal Defence Rights. Open Society Justice Initiative. April 2013. 58 p. URL: https://www.justiceinitiative.org/uploads/011e5634-375c-4d51-9135-055adc72058b/digests-arrest%20rights-european-court-human-rights-20130419.pdf

218. Case Miminoshvili v. Russia, App no 20197/03, Judgment of the ECHR, 28 June 2011. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105355

219. Case of Abramyan v. Russia, Appl. no. 10709/02, Judgment of the ECHR, 9 October 2008. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88820

220. Case of Airey v. Ireland, Appl. no. 6289/73, Judgment of the ECHR, 9 October 1979. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57420

221. Case of Albert and Le Compte v Belgium, Appl. no. 7299/75; 7496/76, Judgment of the ECHR, 24 October 1983. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57421

222. Case of Artico v. Italy, Appl. № 6694/74, Judgment of the ECHR, 13 May 1980. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57424

223. Case of Artico v. Italy, Appl. no. 6694/74, Judgment of the ECHR, 13 May 1980. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57424

224. Case of Ashingdane v. the United Kingdom, Appl. no. 8225/78, Judgment of the ECHR, 28 May 1985. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57425

225. Case of Bannikova v. Russia, Appl. no. 18757/06, Judgment of the ECHR, 04 November 2010. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101589

226. Case of Beraru v. Romania, Appl. no. 40107/04, Judgment of the ECHR, 18 April 2014. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-141910

227. Case of Beraru v. Romania, Appl. no. 40107/04, Judgment of the ECHR, 18 March 2014. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-141910

228. Case of Blokhin v. Russia, Appl. no. 47152/06, Judgment of the ECHR, 23 March 2016. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161822

229. Case of Borisova v. Bulgaria, Appl. no. 56891/00, Judgment of the ECHR, 21 December 2006. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78794

230. Case of C.G. v. The United Kingdom, Appl. no. 43373/98, Judgment of the ECHR, 19 December 2001. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59986

231. Case of C.G.P. v. the Netherlands, Appl. no 29835/96, Judgment of the ECHR, 15 January 1997. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187932

232. Case of Campbell and Fell v. The United Kingdom, Appl. no. 7819/77; 7878/77, Judgment of the ECHR, 28 June 1984. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57456

233. Case of Can v. Austria, Appl. no. № 9300/81, Judgment of the ECHR, Доповідь Комісії від 12 липня 1984 р., § 50, Серія А № 96

234. Case of Condron v. The United Kingdom, Appl. no. 35718/97, Judgment of the ECHR, 2 May 2000. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58798

235. Case of Craxi v. Italy, Appl. 34896/97, Judgment of the ECHR, 05 December 2002. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60812

236. Case of Domenichini v. Italy, Appl. no. 15943/90, Judgment of the ECHR, 15 November 1996. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58073

237. Case of Doorson v. the Netherlands, Appl. no. 20524/92, Judgment of the ECHR, 26 March 1996. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57972

238. Case of Dowsett v. the United Kingdom, Appl. no 39482/98, Judgment of the ECHR, 24 June 2003. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61174

239. Case of Duško Ivanovski v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, Appl. no. 10718/05, Judgment of the ECHR, 24 April 2014. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-142515

240. Case of Eftimov v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, Appl. no. 59974/08, Judgment of the ECHR, 2 July 2015. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155719

241. Case of Ensslin, Baader and Raspe v. Germany, App. nos. 7572/76, 7586/76 and 7587/76, Judgment of the ECHR, European Commission of Human Rights (decision), 8 July 1978. URL:https://www.stradalex.com/en/sl_src_publ_jur_int/document/echr_7572-76

242. Case of G.B. v. France, Appl. no. 44069/98, Judgment of the ECHR, 2 October 2001. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59690

243. Case of Galstyan v Armenia, Appl.no. 26986/03, Judgment of the ECHR, 15 November 2007. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83297

244. Case of Galstyan v. Armenia, Appl. no. 26986/03, Judgment of the ECHR, 15 November 2007. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83297

245. Case of Gregačević v. Croatia, Appl. no. 58331/09, Judgment of the ECHR, 10 July 2012. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112090

246. Case of Huseyn and Others v. Azerbaijan, Appls. nos. 35485/05, 45553/05, 35680/05 and 36085/05, Judgment of the ECHR, 26 July 2011. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105823

247. Case of Ibrahim and Others v. The United Kingdom, Appl. nos. 50541/08, 50571/08, 50573/08 and 40351/09, Judgment of the ECHR, 13 September 2016. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166680

248. Case of Idalov v. Russia, Appl. no. 5826/03, Judgment of the ECHR, 22 May 2012. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110986

249. Case of Imbrioscia v. Switzerland, Appl. no. 13972/88, Judgment of the ECHR, 24 November 1993. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57852

250. Case of J.M. and Others v. Austria, Appl. no. 61503/14, Judgment of the ECHR, 1 June 2017. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173780

251. Case of Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia (No. 2), Appls. nos. 51111/07 and 42757/07, Judgment of the ECHR, 14 January 2020. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200333

252. Case of Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia, Appl. nos. 11082/06 and 13772/05, Judgment of the ECHR, 25 July 2013. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122697

253. Case of Kremzow v. Austria, Appl. no. 12350/86, Judgment of the ECHR, 21 September 1993. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57829

254. Case of Kress v. France, Appl.no. 39594/98, Judgment of the ECHR, 7 June 2001. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59511

255. Case of Lambin v. Russia, Appl. no. 12668/08, Judgment of the ECHR, 21 November 2017. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178745

256. Case of Lanz v. Austria, Appl. no. 24430/94, Judgment of the ECHR, 31 January 2002. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60021

257. Case of Lietzow v. Germany, Appl. no. 24479/94, Judgment of the ECHR, 13 February 2001. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59209

258. Case of Makhfi v France, Appl. no. 59335/00, Judgment of the ECHR, 19 October 2004. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-185576

259. Case of Matanović v. Croatia, Appl. no. 2742/12, Judgment of the ECHR, 04 April 2017. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172466

260. Case of Mattoccia v. Italy, Appl. no. 23969/94, Judgment of the ECHR, 25 July 2000. URL:http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58764

261. Case of Mckeown v. The United Kingdom, Appl.no. 6684/05, 11 January 2011. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102637

262. Case of Mirilashvili v. Russia, Appl. no 6293/04, Judgment of the ECHR, 11 December 2008, paras. 195, 199. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90099

263. Case of Mkhitaryan v. Armenia, Appl. no. 22390/05, Judgment of the ECHR, 2 December 2008. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89966

264. Case of Moiseyev v. Russia, Appl. no. 62936/00, Judgment of the ECHR, 9 October 2008. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88780

265. Case of Murtazaliyeva v. Russia, Appl. no. 36658/05, Judgment of the ECHR, 18 December 2018. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187932

266. Case of Natunen v. Finland, Appl. no. 21022/04, Judgment of the ECHR, 31 March 2009. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91932

267. Case of Öcalan v. Turkey, Appl. no. 46221/99, Judgment of the ECHR, 12 May 2005. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69022

268. Case of P.G. and J.H. v. The United Kingdom, Appl. no. 44787/98, Judgment of the ECHR, 25 September 2001. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59665

269. Case of Pélissier and Sassi v. France, Appl. no. 25444/94, Judgment of the ECHR, 25 March 1999. URL: http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58226

270. Case of Pishchalnikov v. Russia, Appl. no. 7025/04, Judgment of the ECHR, 24 September 2009. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94293

271. Case of Pishchalnikov v. Russia, Appl. no. 7025/04, Judgment of the ECHR, 24 September 2009. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94293

272. Case of Polufakin and Chernyshev v. Russia, Appl. no. 30997/02, Judgment of the ECHR, 25 September 2008. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88482

273. Case of Rook v. Germany, Appl. no. 1586/15, Judgment of the ECHR, 25 July 2019. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-194614

274. Case of Rowe and Davis v. the United Kingdom, Appl. no 28901/95, Judgment of the ECHR, 16 February 2000. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58496

275. Case of Rowe and Davis v. The united Kingdom, Appl. no. 28901/95, Judgment of the ECHR, 16 February 2000. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58496

276. Case of S.C. v. The United Kingdom, Appl. no. 60958/00, Judgment of the ECHR,15 June 2004. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61826

277. Case of Sakhnovskiy v. Russia, Appl. no. 21272/03, Judgment of the ECHR, 2 November 2010. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101568

278. Case of Salduz v. Turkey, Appl. no. 36391/02, Judgment of the ECHR, 27 November 2008. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89893

279. Case of Salduz v. Turkey, Appl. no. 36391/02, Judgment of the ECHR, 27 November 2008. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89893

280. Case of Shulepova v. Russia, Appl. no. 34449/03, Judgment of the ECHR, 11 December 2008. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90093

281. Case of Sipavičius v. Lithuania, Appl. no. 49093/99, Judgment of the ECHR, 21 February 2002. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60158

282. Case of Stadukhin v. Russia, Appl. no. 6857/02, Judgment of the ECHR, 18 October 2007. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82820

283. Case of Svipsta v. Latvia, Appl. no. 66820/01, Judgment of the ECHR, 9 March 2006. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72749

284. Case of T. v. The United Kingdom, Appl. no. 24724/94, Judgment of the ECHR, 16 December 1999. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58593

285. Case of Tadevosyan v. Armenia, Appl. no. 41698/04, Judgment of the ECHR, 2 December 2008. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89969

286. Case of Topić v. Croatia, Appl. no. 51355/10, Judgment of the ECHR, 10 October 2013. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126638

287. Case of Trepashkin v. Russia (no. 2), Appl. no. 14248/05, Judgment of the ECHR, 16 December 2010. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102282

288. Case of Twalib v. Greece, Appl. no. 42/1997/826/1032, Judgment of the ECHR, 9 June 1998. URL: http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58192

289. Case of V. v. The United Kingdom, Appl.no. 24888/94, Judgment of the ECHR, 16 December 1999. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58594

290. Case of Vacher v. France, Appl. no. 20368/92, Judgment of the ECHR, 17 December 1996. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58083

291. Case of Vizgirda v. Slovenia, Appl. no. 59868/08, Judgment of the ECHR, 28 August 2018. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-185306

292. Case of Yevdokimav v. Ukraine, Appl. no. 24635/14, Judgment of the ECHR, 22 April 2021. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-209332

293. Case of Zhupnik v. Ukraine, Appl. no. 20792/05, Judgment of the ECHR, 9 December 2010. URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102102

294. Case Ofner v. Austria, Appl. no. 524/59, Eur. Comm'n H.R. (1962). URL:https://international.vlex.com/vid/ofner-and-hopfinger-against-565085034

295. General Comment No. 32: Right to Equality before Courts and Tribunals and to a Fair Trial. CCPR/C/GC/32, 23 August 2007. URL: https://digitallibrary.un.org/record/606075

296. Guide on Article 6 of the Convention – Right to a fair trial (criminal limb). Council of Europe/European Court of Human Rights, 2020. Last update: 31.12.2019.
URL:http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/analysis/guides&c=

297. Harris D. Law of the European Convention on Human Rights / D. Harris, M. O'Boyle, E. Bates, C. Buckley. Oxford, New York : Oxford Univ. Press, 2009. 941 p.

298. Hloviuk I.V. Marchenko T. Yu. The problem of access to the results of covert investigative (detective) actions: the ECHR case-law overview and national aspect of the issue. *ECHR's Lirisprudance in Digital Era*: proceedings of the Int. sci. conf., Odesa, May 31 – June 1, 2019. MES of Ukraine, Nat. Univ. «Odes. Acad. Of Law», SRC NALSU. exec. eds. H.A. Ulianova, V.A. Tuliakov. Odesa: Publishing house «Helvetika», 2019. P. 176-179

299. Ineffective Legal Representation. Department of Human Rights and Communities Legal System Monitoring Section. September 2010. Issue 7. URL:https://www.osce.org/files/f/documents/5/6/71431.pdf

300. INTERIGHTS Руководство для юристов – Право на справедливый суд в рамках ЕКПЧ (статья 6). Издание по состоянию на январь 2009 года. URL:http://www.echr.ru/documents/manuals/Article06/Interights-Art6-manual_RUS.pdf

301. Jespers v. Belgium, Appl. no. 8403/78, Judgment of the ECHR, 15 October 1980. URL: http://echr.ketse.com/doc/8403.78-en-19801015/

302. Jonquille Elizabeth Barbara Coster van Voorhout. Ineffective Legal Assistance: Redress for the Accused in Dutch Criminal Procedure and Compliance with ECHR Case Law. 1979. 407 p. URL:http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/347164

303. Legal Digest of International Fair Trial Rights. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). 2012. 265 p. URL: https://www.osce.org/odihr/94214

304. Marchenko Tetiana. The right of the accused to have adequate time and facilities for the preparation of his / her defence in ECHR's decisions: the main criteria to be considered by national courts. *Evropský Politický a Právní Diskurz*. 2021. V. 8, Iss. 1. p. 68-77. URL:https://eppd13.cz/?page_id=1653

305. Martschenko T. JU. Überblick über die nationalen rechtsvorschriften über den grundsatz des rechts der verdächtigen, angeklagten, die zeit und möglichkeiten, die für die vorbereitung eines schutzes in der Ukraine benötigt werden. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 18 травня 2018 р. У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 364-367

306. Mole Nuala, Harby Catharina. The right to a fair trial – A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights. 2006. Human rights handbooks, No. 3. 73 p. URL: https://rm.coe.int/168007ff49

307. Negri S. The Principle of «Equality of Arms» and the Evolving Law of International Criminal Procedure. International Criminal Law Review, Vol. 5. 2005. p. 513–571

308. Precedent UA – 2017. Українська Гельсінська спілка з прав людини. К.: КВІЦ, 2018. 412 с. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/Precedent-UA-2017_internet.pdf

309. Prof. JUDr. Jiri Jelinek, CSc. The accused and their right to personal participation at the court proceedings in the Czech criminal procedure. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія Право. 2017. Випуск 46. Том 2. С. 88-95

310. Report by the Secretary General of the Council of Europe, «State of democracy, human rights and the rule of law: Populism - How strong are Europe's

checks and balances?», 2017. URL:https://edoc.coe.int/en/an-overview/7345-pdf-state-of-democracy-human-rights-and-the-rule-of-law.html

311. Rights of suspected and accused persons across the EU: translation, interpretation and information. European Union Agency for Fundamental Rights. 2017. URL:https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/aa2353b0-de15-11e6-ad7c-01aa75ed71a1

312. Stavros Stephanos.The Guarantees for Accused Persons Under Article 6 of the European Convention on Human Rights. International Studies in Human Rights, volume 24. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht/Boston/London, 1993, 388 p. URL:https://books.google.com.ua/books?id=saB8zPMqoiIC&pg=PA175&lpg=PA175&dq=right+to+++facilities+%22adequate+time%22&source=bl&ots=RfcPqXkz8h&sig=ACfU3U0jMgwGNFh4eM5KeaTusLVqzbRr5Q&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKEwj7_caO_5XpAhVC_CoKHdlsDV4Q6AEwCXoECAoQAQ#v=onepage&q=right%20to%20%20%20facilities%20%22adequate%20time%22&f=false

313. Summers J. Fair Trials The European Criminal Procedural Tradition and the European Court of Human Rights. Hart Publishing, 16C Worcester Place. August 9, 2007. 188 p.

314. Trechsel Stefan. Human Rights in Criminal Proceedings. Oxford, New York : Oxford Univ. Press, 2005.714 p.

315. UN Human Rights Committee, CCPR General Comment 32 (2007), para 32. URL:https://digitallibrary.un.org/record/606075

316. Vitkauskas Dovydas, Dikov Grigoriy. Protecting the right to a fair trial under the european convention on human rights. A handbook for legal practitioners. 2nd edition. September 2017. 163 p. URL: https://edoc.coe.int/en/european-convention-on-human-rights/7492-protecting-the-right-to-a-fair-trial-under-the-european-convention-on-human-rights-a-handbook-for-legal-practitioners-2nd-edition.html

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Список публікацій здобувача, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Марченко Т.Ю. Деякі аспекти реалізації права підозрюваного мати час та можливості, необхідні для підготовки свого захисту в Україні. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування* : колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 368-394. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/9497
2. Гловюк І.В., Марченко Т.Ю. Проблеми доступу сторони захисту до результатів негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний журнал: Право України.* 2018. № 8. С. 48-59. URL: https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2018_8/pravo_2018_8_s3/
3. Марченко Т.Ю. Сутність права обвинуваченого на достатній час та можливості для підготовки свого захисту у світлі практики Європейського суду з прав людини за 2019 рік. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 548-552
4. Marchenko Tetiana. The right of the accused to have adequate time and facilities for the preparation of his / her defence in ECHR's decisions: the main criteria to be considered by national courts. *Evropský Politický a Právní Diskurz*. 2021. V. 8, Iss. 1. p. 68-77. URL: https://eppd13.cz/?page_id=1653
5. Марченко Т.Ю. Кореляція права на доступ до інформації у кримінальному провадженні та права, гарантованого ст. 6(3)b Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод крізь призму рішень ЄСПЛ. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 7. С. 250-253. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2021/64.pdf

Список публікацій здобувача, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати

6. Марченко Т.Ю. Право захисника мати достатній час та можливості для підготовки до захисту як складова права, передбаченого статтею 6(3)b Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Верховенство права очима правників-початківців*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 18 листопада 2017 р. / за ред. Г. О. Ульянової ; уклад.: Ю. Д. Батан, М. В. Сиротко [та ін.]. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2017. С. 256-258

7. Марченко Т.Ю. Право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження: застосування національними судами практики Європейського суду з прав людини. *Практика Європейського суду з прав людини як джерело національного права*: матеріали круглого столу, 24 листопада 2017 року. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 29-32

8. Марченко Т.Ю. Єдність статей 6(3)a та 6(3)b Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у національній судовій практиці : матеріали ІІІ Дистанційної наукової конференції до 20-річчя НУ ОЮА та 170-річчя Одеської школи права, 11 грудня 2017 року. Одеса, 2017. С. 234-237

9. Марченко Т.Ю. Забезпечення конфіденційності зустрічей обвинуваченого із його захисником як складова права, гарантованого статтею 6(3)b Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції, Хмельницький, 2 березня 2018 року. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2018. С. 494-497

10. Марченко Т.Ю. Зв’язок принципу «equality of arms» та права, гарантованого статтею 6(3) в Конвенції про захист прав людини і

основоположних свобод. *Modern jurisprudence of the European Union: the interaction of law, rulemaking and practice* : materials of International research and training conference, April 17, 2018. Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie, 2018. С. 174-177

11. Martschenko T. JU. Überblick über die nationalen rechtsvorschriften über den grundsatz des rechts der verdächtigen, angeklagten, die zeit und möglichkeiten, die für die vorbereitung eines schutzes in der Ukraine benötigt werden. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 18 травня 2018 р. У 2-х т. / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 2. С. 364-367

12. Марченко Т.Ю. Пропорційність обмеження права мати достатній час та можливості для захисту в контексті відкриття матеріалів досудового розслідування. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи* : матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції, 13 червня 2018 року. Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С.127-131

13. Марченко Т.Ю. Заміна захисника після відкриття матеріалів: забезпечення права на ознайомлення. *Адвокатура: минуле сучасність та майбутнє* : матер. VIII Міжнар. наук.-практ. конф., 17 листопада 2018 р. / редкол.: Н.М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 672-675

14. Гловюк І.В., Марченко Т.Ю. Право мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту, та доступ сторони захисту до результатів негласних слідчих (розшукових) дій. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 26 жовтня 2018 року. Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 123-126

15. Марченко Т.Ю. Право обвинуваченого на час та можливості, необхідні для підготовки свого захисту: практика ЄСПЛ 2018 року. *Правове*

життя сучасної України : у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 17 трав. 2019 р. / відп. Ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т.2. С. 369-373

16. Hloviuk I.V., Marchenko T. Yu. The problem of access to the results of covert investigative (detective) actions: the ECHR case-law overview and national aspect of the issue. *ECHR's Lirisprudance in Digital Era*: proceedings of the Int. sci. conf., May 31 – June 1, 2019. MES of Ukraine, Nat. Univ. «Odes. Acad. Of Law», SRC NALSU. exec. eds. H.A. Ulianova, V.A. Tuliakov. Odesa : Publishing house «Helvetika», 2019. 176-179

17. Марченко Т.Ю. Тенденції у застосуванні статті 6 (3) b Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод українськими судами: аналіз практики за жовтень 2019 року. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу* : матеріали VIII Всеукраїнського науково-практичного семінару, 06 грудня 2019 року. Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 36-42

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертацію обговорено та схвалено на фаховому семінарі кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати наукового дослідження були оприлюднені на: Всеукраїнській науковій конференції «Верховенство права очима правників-початківців» (м. Одеса, 18 листопада 2017 року), круглого столу «Практика Європейського суду з прав людини як джерело національного права» на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, 24 листопада 2017 року), III Дистанційній науковій конференції до 20-річчя НУ ОЮА та 170-річчя Одеської школи права (м. Одеса, 11 грудня 2017 року), II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Хмельницький, 2 березня 2018 року), International research

and training conference «Modern jurisprudence of the European Union: the interaction of law, rulemaking and practice» (Lublin, April 17, 2018), Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 р.), I Міжнародній науково-практичній конференції «Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи» (м. Київ, 13 червня 2018 року), VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» (м. Одеса, 17 листопада 2018 р.), VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Протидія злочинності: теорія та практика» (Київ, 26 жовтня 2018 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2019 року), International scientific conference «ECHR's Lirisprudance in Digital Era» (Odesa, May 31 – June 1, 2019), VIII Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу» (м. Івано-Франківськ, 06 грудня 2019 року).